

SUB LEGE LIBERTAS

A caritastól a fogvatartotti reintegrációig

A javítás eszméjének evolúciója

RUZSONYI PÉTER

Dialóg Campus

Ruzsonyi Péter

A CARITASTÓL A FOGVATARTOTTI REINTEGRÁCIÓIG

A javítás eszméjének evolúciója

Vákát oldal

Ruzsonyi Péter

A CARITASTÓL
A FOGVATARTOTTI
REINTEGRÁCIÓIG

A JAVÍTÁS ESZMÉJÉNEK
EVOLÚCIÓJA

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű
kiemelt projekt keretében működtetett Ludovika Kiemelt Kutatóműhely
keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

Szakmai lektorok
Bábosik István
Hegedűs Judit

© Dialóg Campus Kiadó, 2018
© Szerző, 2018

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés
és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben
sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel,
azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

TARTALOM

I. Bevezetés	9
1. A monográfia célja	9
2. Szerkesztési alapelvek	10
3. Definíciók	11
4. A büntetésről	12
II. Óskor – az állami erőszak megjelenését megelőző büntetések kora	15
1. A büntetés ősi célrendszere	17
III. Ókor – a szabadságkorlátozással járó szankciók megjelenésének kora	19
1. A büntető praxis gazdagodása: a szolgaság intézménye	19
2. A szabadságelvonással járó büntetések alkalmazásának kezdetei	21
3. A tömlöcök fizikai jellemzői	22
4. A nevelés gondolatának első megjelenési formái	24
5. A keresztény <i>caritas</i> és a fogházmisszió kezdetei	26
IV. Középkor	31
1. A bűn és a büntetés keresztényi megítélése	31
2. A kolostorfogság kialakulása és általános jellemzői	35
3. Az egyházi fogság típusai	36
4. A börtön kilépése a kolostorok falai közül	38
5. Az ősi <i>caritas</i> eszméjének továbbléte	39
6. A börtönök hazai megjelenése	40
7. A börtönök széles körben történő elterjedésének akadályai	40
8. A korszak jellemzőinek összefoglalása	41

V. Korai újkor	45
1. A szabadságvesztés-büntetés alkalmazásának elterjedése	45
2. A keresztényi jobbítás büntetésfelfogásának térnyerése a világi börtönökben	47
3. Új célrendszer: rendre, fegyelemre és munkára szoktatás	48
4. A dologházak megjelenése	48
4.1. A kolostorszerű dologházak megjelenése	49
4.2. A világi dologházak és fenýtóházak kialakulása	49
5. A munkáltatás mellett a nevelés és a reszocializáció igényének megjelenése	54
6. A korszak jellemzőinek összefoglalása	55
VI. Modern kor	57
1. A modern nevelési eszmék megjelenése	57
2. A börtönrendszerek fejlődése	58
2.1. A magánelzárás vagy philadelphiai rendszer	58
2.2. Hallgatási vagy auburni rendszer	59
2.3. Fokozatos vagy progresszív rendszer	60
3. A hazai börtönhelyzet és a korszak nevelési törekvései	62
3.1. A reformkor börtönfejlesztési elképzelései	62
3.2. A Csemegi-kódex pedagógiai jelentősége	64
3.3. A pedagógiai törekvések felerősödése a hazai börtönökben	65
4. A munkáltatás mint az intézményesített javítás elsődleges eszköze	67
5. Az elkülönítés kezdeti lépései	68
6. Finkey és a „bűnügyi neveléstudomány”	70
7. A két világháború közötti időszak	72
8. A második világháborút követő időszak	74
8.1. A <i>treatment</i> -ideológia mint új típusú reszocializációs törekvés	74
8.2. A <i>treatment</i> -ideológia válsága, majd egy új, keverék ideológia születése	76
9. A börtönügyi depresszió kezdetei Magyarországon	78
9.1. A politika erőszakos térnyerése	78
9.2. A makarenkói gondolatok dogmává merevedése	79

10. A börtönnevelés elvi, jogi és szervezeti kereteinek kialakulása	80
11. A tényleges korrekciós nevelés kezdetei	82
11.1. A nevelési eszme kibontakozása	84
VII. A rendszerváltást követő időszak	87
1. A börtönnevelés talajvesztése	89
1.1. Bizonytalanság a börtönnevelés szerepével kapcsolatban	89
1.2. Nevelési és biztonsági szakterület: szerepfelfogás-beli különbségek	93
1.3. A nevelő szerepkörének kiüresedése	94
2. A 90-es évektől tapasztalható generális szakmai elbizonytalanodás okai	96
2.1. Az 1950-es évek súlyos hagyatéka	96
2.2. A 70-es évek elejétől bekövetkező új személyzeti koncepció	97
2.3. Túlpolitizált nevelési célok és ideologizált módszerek alkalmazása	98
2.4. Esmélés a rendszerváltás eufóriájából	99
2.5. Emelkedő fogvatartotti létszám és a túlsúlyfoltosság állandósulása	100
2.6. A börtönnevelés kiüresedése	100
3. A börtönnevelés devalválódásának okai	101
3.1. A börtönnevelésben a szovjet típusú kollektív nevelés kritikátlan átvétele	101
3.2. Elérhetetlen célok miatti folyamatos frusztráció	103
3.3. A nevelési módszertan kidolgozatlansága	104
VIII. Az új Bv. kódex jelentősége: a reintegrációs törekvések primátusának törvényi szintre emelése	105
1. A Bv. kódex pedagógiai potenciálja	106
1.1. Pedagógiai alapú fejlesztési elképzelések a hazai büntetés-végrehajtás intézményrendszerében	107
2. Tisztázatlan kérdések	110
2.1. A „reintegráció” fogalmának jelentése	110
2.2. A reintegrációs munka gyakorlatának kidolgozása	112
IX. Összefoglalás	113
Ábrajegyzék	121
Felhasznált irodalom	123
Hivatkozott jogszabályok	131
Bibliográfia	133

Vákát oldal

I. BEVEZETÉS

„Jövők választását a múltnak jelenben folyó megértése lényegesen befolyásolja. A büntetés-végrehajtás megismerésében is igaz, hogy a jövő tervezése a történelmi múlt ismeretét igényli, mert csak annak tudományos elemzése alapján hagyományozhatók át értékek. A büntetés-végrehajtás fejlődésének történetéről az elmélet és a gyakorlat kölcsönhatására figyelemmel a hazai és egyetemes múltba elhelyezéssel kaphatunk teljesebb képet.”

Vókó György¹

1. A monográfia célja

Monográfiánk egy olyan büntetéstörténeti alapú dolgozat, amely alapvetően a bebörtönzöttek/fogvatartottak büntetésének végrehajtása során alkalmazott segítő – jobbító – nevelő, majd reszocializációs cél megjelenését, alakulását és fejlődését vizsgálja a napjainkban jelentkező reintegrációs törekvések bevezetéséig. Időben több ezer év spontán, majd szervezett gyakorlatát kívánjuk – nagy vonalakban – bemutatni, térben pedig elsősorban Európára, az Amerikai Egyesült Államokra és Magyarországra koncentrálnunk.

A büntető szankciók kialakulásával és alkalmazásával kapcsolatban számos tudományos alapossággal megírt forrás áll a rendelkezésünkre. A kortárs hazai szerzők közül elsősorban Mezey Barna, Lőrincz József, Kabódi Csaba, Vókó György, Pál László, Czenczer Orsolya és Forgács Judit jogtörténettel és büntetéstörténettel foglalkozó munkáira támaszkodtunk, de felhasználtunk olyan műveket is, amelyek több mint száz évvel ezelőtt Finkey Ferenc, Hacker

¹ Vókó 2006, 19.

Ervin, Angyal Pál, Pulszky Ágost és Tauffer Emil tollából születtek. Tanulmányunk elkészítése során e történeti kutatások által feltárt folyamatokra alapoztunk, így több energiánk maradt az általunk vizsgált terület pedagógiai szempontú összefüggéseinek feltárására. Könyvünk tehát nem a büntető szankciók történetének egy ismételt összefoglalása, hanem a szabadságelvonással sújtott emberek irányába megmutatkozó segítő, támogató és jobbító törekvések neveléstörténeti áttekintése, valamint a jelenlegi helyzet kriminálpedagógiai alapú értékelése.

Munkánk során azt kívánjuk bizonyítani, hogy a szabadságvesztés-büntetés alkalmazásának kezdeti időszakától fogva – a hatalmon lévők pozíciójának megőrzése és/vagy megerősítése, valamint a kisebb és nagyobb társadalmi formációk bosszúállási és megtorlási igényének kiszolgálása mellett – a büntetésnek ebben a válfajában a jobbító és segítő szándék mindvégig jelen volt, és ez a törekvés a mai napig tetten érhető.

2. Szerkesztési alapelvek

1. Munkánkban nem egy adott diszciplína fejlődéstörténetét adjuk közre, hanem egy ősi és végtelenül emberi törekvés; a segítés–javítás–jobbítás megjelenési formáit mutatjuk be a szabadságkorlátozás alkalmazásának kezdeteitől a klasszikus értelemben vett szabadságvesztés-büntetés jelenkori praxisáig. Ebből a célorientált megközelítésből következik, hogy az elemzésünk során több esetben „átlépjük” a klasszikus történelmi korszakokat elválasztó és mára már megmerevedett határokat, vagy éppen két szomszédos korszak közös metszetében tárgyaljuk a témánk szempontjából legfontosabb történéseket.

Megítélésünk szerint a vizsgált terület fejlődése csak abban az esetben érthető, ha a börtönügy alakulásának lényegi állomásait is felvázoljuk, hiszen a különböző törekvések korrekt elemzéséhez nélkülözhetetlen, hogy azok a megfelelő intézményi kontextusba

kerüljenek. Mivel a büntetés-végrehajtás alapvetően végrehajtó szervezet, így elkerülhetetlen, hogy esetenként jelentős törvények, illetve jogszabályok szolgáljanak „mérőködként”.

2. A nemzetközi és hazai dimenziók belső részaránya szerint a jelen mű három szakaszra tagolható. a) A 19. század elejéig a nemzetközi tendenciák ismertetése kapja a nagyobb hangsúlyt, a hazai börtönügyi viszonyokat – amennyiben relevánsak – ebben a rendszerben helyezük el. b) A reformkortól az értelmezési rendszerünk megfordul; fokozatosan a magyarországi állapotok ismertetése kerül előtérbe. c) A „napjaink” fejezet pedig szinte kizárólag a hazai helyzet és a fejlődési tendenciák bemutatását vállalja fel.

A kötet ilyenén szerkesztésével is hangsúlyozni kívánjuk, hogy munkánk célja nem pusztán a javítás gondolatának kronológiai bemutatása, sokkal inkább a jelenlegi hazai helyzet kialakulásának kriminálpedagógiai szempontú elemzése, az aktuális állapot bemutatása és végezetül a fogvatartottak jövőbeni eredményes reintegrációját nehezítő körülmények összegyűjtése.

3. A szabadságkorlátozás alkalmazásának kezdeteitől – az írott és íratlan szabályok megszegőivel szemben – a szankciókat általánosan fogalmazták meg. Egészen a 19. századig nem tettek érdemi különbséget a fiatalkorú és a felnőtt személyeket sújtó büntetések között. Monográfiánk megközelítése nem életkor-specifikus, szándékunk a meghatározó folyamatok átfogó bemutatása. Ebből következően csak akkor térünk ki a fiatalkorúakra vonatkozó speciális büntetésekre, illetve ezek végrehajtására vonatkozó szabályok ismertetésére, ha azokat a témánk szempontjából jelentősnek tartjuk.

3. Definíciók

A félreértések elkerülése és az együtt gondolkodás elősegítése érdekében nélkülözhetetlennek tartjuk könyvünk néhány alapfogalmának definiálását. Olyan meghatározásokat emeltünk ki és fogadunk el, amelyeket a szakirodalom már bevezetett és széles körben alkalmaz.

*Büntetés:*² valamiféle *malum*, egyfajta rossz, amely a büntetés jogát gyakorlók helytelenítését fejezi ki a szabályokat megsértőkkel szemben. Olyan kriminális szankció, amelyek lényege valamiféle érték megvonása. (Vesd össze: MEZEY 2010, 19. és KABÓDI–MEZEY 2003a, 5.)

A büntetés lényegi eleme, hogy a bűnt elkövetőt hátrányos helyzetbe hozza, rosszabb és kellemetlenebb körülmények közé juttatja, mint ahol eddig volt. (MEZEY 2010, 37.)

Szabadságvesztés-büntetés: minden szabadságot korlátozó vagy elvonó büntető szankció. (MEZEY 2010, 37.) Ennek hangsúlyozása azért fontos, mert értelmezésünk szerint a szabadságvesztés-büntetés a bebörtönzésnél lényegesen több szankciót foglal magában.

A börtön történeti fogalma: a szabadság elvonásának végrehajtására szolgáló azon építmény vagy helyiség, amelyben elzárva tartották az előzetesen őrizetbe vettek vagy az elítélteket; továbbá az ezen funkciókhoz kapcsolódó végrehajtási intézmények. (KABÓDI–MEZEY 2003d, 47.)

Konstruktív életvezetés fogalma: konstruktív életvezetésen olyan életvitelt értünk, amely szociálisan értékes, de egyénileg is eredményes. (BÁBOSIK 2004, 13.)

4. A büntetésről

A jobbító és segítő törekvések büntető szankciók alkalmazása során történő megnyilvánulásainak elemzése előtt fontosnak tartjuk, hogy rögzítsük a büntetésekhez kapcsolódó saját viszonyrendszerünket.

1. Munkánk szellemi irányultságát nagyszerűen visszaadja az a Kabódi Csaba és Mezey Barna által lejegyzett bölcsélet, amely szerint „a büntetés csak saját korába helyezve érthető meg, s csak saját korának viszonyaihoz mérten minősíthető”. (KABÓDI–MEZEY

² Könyvünkben a *büntetés* kifejezés alatt alapvetően kriminális szankciót értünk. Amennyiben a neveléstudomány által – lényegesen tágabb értelemben – használt „büntetésről” írunk, úgy minden esetben egyértelműsítjük az értelmezést.

2003a, 5.) Monográfiánkban egyetlen alkalommal sem fogalmazunk meg annak alapján kritikát egy-egy régebbi korban alkalmazott büntetésről, hogy az mennyire felel meg a mai erkölcsi álláspontunknak, értékítéletünknek vagy esetleg ismereteinknek.

2. Minden vonatkozásban egyetértünk Hacker Ervin éppen száz éve megfogalmazott tételével: „A büntetés jogalapja a társadalmi rend fenntartásának szüksége. A büntetést csak akkor és úgy szabad alkalmazni, amint azt a célszerűség kívánja. A büntetés alkalmazását a cél gondolata mérsékli és szabályozza.” A történelem során számos olyan diktatórikus időszak volt, amikor korlátok és megfelelő mérlegelés nélkül kollektív büntetést alkalmaztak, vagy ugyan egyéni ügyekben jártak el, de „szabványosított” ítéleteket hoztak, esetleg kivizsgálás és ítélet nélkül rendelték el súlyos szankciókat. Az ilyen büntetések jellemzően a hatalom megszerzését, még inkább a hatalom erőszakos megtartását szolgálták, és semmi közük sem volt a társadalmi rend fenntartásához. Hacker így folytatja gondolatát: „A büntetés célja pedig a megtorlás, az elrettentés, a megjavítás és a megelőzés.” (HACKER 1918, 6.) Véleményünk szerint ennél teljesebben és időtállóbb módon nem lehet megfogalmazni a büntetés célrendszerét.

3. A büntetés nem csodaszer, nem hiszünk a mindenhatóságában.

Liszt a büntettesekkel szemben teendő intézkedés célját a következők szerint fogalmazza meg: „javítás a javulásra képesekkel szemben, elrettentés azokkal szemben, akik javulásra nem szorúlnak, és ártalmatlanná tétel a javíthatatlanokkal szemben.” (LISZT 1892 – idézi: HACKER 1918, 6.) A szerző álláspontja 125 év távlatából is meglepően árnyalt, azonban a büntetés eredményességére egzakt választ azóta sem kaptunk.

Hacker a büntetésnek a bűnelkövetőre gyakorolt lehetséges hatásait vizsgálva gondolatait az alábbi módon fogalmazta meg: „Hogy a büntetés által az embereket gyökeresen megjavítani nem tudjuk, vagyis, hogy nem tudjuk őket olyanokká átalakítani, hogy a jövőben büntetendő cselekmények elkövetésétől teljesen tartózkodjanak, kétségtelen; ezt a visszaesésre vonatkozó statisztikai adatok a legjobban

igazolják. A törekvés tehát nem is irányulhat oda, hogy a kriminalitás teljes megszüntetését megkíséreljük; a törekvés kizárólag csak arra irányulhat, hogy a kriminalitást lehetőleg szűk határok közé szorítsuk.” (HACKER 1918, 6.) Az idézett gondolatok papírra vetése óta eltelt száz esztendőben nem történt olyan tudományos áttörés, amelynek alapján cáfolható lenne Hacker álláspontja.

Szkeptikusnak, ugyanakkor elgondolkodtatónak tartjuk Lyons eszmefuttatását: „Ha a büntetés elsődleges célja az, hogy vissza-riasszon, akkor megbukott. A büntetés soha nem tudja majd megszüntetni a bűnt, és az is kérdéses, hogy van-e egyáltalán bármi visszatartó ereje. A legnagyobb büntetés visszatart, mint Szingapúrban vagy Szaúd-Arábiában, de ugyanígy a legkisebb is, mint Dániában. Mindezekben az esetekben valószínűleg a társadalmi tényező felelős inkább az alacsony bűnözési szintért, mint a büntetés. Ez nem azt jelenti, hogy a büntetés nem számít, hanem csak azt, hogy nem oldja meg a társadalom minden problémáját.” (LYONS 2005, 187.)

Lőrincz 2003-ban a szabadságvesztés-büntetés hazai alkalmazási gyakoriságának hatását vizsgálta az elkövetett bűncselekmények számának változására. Kutatása során egyértelműen bizonyította, hogy *a büntetőpolitika represszív periódusai nincsenek kapcsolatban a bűnözés alakulásával*, valamint azt is, hogy a bebörtönzések növekedésével sem sikerül a bűnözés trendjét kimutathatóan befolyásolni. (LŐRINCZ 2003a)

A büntetésekkel kapcsolatos kétségeink és fenntartásaink akkor sem csökkennek, ha kutatásunk fókuszát leszűkítjük a szabadságvesztés-büntetésre. A mai napig érvényesnek tartjuk Foucault-nak azt a megállapítását, miszerint „ismerjük a börtön minden hátrányát, tudjuk, hogy veszélyes, ha ugyan nem fölösleges. De nem »látjuk«, mivel lehetne helyettesíteni”. (FOUCAULT 1990, 316.)

Törekvésünk azonban egy lényeges pontban túllép Foucault véleményén: elfogadjuk, hogy teljes egészében nem lehet kiváltani a szabadságvesztés-büntetés alkalmazását, de jobban csinálni igen. Monográfiánkkal ehhez az embert próbáló feladathoz szeretnénk néhány gondolattal hozzájárulni.

II. ŐSKOR³ – AZ ÁLLAMI ERŐSZAK MEGJELENÉSÉT MEGELŐZŐ BÜNTETÉSEK KORA

„A szabadságbüntetések korai formái nem a bezárással, hanem a kizárással kapcsolatban fejlődtek.”

Mezey Barna⁴

Minden valószínűség szerint elcsodálkozunk az olvasó, hogy a büntetés jobbító/javító szándékának megjelenési formáit keressük egy olyan történelmi korszakban, amelyben az emberré válás több millió évig tartó folyamata zajlott, és elődeinknek pusztán az életben maradása is esetleges volt. Ebből a korból írott források természetesen nem állnak a rendelkezésünkre, a régészek és paleoantropológusok eddigi kutatási eredményei pedig nem érintik direkt módon kötetünk témáját. Azt azonban biztosan tudjuk, hogy a büntetés az emberiség történelmének kezdetétől létezik.

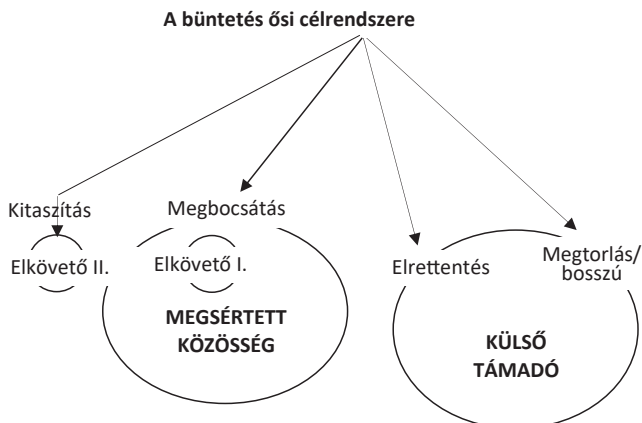
Az őskorról eddig megszerzett ismeretek logikai rendszerbe szervezése azonban meglepő következtetések levonását teszi lehetővé. Ezt az utat járta be Mezey, aki hangsúlyozza, hogy a jog ősi képletében, tehát az állami szerveződést megelőző nemzetségi-törzsi társadalmak konfliktusfeloldó mechanizmusában a társadalomszerveződés sajátosságainak megfelelően élesen kettévált a közönségre nézve hátrányos magatartások megítélésének, elbírálásának és kezelésének kérdése. A csoport a békéjének, belső rendjének külső megzavarására kizárólag a támadó felet elriasztó-visszatartó fegyveres viszontérséssel reagálhatott. (MEZEY 2007)

³ Őskor: a történettudomány meghatározása szerint az emberelődök megjelenésétől (Kr. e. 4–6 millió év) az írásbeliség megszületéséig (Kr. e. 3000) tartó időszak.

⁴ MEZEY 2010, 21.

Az első törzsi csoportokban a közösség vállalta fel mindazon dolgok büntetését, amelyeket ők maguk bűnnek ítélték meg. Közben az emberek fokozatosan áttértek a letelepedett életmódra, kialakult az a vallási és világi elit, amely létrehozta a viselkedésre vonatkozó erkölcsi és társadalmi törvénytárakat, és ezáltal a büntetéseket is a szabályok megszegőire. *A viselkedési normákat és az erkölcsi értékeket nemzedékről nemzedékre adták tovább, annak függvényében, hogy melyek voltak a törzs szempontjából a legelőnyösebb szabályok.* (LYONS 2005, 11.) Általános jellemzőként azonban fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a nemzeti igazságszolgáltatás a kommunisztikus jellegű társadalom legfőbb összetartó erején, az érdekközösségen nyugodott. A fejletlen gazdasági-társadalmi viszonyok következtében nap mint nap érvényesülő egymásra- és a közösségre utaltság mai ésszel szinte felfoghatatlanul szoros összetartást hozott létre a nemzetség tagjai között. Elsősorban ennek az elemi erejű összetartozásnak tudható be, hogy a csoport egymásra-utaltság-tudata minimálisra csökkentette a belső sértések számát, ha pedig egy cselekmény közösségellenes volt, veszélyességétől függetlenül védekeztek ellene, kiközösítéssel büntették, ami egyenlő volt a halállal, hiszen a termelőerők fejlettségének ezen a kezdetleges fokán az oltalmazó és segítő közösségen kívül lehetetlen volt életben maradni. (KABÓDI–MEZEY 2003b)

1. A büntetés ősi célrendszere

1. ábra

A büntetés ősi célrendszere

Forrás: a szerző szerkesztése

A büntetés ősi célrendszere még rendkívül tagolt volt. Egymástól alapvetően különböző célok elérése érdekében karakteresen eltérő szankciókat alkalmaztak a külső támadókkal, illetve a közösségi szabályokat súlyosan megsértőkkel és megint másokat az enyhébb szabálysértőkkel szemben.

Mezey hangsúlyozza, hogy a közösségen belüli nézeteltérések rendezése során a közösség érdekeinek szem előtt tartása elsődleges cél volt, és így sajátos eszközöket igényelt. Amíg nem jelent meg valamiféle igazságszolgáltató hatalom a társadalomban, a csoportok vezetőinek célkitűzése – és egyben feladata – a kialakult feszültségek eliminálása volt. Ebből egyértelműen következik, hogy – szélsőséges esetektől eltekintve – nem élhettek semmiféle elrettentő vagy megtorló eszközzel. A vezetőknek s maguknak a közösségeknek is elemi érdeke volt a működőképesség, a szolidaritás, az együttműködés fenntartása, amit a mai értelemben vett kriminális szankcióval aligha

érhettek volna el. A konfliktusfeloldás prioritást kapott, amelynek célja nem a büntetés, az elrettentés vagy a megtorlás, hanem főként és elsősorban a további békés életvitel biztosítása volt. Olyan eszközöket és úgy kellett alkalmazni, hogy a viszály elcsitítását követően ne maradjanak a csoport tagjaiban ellenséges érzelmek. Ez pedig azt követelte meg, hogy a közösségi normák betartását akceptáló megoldások szülessenek. *A megközelítésnek ez a módja magában hordozott számos – mai értelemben vett – „reszocializációs” elemet, hiszen az eljárásnak az volt az elsődleges célja, hogy megértesse a felekkel a társadalomban kialakult normák betartásának és követésének fontosságát, a békés kiegyezés, a társadalom életének konfliktusmentes folytatásának jelentőségét.* A jog történetének első szakaszában tehát, még az állami erőszak megjelenését megelőzően jelen volt a közösségbe visszafogadás alap gondolata. (MEZEY 2007)

Az őskorban tehát a kisebb-nagyobb társadalmi szerveződések a saját létbiztonságuk érdekében belátták, és minden bizonnyal a gyakorlatban is alkalmazták a belső normáikat be nem tartó tagjaikkal szemben – ha csak lehetett – a büntető szankcióknak egy olyan csoportját, amely végezetül lehetővé tette a szabályszegőnek a közösségbe történő visszailleszkedését. Bátran kijelenthetjük, hogy ez a gyakorlat – mai terminológiával szólva – a reszocializáció bölcsője volt. Véleményünk szerint ez az ősi típusú visszailleszkedés ráadásul sok vonásában fejlettebb és eredményesebb volt annál, amit ma még csak a legmerészebb álmainkban merünk elképzelni. A belső konfliktusok okozói egyszerre kaptak megbocsátást, valamint lehetőséget arra, hogy a közösség teljes jogú tagjaként a korábban betöltött szerepüket visszakapva folytathassák életüket.

A következő fejezetekben szembesülni fogunk azzal a gyötrelmekkel, kínokkal és halállal szegélyezett hosszú úttal, amelyet a kialakuló állami büntetőrendszerek bejártak az ókortól napjainkig, és amelyben szinte kivétel nélkül megtalálható volt a jobbítás, a segítség és a javítás büntetőfilozófiai eszméje és az ennek megfelelő gyakorlat.

III. ÓKOR⁵ –

A SZABADSÁGKORLÁTOZÁSSAL JÁRÓ SZANKCIÓK MEGJELENÉSÉNEK KORA

„A törvények azon szerződések, melyekkel a független és magános emberek – megunván a folytonos háború állapotát és a bizonytalanságánál fogva értéktelen szabadságot – társaságba léptek. Feláldozták szabadságuk egy részét, hogy maradékát bizton és nyugalomban élvezhessék.”

Cesare Beccaria⁶

1. A büntető praxis gazdagodása: a szolgaság intézménye

A szabadság korlátozásának ősi formája az életfogytiglan tartó száműzés volt, amelyet különösen az antik büntetőpraxisban alkalmaztak előszeretettel a súlyos bűnök elkövetőivel szemben. A számkivetéssel a hatalom szabadulni igyekezett bűnözőjétől, miközben megvonta tőle mindazon értékeit (a csoport védelmét, a gazdasági biztonságot, a döntésekben való részvételt, kapcsolatait, jogait és vagyonát), amelyek az őt elítélő társadalomban megillették. (MEZEY 2010) *Ebben a büntetési típusban nem találunk semmiféle jobbító vagy nevelő szándékot, még kevésbé a megbocsátásra való hajlandóságot.* A hatalom a saját önvédelmi céljából kitzasztott tagjaitól egyszer és mindenkorra meg akart szabadulni.

Természetesen nem lehetett minden bűnözőt elüldözni, így valamilyen más szankciót is ki kellett találni, illetve be kellett vezetni.

⁵ Ókor: az írásbeliség megszületésétől (Kr. e. 3000) a Nyugatrómai Birodalom bukásáig (Kr. u. 476) tartó történelmi korszak.

⁶ BECCARIA 1887, 10.

Mezey és Kabódi úgy látják, hogy a szabadságvesztő funkciók másik forrása kétségkívül a szolgaság intézménye volt. Az ősi közösségből államilag szervezett társadalommá formálódó nép – akár a földművelés, akár a nomád vadászó-állattenyésztő útját járta be – megismerkedett a rabszolgasággal. A vándorlás, a nemzetiségek, törzsek közötti csatározások előbb-utóbb elvezettek a foglyul ejtett ellenség – mint szolga – asszimilálásához. (KABÓDI–MEZEY 2003d) Az ősi közösségekben a foglyul ejtett idegen alávetettsége mintájára a szolgastátusz idővel a saját feszültségtámasztókkal szemben is állandósult. A szolga ugyanúgy jogfosztott a közösségben, mint a kiközösített a csoporton kívül. E modell mintájára bontakozhatott ki a teljes szabadságvesztés mint ideiglenes vagy végleges állapot. Az eredeti kiközösítés helyére később sokfelé a jogi közösségből történő kitaszítás lépett. A megítéltnek nem fizikai értelemben kellett elhagynia csoportját, hanem politikailag és jogilag értelmezhető szabadságait vonták meg: jogfosztottá, szolgává, rabszolgává vált. (MEZEY 2010)

Témánk szempontjából egy rendkívül jelentős fordulóponthoz érkeztünk, mert minden bizonnyal a szabadságkorlátozás ezen ága vezetett el a bezárásig, amely kezdetben rendkívül korlátozott lehetett. A kisebb büntetést érdemlők esetében, amikor a jogoktól való megfosztás túlzott szankció lett volna, rövidebb elzárással büntették a helytelen magatartást. Később a szankcionált cselekmények körének kibővítésével szükségessé vált az elfogott, de még el nem ítélt bűnelkövetők őrzése. Mezey véleménye szerint ez *a két funkció (rövidebb elzárás és az ítéletre várók őrzése) alakította ki a börtönt*, s csak később kezdték politikai ellenfelek eltüntetésére felhasználni vagy veszthelyeként alkalmazni. (MEZEY 2010, 23.) Fontosnak tartjuk ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a bezárásos szabadságmegvonással büntetés hosszú évszázadokon keresztül csak erős korlátok között érvényesülhetett. Mindezek közös eredőjeként állítható, hogy a börtönbüntetés, bár tagadhatatlanul jelen volt a büntetőgyakorlatban, évszázadokig csak különleges szankciónemként bukkant fel a büntetőpraxisban.

2. A szabadságelvonással járó büntetések alkalmazásának kezdetei

Mezey (2007, 2010) jogtörténeti kutatásai során – a tudományos alapossággal feldolgozott dokumentumokra támaszkodva – meggyőzően cáfolja azt a közkeletű tételt, és egyben a büntetőjog-tudomány egyik alapállítását, hogy az újkor előtt mind a büntetések arzenáljából, mind a végrehajtó intézeti struktúrából hiányzott a börtön, hiszen annak születése csak a 17–18. századra tehető. A büntetőrendszerek történetét vizsgálva cáfolhatatlan bizonyítékok kerültek napvilágra, amelyekből kiderül, hogy *a korábbi korszakok szankciórendszere éppúgy tartalmazta a szabadságelvonással járó büntetéseket, mint a büntetések technikai tárháza a börtönt mint végrehajtó intézményt.*

A szabadságelvonással járó szankciókat középpontba állító kutatásunk idődimenziója így jelentősen kitágult, erre vonatkozó vizsgálódásunkat az ókornál kezdjük el.

Az államok létrejöttét követően az alkalmazott büntetések – korábban kialakult – társadalomba visszafogadó jellege gyökeresen megváltozott. Az egyes államok a fennhatóságuk alá terelt és apparátusuknak alávetett társadalmakban új kényszereszközökkel voltak kénytelenek operálni. Ebben a változásban jelentős szerepet játszott a nyers erőszak. A primitív erőszakfelfogás egészen más helyi érteken kezdte el kezelni a bűnelkövetőt. Mezey rámutat ennek a lépésnek a törvényszerűségére, hiszen az egyes államok által meghirdetett és kikényszeríteni próbált jogszabályok megsértője immáron nem egyszerű konfliktus-előidéző csoporttag volt, hanem az államilag szervezett rend megkérdőjelezője, támadója, ellenfele, és ennek megfelelően bántak el vele. A legjelentősebb változás az volt, hogy a sértő közösségtagból a közösség ellensége lett, így kizárta magát a közösségből, elveszítette a társadalom által biztosított jogokat, törvényen kívülé vált. Ez a megközelítés alapjaiban változtatta meg a társadalom és egyén viszonyát, s ezzel együtt a társadalomba történő visszatérés esélyeit. A társadalomnak (az államnak) már nem volt feltétlen szüksége az alattvaló „reszocializálására”,

így nem is kezelte megnevelendő alanyként a bűnelkövetőt. (MEZEY 2007) Ennek a viszonyulásnak egyenes következménye, hogy első-sorban megsemmisíteni akarta a belső ellenségét, annak sem fizikai lényével, sem lelkével segítő módon nem törődött.

3. A tömlöcök fizikai jellemzői

Az ókorig visszanyúló kutatások arra utalnak, hogy a fogvatartottak őrzését kezdetben a természet által kimunkált gödrökben, lyukakban, barlangokban végezték. Az ókori népek kézenfekvő és praktikus megoldásként a kiszáradt kutakat használták erre a célra, illetve logikusan jutottak arra, hogy az állatok megfogására és tartására alkalmas vermek az őrizetükre bízottak biztonságos elhelyezését is szolgálhatják. Könnyű elképzelni, hogy milyen állapotok uralkodhattak ezeken a helyeken. Az őrizetesk számára alig jutott fény és levegő, a sötét és nedves közeg nagyon gyorsan kifejtette pusztító hatását. A bezárás tehát nem csupán a mozgást korlátozta, hanem a test sanyargatásának célját is szolgálta.

Az egykori indiai börtön kő- vagy faketrec egy fajtája volt, amelyet a nyilvános, nagy forgalmú utak mellé építettek. Ezekben a foglyok megbilincselve, kitéve a nap forróságának vagy a hidegnek, félholtan az éhségtől és szomjúságtól őriztettek. *Egyes szerzők ebben a generális prevenció korai megnyilvánulását vélik felfedezni, hiszen az a célja, hogy a „bűnelkövetők nyomorban és eltorzítva láttasának” elrettentő példa okán az arra járóknak.* (KABÓDI–MEZEY 2003d, 49.) Ez a gyakorlat szemléletesen bizonyítja, hogy az adott állam büntető szankcióinak célrendszeréből teljes egészében hiányzott a foglyok szükségletének kielégítése. Enni és inni is csak annyit kaptak a szerencsétlenek, hogy közszemlére kitett vegetálásuk ideig-óráig elborzassza mindazokat, akik látják őket.

Általános értelemben le kell szögeznünk, hogy a korabeli fogvatartási viszonyok már rövidebb távon is szinte elviselhetetlenek voltak. Ez a helyzet jellemezte az európai fogdák állapotát is.

A Római Köztársaság korában kifejezetten börtön céljára emelt építmények még nem léteztek, ezért a közcélú épületek arra alkalmas helyiségeit vették szükség esetén igénybe a letartóztatottak őrzésére. Ilyen volt a híres királykori börtön, a *Carcer Mamertinus*, amelyet feltehetően több egymás fölötti szinten alakítottak ki. Legmélyebbike a *Tullianum* volt. Elegendő fényhez és levegőhöz csak a legfelsőbb rész lakói jutottak. A felső szinteken deszkafallal elválasztott cellák sorakoztak a foglyok izolálásának szándékával. (KABÓDI–MEZEY 2003d) Később a keresztények elzárására használt császárkori tömlőcöket a hivatalos épületek alatt, illetve a városkapukban alakították ki. Ezek állapota „nem különbözött a régi *Tullianum*tól, talán még elviselhetlenebb lett” – írja Khroné. A tömlőc szerkezetéről azonban már fennmaradtak korabeli leírások, így tudjuk, hogy volt úgynevezett belső tömlőce, amelynek funkciója kizárólag a foglyok őrzése volt. Létezett ugyanakkor egy külső rész is, amelyben Constantinus 320. évi rendelete szerint időnként biztosítani kellett a foglyok szabad mozgását. (KABÓDI–MEZEY 2003d, 50.) Véleményünk szerint ez volt az első olyan központosan elrendelt intézkedés, amely elviselhetőbb körülményeket kívánt teremteni. A korabeli viszonyok között egy ilyen kedvezmény biztosítása hatalmas előrelépés volt, hiszen a foglyokra szükségletekkel rendelkező emberi lényként tekintettek.

A tömlőcök fizikai jellemzőinek összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy a fogva tartás természetes keretek és adottságok között szerveződött, ott talált rá feltételeire. A börtön falait kezdetben nem emberkéz alkotta, vagy legalábbis eredendően nem bebörtönzés céljára. A foglyokat vermekben, üregekben, barlangokban, kutakban, ciszternákban és ketrecekben őrizték. A lényeg a szabad mozgás korlátozása volt, a letartóztatottak őrzése és szökésük megakadályozása érdekében. Az építkezési technika fejlődésével várakban, városi középületekben, erődítésekben és templomhelyiségekben, alkalmanként teljesen önálló börtönépületekben helyezték el a rabokat. A jelek szerint kettévált a börtön: a dokumentumok külső és belső börtönről tesznek említést. Amit ez a korszak a következőnek hagyományozott:

a börtön általában a föld alatt van, sötét és nedves, a levegőzése nem megoldott, a katonai őrség mellett a bilincsek, láncok és kötélekek szolgálják a biztonsági követelményeket. (KABÓDI–MEZEY 2003d)

4. A nevelés gondolatának első megjelenési formái

A nevelés gondolata a büntetés kontextusában már az időszámítás előtt gyökeret vert. Prótagorasz szerint „*a gonosztevőt a társadalom nem bosszúból, a múltra való tekintettel bünteti, mivel a büntetés semmiképp nem tudja meg nem történné tenni magát a bűnt, hanem az igazságszolgáltatás a jövőre való tekintettel büntet, mivel az a célja, hogy nevelje a megtévedt polgárokat*”. A filozófus a jövőre vonatkozó szempontok között említette a bűnös megjavítását is Platón *Prótagorasz* című dialógusában. (PLATÓN 1941)

Platón (Kr. e. 427 – Kr. e. 347) az istentelenség büntetése kapcsán szögezte le, hogy „börtönbüntetés várjon mindnyájukra.” Három intézetük volt, amelyek egyikét „javítóintézet”-nek nevezték. Ide az istentagadók közül azokat zárták, akiknek „csak arra van szüksége, hogy a fogságban észre térítsük [...] akik csupán belátás hiánya folytán, gonosz hajlamok és alantas jellem miatt hibáztak”. A szabadságvesztés esetükben legalább öt esztendőre szól, teljes elkülönítésben kell végrehajtani, az úgynevezett éjszakai tanács tagjain kívül senkit sem láthatnak, senkivel sem beszélhetnek, senkivel sem találkozhatnak az elítéltek. A tanács tagjai „lelkük javára és észre térítésük végett” beszélgetnek velük, s ugyanők jogosítottak arra, hogy megállapítsák: megjavultak-e, s visszatérhetnek a társadalomba, vagy még további nevelésre van szükségük. (PLATÓN 1941, 989.)

A tömlöcbüntetés végrehajtásának számtalan változata alakult ki kolostortól, rendtől, illetve helytől függően. Abban azonban megegyeztek, hogy a kolostorbörtönök berendezésénél és építésénél két célt követtek: a biztonságot és a testsanyargatást. Ideológiai álláspontjuk szerint a *carcer* okozta testi szenvedés segíti a lélek megtisztulását. Kezdetben a tömlöcöt a föld alá helyezték. Ajtó és ablak nélküli helyiségek voltak ezek, ahová csak létrával vagy

kötélen lehetett leereszkedni. A korabeli viszonyokat legjobban talán a *Beda Venerabilis*⁷ által használt hasonlat fejezi ki, aki szerint a *carcer* a sírgödörre hasonlít, mivel többnyire föld alatti és sötét, ezáltal a bűnöst saját gonosztettére és nyomorúságára emlékezteti. (JOHNSTON 2000, 21.)

Pulszky Ágost és Tauffer Emil 1867-es közös munkájukban átfogó képet adtak a börtönügy fejlődéséről. Az ókori helyzet elemzésekor sajnálattal állapították meg, hogy „[a]z ókor büntető intézeteivel általában nem sokat gondolt, és így nem csoda, ha történetüket, úgy mint azon idők sok egyéb intézményét, ránk nézve a feledékenység s a titok áthatlan leple fedi”, azonban ránk maradt dokumentumtöredékekből tudjuk, hogy „az ókori Rómában már volt tömlőcz. Livius szerint Róma harmadik királyának idejében, az elhatalmasodó gonoszság gátlására, a város piacán egy kényszervár (*robur*) épített, melynek földalatti része irtóztató volt, a benne uralgó sötétség és dögletes levegő miatt. Minthogy a börtönök még csak biztos őrizetre szolgáltak, állapotjuk is csak ennek volt megfelelő, kizárólag a durvaság és kegyetlen szigor szellemében szervezve, tekintet nélkül az emberiség követelményeire, az elzárt testi jóllétére s lelki üdvére.” (PULSZKY–TAUFFER 1867, 35–36.)

Az ókori Rómában Nero (54–68) uralkodásától kezdve üldözték a keresztényeket, mivel őket a korabeli jog az állam rendjére, a társadalomra veszélyesnek minősítette.

A keresztények tömeges őrizetbe vétele idején az ifjabb Pliinius – Bithynia kormányzója – rámutatott a keresztényüldözés eredménytelenségére. Felhívta Traianus császár (98–117) figyelmét új, hatásosabb intézkedések szükségességére.

⁷ Beda Venerabilis vagy Szent Béda (672–735): angol szerzetes és egyháztanító. Számos fennmaradt írása a teológiai témák mellett egyéb tudományterületekkel is foglalkozik (történelem, zene, egyháztörténet, nyelvészet).

Plinius elgondolása a következő volt:

- a keresztényeket továbbra is őrizetbe kell ugyan venni,
- de az őrizetbe vételnek nem kizárólag a büntetés a célja, hanem ó hitűkhöz való visszatérésük elősegítése,
- csak azokat kell megbüntetni, akik konokul kitartanak a keresztény vallás mellett. (PÁL 1976)

Ebben az elgondolásban kétségtelenül fellelhetők a letartóztatottakra való *pozitív ráhatás* elemei. Más kérdés, hogy a módszer eredményessége vitatható, hiszen az esetek jelentős részében a gyanúsítottak a keresztény vallást megtagadták ugyan, de szabadításuk után legtöbbször titokban folytatták a keresztény vallás gyakorlását. Véleményünk szerint ugyanakkor a javaslat – vallási értelemben vett reszocializációs – szándéka a lényeg.

A pliniusi gondolat, hogy a letartóztatottak egy kategóriáját büntetés nélkül vissza lehet helyezni a társadalomba, ha az elkövető kellő megbánást tanúsít, az első olyan koncepció, amely az elkövető megjavítását célozza. Ez azonban nem a büntetésből adódott; sokkal inkább a súlyos büntetés kilátásba helyezésétől és a pozitív ráhatás eredményétől függött, hogy a letartóztatott büntetésben részesült-e, vagy büntetés nélkül visszakapta a szabadságát.

5. A keresztény *caritas*⁸ és a fogházmisszió kezdetei

A kereszténység elterjedése, majd államvallássá válása óriási változást hozott a börtönök és a bebörtönzöttek társadalmi megítélésében. A körülmények ugyan még nem változtak meg: „sok foglyot szorítanak egy helyre, kik a rossz levegő és más nyomorúság miatt, melyet tűrniük kell, elpusztulnak. Oly szűk volt a hely, hogy e szerencsétlenek lefeküdni sem bírtak, annál kevésbé aludni”, (PULSZKY–TAUFFER 1867, 37.) de a foglyokkal való törődés napirendre került.

⁸ A *caritas* latin eredetű szó jelentése emberszeretet, jótékonyság, tervszerű egyéni és intézményes segítségnyújtás, irgalmasság gyakorlása.

Megállapíthatjuk tehát, hogy „a börtönjavításnak alapköve a kereszténység által tétetett le; az eszme, melyet az apostolok hirdettek és alkalmaztak, nemcsak a szerencsétleneket s ügyefogyottakat, hanem a megesett embertársakat is felkarolta”. (PULSZKY–TAUFFER 1867, 37–38.) Ugyanezen a véleményen van Kabódi és Mezey is, akik közös munkájukban hangsúlyozzák, hogy a börtönjavítási törekvések elterjedésének háttérében a kereszténység ideológiája áll, amelyben a tömlőc a mártírium fogalomköréhez szorosan tapadó jelenség. Börtönben lenni – annyi, mint kiállni a hitért. A bebörtönzöttek így megérdemlik, hogy mindenki megbecsülje és támogassa őket. Aquinói Szent Tamás a keresztény *caritas* mozzanatáról, a lelki és testi segítségnyújtásról szól, amely utóbbinak szerves része a foglyokról való gondoskodás. Tertullianus szerint a keresztényi jótekonyság fontos terepe a bányamunkára ítélték, a száműzöttek és a börtönökben sínylődők segélyezése és a róluk való gondoskodás. A középkori táblaképeken, ha a szentek és a kiválasztottak nem a halál mártíromságát viselik el épp, akkor börtönben, szigorú körülmények között ülnek. *A carcer tehát a hitért való szenvedés lehetőségét nyújtja, a megtisztulás terepévé válik, a mártíromság egyik megtestesülési formája.* (KABÓDI–MEZEY 2003d, 52.)

Időszámítás szerint 529-ben I. Justinianus (527–565) rendeletben foglalkozott a börtönök fenntartásának és működésük szabályozásának kérdéseivel. Jelen vizsgálódásunk szempontjából két intézkedését érdemes kiemelni:

- megvalósította a kategorizálás első elemeit (a nőket és a férfiakat elkülönítették);
- államilag engedélyezte, hogy a papok a letartóztatottakkal rendszeresen foglalkozzanak. Tevékenységük a lelki gondozásra irányult. (PÁL 1976)

A bebörtönzöttekkel való törődés a kereszténység egyik értékes hagyománya. A gondolat már a Bibliában is megjelenik: „A tömlőczben voltam és ti hozzám jöttetek.” (Máté 25,36)⁹ Pulszky

⁹ Máté evangéliuma, példabeszéd a tíz szűzről, 25,36.

és Tauffer 150 éve így írtak a keresztényi szeretet ilyenén megjelenési formájáról: „az apostolok sem mulasztották volt el, a foglyokat a keresztények szeretetébe ajánlani: »Emlékezzetek meg azokról, kik bilincsekben vannak, ép úgy, mintha ti volnátok lánczokba vetve.« (Heb 13,3)¹⁰ Ennélfogva a keresztények az isteni és felebaráti szeretet eme parancsát már a legrégebb időktől kezdve gyakorolták, kötelességüknek tartván a foglyokat látogatni, a halottakat temetni. A harmadik század közepe táján Cyprián carthagói püspök kötelességévé tette a diakonoknak,¹¹ a foglyoknak gondját viselni, mint azt elődeik tenni szokták; s őket biztatás és a szent írás olvasása által megerősíteni.” (PULSZKY–TAUFFER 1867, 37.) A lelkigondozás egyre szervezettebb kereteket öltött és egyre szélesebb körben terjedt el. Miután I. (Nagy) Constantinus uralkodóvá tette a keresztény vallást; „s az ő és fia Constantius törvényei a börtönökre nézve is egy emberesebb kornak eljövételét jelezték. A nicíaii egyházi zsinat¹² (325) megalapítá a »szegények pártfogói« (procuratores pauperum) című szép intézményt, melynek feladata vala a foglyokat meglátogatni s mindazon szolgálatokat végezni, melyeket a körülmények megkívántak.” (PULSZKY–TAUFFER 1867, 37.)

A rabok segítésének, támogatásának igénye tehát a történelem során már évszázadokkal ezelőtt megfogalmazódott. A legősibb formája a rabok támogatásának a *fogházmisszió* volt. Az egyház mint az elesettek gyámolítója évszázadokon át teljesítette ezt a feladatát, s a középkori büntető processzusban és büntetés-végrehajtásban vállalt szerepe is erősítette ezt a tevékenységet. Feltétlenül ki kell emelni a fogházmisszióval párhuzamosan működő rabsegélyezés intézményét, amely szintén ősi gyökerekkel bír: a börtönben sínylődők ételmezése, ruházása és lelki gondozása az ókorban és a középkorban a kegyesség és jótékonyág kategóriájába tartozva, az egyház által is

¹⁰ A zsidókhöz írt levél, biztatások és tanácsok, 13,3.

¹¹ Diakónus: szerep; áldozópappá még nem szentelt személy, az egyházi rend szentségének első fokozata. Feladata az ősegyházban az istentiszteleten való közreműködés és a szegények szolgálata volt.

¹² Niceai zsinat vagy első nikaiai zsinat (Kr. u. 325)

ösztönözve beépült a szegénygondozással kapcsolatos tevékenységek közé. Nem jelentett azonban többet ennél. (MEZEY 1996)

Ezek és számos későbbi kezdeményezés (például segélyezés, patronázsmozgalmak, karitatív programok) hűen szemlélteti az egyház lélekmentő törekvéseit és a társadalom önkéntes szerveződéséből kialakult csoportok felebaráti szeretetre alapozott jobbító szándékát.

A történeti fejlődés szempontjából e korszak – nevezzük a börtön természeti korának – jelentősége főként abban áll, hogy a fősorolt jellemzők évszázadokra-évezredekre rányomták bélyegüket a börtönök fejlődésére és ettől elválaszthatatlanul a foglyok megítélésére.

Vákát oldal

IV. KÖZÉPKOR¹³

„A vétkest szeretni kell, s egyedül a bűnt kell gyűlölni. Ő bűntet, hogy javítson, de nem azért, hogy kétségbeesésbe taszítson. Az Ő gondoskodása és buzgólkodása arra irányul, hogy a vétkest a szent kegyes élethez visszavezesse.”

A kamalduliak rendszabályzatából¹⁴

1. A bűn és a büntetés keresztényi megítélése

A bűn és a büntetés pedagógiai problematikája már évszázadok óta a neveléssel foglalkozók figyelmének központjában áll. A nevelés gyakorlatát kezdetektől a feltűnő szigor jellemezte. Legfontosabb eszköznek a büntetést tekintették, amely szélsőségesen durva és megalázó volt. Ennek okát a középkori nevelési felfogás jellemzi legszemléletesebben, amely szerint a gyermek nemcsak tökéletlen, hanem az eredendő bűnnel terhelt. Emiatt hajlik a bűnbeesésre, gonosz indulatok tartják rabságban, így értelemszerűen szükség van vele szemben a szigorra, a kemény fegyelmezésre. A valláserkölcsi alapon álló nevelési, büntetési elképzelések nem adtak más lehetőséget a nevelésre, mint a megfélemlítő, elrettentő szigort és a testi

¹³ Középkor: a Nyugatrómai Birodalom bukásától (Kr. u. 476) Amerika felfedezéséig (1492) terjedő korszakot tartja számon középkorként a történelemtudomány, bár a korszak vége több különböző dátumhoz is köthető (például 1500, 1517, illetve a magyar történelem esetében 1526).

¹⁴ Kamalduli rend vagy Kamalduli Remeték Kongregációja, 1009-ben alapított itáliai remeterend. (KRAUSS 1895, 226. – hivatkozva: MEZEY 2010)

fenyíték alkalmazását.¹⁵ Ez a felfogás még fokozottabban élt azokban, akik a *büntetőjogi büntetést* alkalmazták.

A középkor büntetőrendszereinek alakulását – kezdetben át-
tétélesen, majd egyre direktebb módon – a keresztény egyház bűnre
és a bűnös emberre vonatkozó felfogása határozta meg. Ez a büntető-
filozófia azonban számos ambivalens elemet tartalmazott, mivel
a keresztény vallás egyszerre képviselte a *kegyetlen retorzió* eszméjét
és a *humánus keresztényi magatartás* modelljét, amelyek korszak-
konként különböző erővel és súllyal jelentkeztek. Kabódi és Mezei
(2003b) szerint ennek háttérében a keresztény gondolkodásnak
a büntetés céljával kapcsolatos két egymással ellentétes felfogása állt.
A Biblia törvényeinek áthágóit maga a Szentírás rendeli több esetben
kemény büntetéssel szankcionálni helyenként példázatokban, máshol
konkrét utasításokon keresztül. Ennek alapján az isteni igazság
és rendelkezések megszegésének rettenetes bünként történő tolmácsolása
természetesen a kínzások és kivégzések igenléséhez vezetett.
Az egyház maga vetette máglyára az eretnekeket, ítélte tűzhalálra
a boszorkányokat, szervezte meg és tartotta fenn az inkvizíciót, se-
gédkezett a véres kivégzéseknel. Teológiai szinten azonban komoly
nehézségeket okozott a büntetés „előrehozásának” megindokolása.
Azt, hogy a bűnöst még itt, ebben a siralomvölgyben felelősségre
vonják, alá kellett támasztani. Ehhez olyan fogalmakat működtettek,
amelyek ellentétben álltak más tanításokkal, így a szabad akaratot
a predesztinációról vallott elvekkel szemben. „Az ember rendelkezik
szabad akaráttal, különben fölöslegesek lennének a tanácsok, a buz-
dítások, a parancsok, a tiltások, a jutalmak és a büntetések” – vallotta
Aquinói Szent Tamás.¹⁶

Nehezen fért meg ugyanakkor a kegyetlenséggel a keresztény
vallás alapvető parancsa a szelídség, a megbocsátás, a „dobd vissza
kenyérrel” tanácsa. *A bűnbánat tisztító hatásába vetett hit, a meg-
váltás és a rossz megváltoztathatóságának tanítása mindvégig tetten*

¹⁵ Sokan a verést nevezték – és még ma is nevezik – „biblikus nevelésnek”. Nézetük igazolására általában három verset idéznek a Példabeszédek könyvéből (23,13; 29,15; 13,24) a verés jelentőségének és létjogosultságának alátámasztására.

¹⁶ Idézi KABÓDI–MEZEY 2003b, 10.

érhető a keresztény büntetések alkalmazása során. (KABÓDI–MEZEY 2003b, 10–11.) Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az egyház hatására került a büntetési rendszerbe az ember átalakíthatóságának tényként való leszögezése, a „fokozatos” büntetés és a nevelés gondolata.

Pulszky Ágost és Tauffer Emil közös munkájukban keresték a választ arra, hogy a középkor vallási alapú büntetési rendszere miért alkalmazta olyan széles körben a test sanyargatását és kínzását: „A középkor első századainak vadsága, utóbb az elrettentési elmélet kegyetlenségüket még növelte; hozzájuk járult az egyházi szigorodás (ascetismus) szelleme, a testet magában bűnösnek, a kint magában tisztítónak, javítónak ítélvén.” (PULSZKY–TAUFFER 1867, 14.) A szerzők álláspontját árnyaltabbá tehetjük, ha figyelembe vesszük azt a viszonylag régóta ismert összefüggést, miszerint „a büntetések arzenálja az emberiség története során alig változott, az elrabolható értékek köre az emberi nem fejlődése során nem módosult. Az élet, a test, a szabadság, a vagyon és a környezet megbecsülése az a kör, melyben a büntetendő személy »támadható«.” (KABÓDI–MEZEY 2003a, 5.) A középkor önmagában meglévő „vadsága” mellett tehát egy másik meghatározó ok is, amiért a büntetések alapvetően a test kínzására és sanyargatására, illetve az élet elvételére irányultak. Amíg ugyanis a privilégiumokkal rendelkezők számára jellegzetesen vagyoni és szegényítő, lefokozó, előjog-korlátozó (kis mértékben szabadságot érintő) büntetések szerepeltek az ítéletekben, addig a társadalom legalsó zónái (rabszolgák, szolgák, röghöz kötött jobbágyok) számára az olyan értékek, mint a szabadság, vagyon, előjogok vajmi keveset jelentettek, minthogy nem rendelkeztek ezekkel. Az ő esetükben kézenfekvő megoldásnak tűnt a testüket érintő szankciónemek elterjesztése: az egészségüket, testi épségüket, életüket fenyegető büntetések kilátásba helyezése, illetve alkalmazása. Ez a helyzet tette lehetővé és szükségessé a testi és halálbüntetések széles körű elterjedését s ezzel az emberi test középpontba állítását. *A társadalom vagyontalan tagjainak fenyegetésére ultima ratióként végeredményben egyetlen értékfosztó büntetés tűnt alkalmazhatónak:*

a testük sanyargatását, az életük elvételeét kilátásba helyező büntetőnorma. (MEZEY 2010, 13.)

A szabadságelvonással járó büntetések szélesebb körben történő alkalmazására ebben a korszakban egyszerűen nem volt lehetőség. Részben a fogva tartásra alkalmas helyek hiányoztak, de ennél is fontosabb volt, hogy a társadalom viszonylag kicsiny hányada rendelkezett valódi szabadsággal, akik számára annak elvonása tényleges büntetést jelentett volna. A munkáltatást sem lehetett büntetésként alkalmazni, mivel a társadalom jelentős részének mindennapi életformája volt a rabszolgamunka és a robot. A szabadságelvonással járó büntetések egyetlen „célközönsége” a hatalmi elit lehetett volna, őket pedig előjogaik védték annak kiszabásától. A korszak viszonyainak ismeretében könnyen belátható, hogy alig maradt más reális alternatívája a büntető hatalomnak, mint a bűnös testének kínzása és életének elvétele.

Látnunk kell ugyanakkor, hogy a járványok, a szegénység, a gyermekhalandóság, az éhhalál, a háborúk pusztításai, a betegségekkel szembeni eszköztelenség, valamint a természetnek való teljes kiszolgáltatottság a kor embere számára természetessé tette a halál jelenlétét. Az állandó háborúskodás és a mindennapi erőszakoskodás miatt az erőszakos halál is a mindennapjaik részévé vált, így számukra egy „egyszerű” kivégzésnek nem lett volna semmiféle visszatartó hatása. A büntetésben megfogalmazott rossznak nyilvánvalóan nagyobbnak és erősebb hatásúnak kell lennie az általánosan érzékelhető rossznál, hiszen valamilyen korlátozó célt csak ily módon lehetett vele elérni. Ezt felismerve a hatalom csak úgy közvetíthette a bűn és büntetés szoros kapcsolatáról és a bűnhődés szükségképpeniségéről szóló üzenetét, ha az egész eljárást látványossá és a végletekig véressé tette. A rendezőknek az volt a céljuk, hogy a kivégzéseket látogatók mély érzelmi benyomásokkal térjenek haza. Mezey megfogalmazása szerint „a kivégzések nem egyszerűen halálbüntetések voltak. Nem pusztán az élettől fosztották meg az elítéltet, hanem a társadalomnak nyújtott szolgáltatás keretébe illesztették: a kivégzés színház volt, tanulsággal, szórakozással, szenvedéllyel, élvezettel, megindulással és gyűlölettel. A középkor büntetés-végre-

hajtásához más oldalról közelíteni annyit tesz, mint meg nem érteni a kort.” (MEZEY 2010, 18.)

A tortúráztatás és kivégzések alkalmazása rendkívül széles körben terjedt el, mégsem mondhatjuk azt, hogy ezek a korszak kizárólagos büntetési típusai lettek volna. A rendelkezésünkre álló kutatási eredmények alapján egyértelműen kijelenthetjük, hogy a börtön intézményének meggyökeresedéséről és szélesebb körben történő elterjedéséről már a középkortól beszélhetünk, hiszen számos olyan intézmény működéséről áll rendelkezésünkre írásos bizonyíték, amelyek már ebben a korszakban is kifejezetten börtönfunkciót láttak el.

A börtönök kialakulása és a szabadságvesztés-büntetést végrehajtó intézményrendszer fejlődése azonban hosszabb folyamat volt, amely a kolostorfogság meghonosodásával kezdődött, majd annak specializálódása révén egyre több funkciót tudott ellátni, és végül kialakult a világiakat is befogadó börtön.

2. A kolostorfogság kialakulása és általános jellemzői

A szerzetes- és apácarendek gyakorlatában alakult ki és izmosodott meg a kolostorfogság. Az egyszerű fenyítőfunkció lassan büntetésjellegre tett szert, amit erősített az is, hogy mint büntető szankció a kánoni büntetőjog részévé vált. (KABÓDI–MEZEY 2003d) Krauss kiemeli a javítási szándék határozott megjelenését: „a végrehajtás célja a kolostorbörtönben egyértelműen a javítás. Ennek eszköze pedig a bűnhődés. Ha azonban egy testvér az enyhébb, figyelmeztető fenyítéstől nem tért helyes útra, nem mutatta a bűnbánat és a javulás jegyeit, akkor kemény testi fenyítés alá vonták, mintegy segítve az elmélyedést és bűnei értékelését. A végrehajtás keménysége és szigorúsága a javítást szolgálta.” (KRAUSS 1895, 220.) A segítő szándék egyértelmű: szép szóval, majd enyhe fenyítéssel fordultak a büntetés alá vont testvérek felé, de ha szükséges volt – éppen az ő érdekükben –, akkor szigorú büntetést róttak ki rájuk. Az egyházi vezetők úgy gondolták, sőt meg voltak győződve arról, hogy ők

pontosan tudják a megtévedt testvérek javításához vezető egyetlen helyes utat és az alkalmazandó módszereket. Véleményünk szerint a hatalomnak a fogságra ítétekkel szembeni paternalista attitűdje ekkor jelenhetett meg először.

A kolostorfogság a létrehozásának pillanatától a javítást, jobbitást, a helyes útra történő visszavezetést tűzte ki célul. Az erre a feladatra kijelölt és hitükben erős szerzetesek és apácák a megtévedt testvéreik és nővéreik megmentése és jobbitása érdekében dolgoztak. Munkájukat az elhivatottság és a küldetéstudat vezérelte. Ez a törekvés az idő múlásával kilépett a kolostorok, illetve a zárdák falai közül. Megalapozottnak tartjuk Mezey véleményét, aki szerint a kolostortömlöcök egyik nagy hozzájárulása a börtönészmé fejlesztéséhez éppen a bűnhődés és a jobbitás gondolatának bevezetése a büntetés-végrehajtás világába. A börtönügy történetével foglalkozó szerzők egybehangzó véleménye szerint *a javítás eszméjét a kolostorfogság intézményével hozta be az egyház a világi jogba, hiszen eredeti célja a megbüntetett belső megjavulásának elérése a büntetés által (agendam poenitentiam)*. (MEZEY 2010, 106.)

3. Az egyházi fogság típusai

Az egyházi fogság az „egyszerű” kolostori bezárásból fejlődött ki, majd az idő előrehaladtával több végrehajtási típusra differenciálódott. A terminológia és a gyakorlat különbségei alapján Mezey az egyházi fogságot három alapvető csoportra osztja: 1. *közönséges fogság*: ha valaki mozgásszabadságának korlátozását szenvedte büntetésül, 2. a *carcer*:¹⁷ amelyet javító céllal hosszú évekig, sokszor életfogytiglan megbilincselve, összekötözve, kenyéren és vízen tartva

¹⁷ A kolostorbörtönökbe a 6. századtól a klerikusok mellett világi bűnelkövetőket, súlyos gonosztevéket is elzártak. Sok esetben kényszer munkával kötötték össze az elítéltek javító célú bezárását. A végrehajtást először kolostorok tömlöceiben eszközölték, majd III. Ince (1198–1216) pápaságától kezdve a tulajdonképpeni börtönöket leválasztották a kolostorokról. A premontreiek 1351. évi határozata még hivatkozott a kolostorbörtönre.

töltöttek a súlyosabb bűnt elkövetők, s végül 3. az *ergastulum*.¹⁸ kényszerű munkával súlyosított fogságbüntetés. (MEZEY 2007)

A fizikai szenvedés – ha eltérő mértékben is, de – jelen volt mindhárom végrehajtási típusban. Szerepe rendkívül jelentős volt, hiszen a szenvedésre úgy tekintettek, mint a megtérés bűnhődés általi eszközére. Az egyházi fogság a lelket kívánta megmenteni az örökkévalóság számára, ezért szinte természetes, hogy a remélt cél eléréséhez vezető „megjavulás” folyamatát nem korlátozta semmilyen időkeret. A szenvedő elhalálózását nem kudarcnak élték meg, hanem egyszerűen a földi lét befejezésének, ami utat nyit és egyben esélyt ad az öröklét felé. Céljuk kizárólag a lélek megszabadítása volt a földi gonosz (sátán) hatalmától, és a halálra úgy tekintettek, mint az eredendő bűnnel szennyezett porhüvelytől való megszabadulás aktusára, amely után következhet a szenvedés által megmentett lélek üdvözülése.

A lélek megmentésének ilyenén módját nem fogadja el mindenki megjavítási törekvésnek. Lukács sarkos véleménye szerint „a korai középkorban az uralkodó büntetőjogi »elmélet« szót sem ejt megjavításról vagy megelőzésről, a sértettnek adandó elégtétel gondolatának sincs sehol nyoma. A büntetés célját abban látják, hogy a bűnöst megszabadítsák a túlvilági örökös kínszenvedéstől. Ahhoz, hogy a bűnös ember megmeneküljön a pokol kínjaitól, a földön kell szenvednie, mégpedig minél nagyobb kínnal, annál inkább hasznos a számára.” (LUKÁCS 1980, 66.) Véleményünk szerint a szerző beleesett abba a klasszikus hibába, hogy a több száz éve történt eseményeket és törekvéseket a saját és a jelenkor értékrendje alapján minősíti. Az egyház megjavítási és lélekmentési szándékát tagadó álláspontját ezért nem tudjuk elfogadni.

¹⁸ Az *ergastulum* jellegzetesen korán kialakult, már a 4. században is alkalmazott bezárási forma a kolostorokban szerzetesek, apácák részére. A Benedek-rendiek konventje 817-ben büntetésként az átriumban végzett munkát rendelte el. A nyugati gót egyházjog ismert egy olyan, kényszerű munkával súlyosított fogságbüntetést, amelyet külön épületben, az úgynevezett *ergastulumban* hajtottak végre. A források szerint ezt alkalmazták – mint büntetést – a frank és burgund egyházban is.

Mezey véleményét ugyanakkor fenntartás nélkül osztjuk, aki szerint *az egyházi körből átkerült kolostorfogság lényegi eleme a megjobbulás a maga tiszta, elméleti formájában*. Az eredetileg a renitens testvérek vagy nővérek megrendszabályozását, a fogadott elkötelezett élet útjára történő visszatérítést szolgáló és a visszatérés eszméjét jelképező bűnhődést lehetővé tevő *carcer* központi gondolata tovább élt a nem kolostori fogvatartottak esetében is. A keresztény ideológia egyik alapintézményét jelentő megbocsátás és megbánás kettősére építő, a megtérést felértékelő s egyben a remeteélet önsanyargatásával összekötött (s mi több, egyenesen a szentek szenvedéstörténetére alapozott) kolostori *carcer*-rezsím visszavonhatatlanul befolyásolta a világi gondolkodást. Ez a tétel mindvégig jelen volt az egyházi büntetés-végrehajtásban, s innen szivárgott át valamennyi világi rendszerbe. (MEZEY 2007, 16.)

4. A börtön kilépése a kolostorok falai közül

Részben a szerzetesrendek és a püspökök rivalizálásának, részben a püspökök következetes hatalomkoncentrálsági törekvésének eredményeként a 8–9. századra kialakultak a kolostoroktól független püspöki tömlőcök. Ezek zöme a püspöki székhelyek környékén, a városokban, többnyire a püspöki palotában volt. Később az egyház világi státusának megerősödésével a püspökök kiterjesztették törvénykező hatalmukat a világiakra is. Kezdetben csupán egyházi vétségek miatt, majd egyre inkább világi bűncselekményekért indított eljárásokban is születtek ítéletek a püspök bíróságain. Többnyire valláserkölcsi tartalmú cselekmények miatt ítéleztek (ölés, testi sértés, tolvajlás, házasságtörés, nemi erőszak, eretnekség, szentségtörés, varázslás). Amikor már világosan körvonalazódott világi hatáskörük is, a püspöki ítélőszékek világi elítélteikre kiszabott szabadságvesztés-büntetést (amely a püspöki törvénykezési gyakorlatban szervesen nőtt ki a kolostorfogság intézményéből) saját fenntartású, világiaknak

rendelt börtöneikben hajtották végre. (BOHNE 1925) *Az egyházi börtönök ily módon a világi büntetés-végrehajtás egyik gyökerévé váltak.*

Az egyházi börtönök elvilágiasodásának azonban nemcsak a püspöki bíróságok által világiak számára kiszabott és részben saját börtöneiben végrehajtott szabadságelvonó büntetések egyre emelkedő száma volt az oka, hanem egy ellenkező irányú „átjárhatóság” felerősödése is: a világi bíraskodás számára is kézenfekvővé vált a kolostorbörtönök használata, és egyre több világi eljárásban elítélt bűnelkövetőt utaltak a kolostorok *carcerjeibe* vagy az apácázárdákba. A kétirányú folyamat eredményeképpen az egyházi börtönök fokozatosan elvilágiasodtak, és ilyen módon a világi büntetés-végrehajtás egyik gyökerét jelentették.

5. Az ősi *caritas* eszméjének továbbélése

Az ókorban életre hívott „testvériesületek” a középkorban egyre több helyen gyökeret vertek. Feljegyzések bizonyítják, hogy léteztek és dolgoztak Velencében, Nápolyban, Torinóban, Firenzében; Itáliának szinte minden városában. Kiemelést érdemel az 1487-ben Rómában VIII. Ince pápa által alapított *Lefejezett Szent Jánosról* elnevezett „*irgalmasság társulat*” amely elsősorban a halálra ítélték lelki üdvének megmentéséért tevékenykedett, valamint felvállalta az elítéltek vesztőhelyre való kísérését és ott lelki vigasz nyújtását. (PULSZKY–TAUFFER 1867) A segítség és a támogatás ilyenén megnyilvánulásának pápai szinten történő szabályozása a mai ember számára bizonyára furcsa, de az adott korban ez rendkívüli jelentőségű volt.

A „testvériesületek” egyre szélesebb körben végzett tevékenysége azért is volt kiemelkedően fontos, mert a vallásos közfelfogás ekkorra már kizárta a hívek közösségéből a bűnelkövetőket, hiszen azok Isten békeparancsa ellen vétettek. Becstelenségük folyamánként a társadalom nem lett volna köteles velük törődni – és a magán-

emberek jellemzően el is fordultak a bűnösöktől.¹⁹ Az önkéntesekből szerveződő segítő szervezeteknek az ilyen közhangulatban tanúsított áldozatos munkája az ősi *caritas* értékeit éllette tovább.

6. A börtönök hazai megjelenése

Kapa-Czenczer szerint tudományosan igazolt tény, hogy a börtön mint szabadságkorlátozó intézmény – ha szórványjelleggel is, de – végig jelen van a magyar büntető joggyakorlat történetében, és fellelhető III. András, Luxemburgi Zsigmond, Jagelló Ulászló, Habsburg Miksa dekrétumaiban. (KAPA-CZENCZER 2008, 224.) Megjelenik számos ítéletlevélben, valamint a nagyváradi istenítéleti jegyzőkönyv (VÓKÓ 2006, 29.) is bizonyítja már a 16. századot megelőző elterjedtségét. (MEZEY 2000, 12.) A leggyakrabban előforduló tömlőc és áristom (*arestum*) mellett a börtön, fogság, toronyba zárás, várfogság, kalitka, kaloda, pellengér használata igazolja a magyar büntetési nemek változatosságát. (BELIZNAY 1995, 75.)

7. A börtönök széles körben történő elterjedésének akadályai

A magasztos célok – a bűnelkövető megjobbulása, lelkének megmentése, a hatalom tekintélyének visszaállítása – ellenére a börtönök alkalmazása mégsem terjedt el széles körben. Mezey (2000) és Czenczer (2014) ezen a területen végzett kutatásainak alapján ennek több praktikus okát is látjuk:

1. *A kivégzés mint látványos elrettentés*: mivel a középkor évszázadaiban az államhatalom, az uralkodó elit meglehetősen híján volt az információkat áramoltató csatornáknak, így a nép „nevelésének”,

¹⁹ A Biblia a keresztény ember kötelezettségei között nevesíti a foglyokkal való törődést (vesd össze Máté 25,36) de ez ekkorra már jellemzően kimerült a vallási ünnepekhez kötődő alamiznaadományozásban.

a jogkövetésre szoktatásnak, a bűnözéstől való visszatartásnak aligha akadt lehetősége. Kézenfekvő és hatásos eszközökhöz nyúlt tehát az igazságszolgáltatás: a büntetések végrehajtásának nyilvánosságához. A kivégzések során órákig tortúráztatott elítélt szenvedése a rossz, a bűn és a büntetés elmúlhatatlan szoros kapcsolatának példázata. A börtön a maga elszigetelt világával nem tudta ezt a célt szolgálni, ugyanakkor a „vásár napokra” és más jeles „sátoros” ünnepekre időzített kivégzések hírére és részleteire azonnal továbbadták a környezetüknek.

2. *Nemesi előjogok*: a bebörtönzéstől, a tömlöcbe vetéstől a középkor előkelőit nemesi előjogaik óvták, legfeljebb felségsértés, hűtlenség elkövetőiként juthattak a hírhedt politikai börtönök valamelyikébe, a Towerba, a Bastille-ba vagy Kufstein, esetleg Munkács várába.

3. *A börtön a legdrágább büntetési nem*: a börtönök működtetése, a fogvatartottak ellátása rendkívül költségigényes. Egyértelműen kijelenthetjük, hogy a bebörtönzés a legdrágább végrehajtást igénylő szankció, s mint ilyen csupán egy hosszú, több évszázados fejlődés következtében juthatott el oda, hogy a hatalom, majd a társadalom eltartsa, ellássa az amúgy is társadalomellenes magatartást tanúsított elkövetőt.

4. *Lokális földesúri érdek*: a jobbágyokat a földesúri törvényszékek nem szívesen vonták el bezárással a robottól és egyéb járadékok teljesítésétől, inkább más megoldásokat (főleg testi büntetéseket) kerestek. Így a *carcer* (tömlöc) elsősorban az ítéletre váró rablók, útonállók, latrok és egyéb törvényen kívüli gonosztevők sanyargató otthonává lett.

8. A korszak jellemzőinek összefoglalása

Európában a középkor kezdetétől egészen a felvilágosodás térnyeréséig a döntő büntetésnemek a halál-, illetve a testi büntetések voltak; jelentéktelenebb cselekményeknél a megszégyenítést alkalmazták. A szabadságbüntetések csupán színesítették a palettát, bár igazolható

módon jelen voltak már a büntetőrendszerben. Mezey (2010) álláspontja szerint a börtönök – ebben a korban ez még a büntetésként alkalmazott tömlőcöztetést jelentette – nem volt egyéb célja, mint az elítélt sanyargatása. A büntetési cél a hatalom megsértett tekintélyének helyreállítása volt, az ennek érdekében alkalmazott megtorlás jellemezte a büntetési gyakorlatot. A szerző ugyanakkor rámutat arra, hogy a büntető hatalom részéről már megjelent a nevelés gondolata is, igaz, hogy az csupán az enyhébb súlyú egyház- és vallásellenes cselekményekkel kapcsolatban merül fel, párhuzamosan a bűjt javító hatásába vetett hittel.

A középkorban Európa tömlőcei a kontinens minden táján hasonlóak voltak. A börtönök föld alatti vermek vagy vártornyok cellái, erődítmények kazamatái voltak, ahol férőhelyre való tekintet nélkül zsúfolták össze a befogott, ítéletre váró vagy már megszentenciázott rabokat: nőket, férfiakat, gyermekeket vegyesen, alkalmanként még a megtévelyodottakkal is összezárva őket. A bilincsbe vert vagy falhoz láncolt foglyok néha évekig nem láthattak napfényt. A *carcer* sötét volt, levegőtlen, mocsos és bűzös. A korabeli hatalom szemében a börtönök embertelen és elhanyagolt állapotát a keresztény vallásból kölcsönzött nézet hitelesítette, miszerint a test sanyargatása (a bűjt, a testi fájdalmak elviselése) visszavezet az igaz útra. (KABÓDI–MEZEY 2003d, 51.) A foglyok számára a *carcer* tragikus zsákutcát jelentett. Ha túl is éltek a fogva tartás időtartamát, számukra akkor is lezárult a „normális” élet lehetősége. A kor filozófiája szerint a tömlőcbe a legsúlyosabb bűnökkel vádolt vagy azokért elítélt gonosztevőket zártak, akik ezzel az aktussal törvényen kívülre kerültek, a közösségből kitaszítottak lettek. Becstelenségük megfertőzött mindenkit, akit közójük vetettek. *A tömlőc becstelenséget hordozott, a belőle kikerültek már soha nem állhattak a társadalomban erényes emberek közé, soha többé nem tekintették őket igaznak és erkölcsösnek.* (MEZEY 2009b, 18.)

Nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy a börtön legősibb és alapvető funkciója a gyanúsított biztonságos őrizetben tartása volt az ítélet megszületése előtt, illetve a bűncselekmény kivizsgálásáig. Ezzel a szökés megakadályozása mellett cél volt az is, hogy a de-

likvens a nyomokat ne tüntethesse el, társaival ne beszélhessen össze, a tanúkat ne félemlíthesse meg. A börtön mint a hóhér háza, a kivizsgálandó ügy gyanúsítottjának őrzőhelye adott otthont a kínzókamrának is. Így a börtön egyben a fizikai gyötrés és a tortúra színhelye is volt (vesd össze: MEZEY 2010).

A széles körben alkalmazott közös rendszer borzalmas fogvatartási kondíciói és generális állapota ellenére megállapítható, hogy a megjavítási szándék, *a lelkigondozás területén a középkor vége felé jelentősen javult a bebörtönzöttek helyzete*. A szabadságkorlátozó, illetve a szabadságelvonó büntetések végrehajtása során a foglyok lelkének megmentéséért, illetve a megjavításuk érdekében a keresztény egyház rendkívül sokat tett. Mezey – Laubenthal vélekedését elfogadva – úgy látja, hogy Nagy Károly 813-ban kibocsátott, a börtönökről szóló kapituláréja a szabadságvesztés-büntetés és a javítás eszméjének első bizonyított találkozása, mivel e jogszabály szerint a börtön *boni generis* alkalmazandó büntetés a bűnelkövetők megjavítására. (MEZEY 2000) Az egyház immár intézményesített pártfogása és gyámolítása mellett egyes nemes férfiak jótékony célú „testvériesületeket” hoztak létre, amelyek elsődleges célja a perek gyorsítása, kegyelem eszközzése, a foglyok közti kenyérsztoztatás, betegségükben való ápolás, sőt az elítélt bűnösök kivégzésre kísérése majd holttesteik eltemetése. (PULSZKY–TAUFFER 1867)

Témánk szempontjából a korszak talán legkiemelkedőbb jelentőségű vívmánya, hogy – az egyház hatására – bekerült a büntetési rendszerbe az *ember átalakíthatóságának* tényként való leszögezése, a „*fokozatos*” büntetés és a *nevelés* gondolata. Kisebb súlyú bűncselekmények büntetésénél az elkövetőt első ízben enyhe szankcióval figyelmeztették tette helytelenségére. A bűnisméltlésnél még azonos büntetést kapott, de a harmadszori elkövetésnél (amely megrögzöttségét igazolta) már jóval súlyosabban (legtöbbször halállal) büntették.²⁰ (KABÓDI–MEZEY 2003b, 11.)

²⁰ I. István király dekrétumainak a boszorkányok üldözéséről szóló fejezetében így szól a jogalkotó: „bizzák a papra, hogy börtöltesse és oktassa, börtölés után pedig menjen haza”. Javíthatatlansága esetén a boszorkányt megbélyegezték.

Vákát oldal

V. KORAI ÚJKOR²¹

*„Ne félj, én nem a vadságot bosszulom meg, csak kikényszerítem a jót.
Kemény a kezem, de szeretettel teli a lelkem.”*

Pieter Corneliszoon Hooft²²

1. A szabadságvesztés-büntetés alkalmazásának elterjedése

A korábbi fejezetekben nyomon követtük a szabadságelvonással járó büntetések fejlődését, és számos példát láttunk lokális alkalmazásukra. Nagyon fontosnak tartjuk azonban hangsúlyozni, hogy néhány kivételtől eltekintve – globális értelemben – a korai újkor kezdetéig a szabadságvesztés-büntetés mindössze meglehetősen primitív formákban létezett. Az elítéltek (összezárva a vizsgálati foglyokkal) közös elzárásban, foglalkoztatás nélkül várták büntetésük lejártát, már ha egyáltalán megélték azt az elképesztően rossz viszonyok között. Nem véletlen – írja Kriegsmann – hogy a kortársak a bűnözés fertőző fészékének tekintették a börtönt. (KRIEGSMANN 1912) *Jobbitó, javító törekvést mindössze elvértve, a katolikus egyház és a segítő mozgalmak részéről lehetett tapasztalni.*

A szakirodalom széles körben elfogadott nézete szerint a szabadságvesztés mint önálló büntetési nem a polgárosodó társadalmakban a 17. század végétől alakult ki fokozatosan, ahogy az egyéni szabadság és az emberi munkaerő értékké vált. Hacker száz évvel

²¹ Korai újkor: az újkor első szakasza, amelyet Amerika felfedezésétől (1492) a francia forradalomig (1789) tart számon a történettudomány.

²² Pieter Corneliszoon Hooft németalföldi történétíró, költő által 1667-ben megfogalmazott felirat egy női fenyítőházon. Idézi: FESENMEYER–TEGGE 1973; hivatkozza MEZEY 2009b, 19.

ezelőtt fogalmazta meg erre vonatkozó tételét, miszerint a mai értelemben vett szabadságvesztés-büntetés az újkor találmánya, s a büntetési rendszerekben elfoglalt kiváltságos helye az utolsó négy évszázad történeti fejlődésének az eredménye. Emlékeztet arra, hogy a középkorban a halálbüntetés és a testi büntetések képezték a legfontosabb büntetési eszközt, és csak a 17. századtól kezdve léptek a szabadságvesztés-büntetések lassan-lassan előtérbe és váltak mindinkább a büntetési rendszereknek legfontosabb alkotórészeivé, azt lehetne mondani, gerincévé. (HACKER 1918)

Amennyiben tehát a klasszikus értelemben vett kritériumok szerint tekintünk a szabadságvesztés-büntetés alkalmazására (törvényekben rögzített önálló büntetési nem, széles körű alkalmazás, fő büntetés), úgy helytállóan tartjuk Lukács (1987) álláspontját, miszerint *a börtön az újkor, pontosabban a korai kapitalizmus „vívmánya”*.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy az első időszakban a szabadságvesztésre úgy tekintettek, mint ami a halálbüntetések, a testcsontkítások, a megszégyenítő büntetések helyébe lépett, tehát azoknál sokkal humánusabb nem lehetett – és nem is volt.

Jelentős változás akkor következett be, amikor a felvilágosodás büntetőfelfogása, majd a kialakuló kapitalista piaci szemlélet részben a bűnök, részben pedig a büntetések térképét is átrajzolta. Legfontosabb változás a személyi szabadság értékének ugrásszerű megnövekedése volt, az egyenlő szabadságnak a garanciális katalógusok előkelő helyére sorolása, amely a büntetési rendszer számára új fő büntetési nemet kreált. A szabadságvesztés-büntetés a büntetési rendszer legfontosabbikává lépett elő, háttérbe szorítva a megszégyenítő (megbecstelenítő), fenyítő és halálbüntetéseket, kizárva a csonkító szankciókat, s a pénzbüntetéssel kiegészülve a polgári büntetési rendszer alapjává vált. A szabadságbüntetések skálája is leszűkülte, a büntetések centrumába a modern értelemben vett szabadságvesztés, a börtönbüntetés került. Ettől fogva a börtön a büntetés-végrehajtás szinonimája lett. (MEZEY 2010, 161.)

2. A keresztényi jobbítás büntetésfelfogásának térnyerése a világi börtönökben²³

A keresztény egyház a középkorban felerősödő lélekmentő és megjavító törekvéseit a polgárosodás korában változatlan intenzitással folytatta. A magas rangú egyházi méltóságok egyre több helyen hoztak a börtönökben fogva tartottak lelki gondozását elősegítő intézkedéseket. Ilyen volt többek között Borromeo Szent Károly milánói érsek, aki az 1560-as években elrendelte, hogy „az egyházi körzetébe tartozó börtönökben hetenként egyszer prédikáció tartassék, hogy a letartóztatottak hetenként többször vallási oktatásban részesíttessenek, és hogy közöttük vallásos tartalmú könyvek kiosztassanak”. (HACKER 1918, 18.)

Az sem ment ritkaságszámba, hogy a büntetőintézetek szentek neveit vették fel, ezzel is utalva az egyház lélekmentő küldetésére. A IX. Kelemen pápa által 1735-ben Rómában alapított Szent Mihályról elnevezett börtön homlokzatán volt olvasható: *Parum est coercere improbos poena, nisi probos efficias disciplina*. (Elégtelen a gonoszokat büntetés által féken tartani, ha nem javítod őket egyszerismind fegyelem által.) A fegyelem, a fegyelmezés mindenhatóságába vetett hit több száz éven keresztül meghatározta a mindenkori büntető intézményrendszer viszonyulását a fogvatartottakhoz. A cél (javítás) és az eszköz (fegyelem) ilyen egyértelmű meghatározása félreérthetetlenül bizonyítja a jobbító szándékot.

A megbánás és megbocsátás kettőssége nagyszerűen mutatja az egyház által preferált „megjavulás” keresztényi útját. Ha a szabályszegő önként és aktívan részt vesz a folyamatban, ha megfelelő mértékben bűnhődik, akkor kiérdemli és el is nyeri a megbocsátást.

²³ A bűnös ember lelkének megmentése nem kizárólag a keresztény vallás törekvése volt. A kínai Xian tartományának ásatásai során került elő az a Kr. u. 723-ból származó kőtábla, amely beszámolt arról, hogy a buddhista templomokat a börtönökhöz közel építették, hogy a szerzetesek közreműködhessenek a fogvatartottak megjavításában. (JOHNSTON 2000, 5.) Ez a régészeti lelet egyértelműen bizonyítja, hogy a középkor más kontinensein is felismerték a lelkigondozás jelentőségét.

3. Új célrendszer: rendre, fegyelemre és munkára szoktatás

A keresztényi jobbítási szándék megtartása mellett a 16–17. században a szabadságelvonással járó büntetések alkalmazása során a rendre, fegyelemre és munkára szoktatás központi céllá vált. Kemény szigorral igyekeztek ezeket a célokat elérni annak érdekében, hogy az elítélteket hasznos tagjaivá tegyék a társadalomnak, s vissza tudják vezetni őket az emberi közösségekbe. Ez a tézis új minőséget hozott a büntetés fogalmába és a büntetés végrehajtásába egyaránt. A büntetés definíciója deklaráltan kibővült a javítás világi fogalmával, amely minőségileg más, mint a keresztény büntetőjog javulásba vetett hite. Ez a világi eszközökkel elérni tervezett, a világi törvényekhez és szabályokhoz szoktatás gondolatát tartalmazta.

A keresztényi „lélekmentés” és a polgári javítás eszméje között az egyik legnagyobb különbségnek azt látjuk, hogy a társadalomba történő visszavezetés polgári felfogása már nem várta el feltétlenül a „belső javulást”, csak a társadalmi normák tudomásulvételét és az alkalmazkodást. Ez a megközelítés új helyzet elé állította a büntetés-végrehajtást. Már nem (csak) a sanyargatás és a lehető legbiztonságosabb őrzés volt a feladata, hanem a javításhoz vezető nevelés (lelki gondozás és szakmai oktatás egyaránt) és az azt szolgáló munkáltatás megszervezése és működtetése is. (KABÓDI–MEZEY 2003d) Mindezek olyan követelményeket támasztottak, amelyek kielégíthetetlenek voltak a hagyományos *carcer*-körülmények között.

4. A dolgházak megjelenése

A dolgházak kialakulása, formálódása, majd elterjedése közel ezer évet vett igénybe. Annak érdekében, hogy a változásokat folyamatosan tudjuk elemezni, ebben az alfejezetben szakítunk a történelmi korszakokra tagolás eddigi gyakorlatával.

4.1. A kolostorszerű dolgházak megjelenése

A keresztény egyház bíraskodásában találjuk – már a 4. század óta – a kolostorszerű dolgházba való utalást, amely rendszerint munkakötelezettséggel volt egybekötve. Eleinte ezt csak a kolostorokban levőkkel szemben alkalmazták. Később, a 6. századtól kezdve, a klerikusokkal szemben is alkalmazni kezdték ezt a büntetést, ami szigorú, sokszor évekre terjedő, sőt életfogytiglani élelemgyszorítással (kenyér és víz) volt szigorítható. Eleinte a kolostorokban levő börtönökben hajtották végre, majd III. Ince pápa (1198–1216) szolgálatának idejétől kezdve került át a kolostoroktól különálló épületekbe. Fejlődésének harmadik időszakában a szabadságvesztésnek ez a formája a hívőkre is kiterjedt; bár rajtuk is ugyanazokban a börtönökben hajtották végre, velük szemben a végrehajtás jóval szigorúbb volt. (HACKER 1918, 12–13.) *A büntetésből végzett munka a kolostorszerű dolgházakban eszközként jelenik meg, a megjavítás és megtérítés eszközeként.*

4.2. A világi dolgházak²⁴ és fenyítőházak²⁵ kialakulása

A fenyítőházak kialakulásának, majd széles körben történő elterjedésének hátterében Mezey (2010) szerint két nagy európai történelmi

²⁴ A *dolgház* a munkátlan, nélkülöző szegények foglalkoztatására született, eredetileg a szegényházból kinőtt intézmény volt, amelynek indíttatása a tartási költségek visszanyerésében lehetett föl. A racionális polgári gondolkodás, a szolidaritás és a gondoskodás eszméjének találkozásából született intézmény a szociális segítézés kísérőjelensége volt. Miután a szegényház többnyire nem volt kötelező, az azzal kapcsolatos munka is önként vállalt feladatnak számított. Aki a szegényházba kérte felvételét, vállalta az ezzel járó munkát is. Vesd össze: MEZEY 2009b, 18.

²⁵ A *fenyítőház* a munkakerülők, csavargók, koldusszegények foglalkoztatása céljából életre hívott, a dolgház továbbgondolásából született rendészeti intézmény, amely a dolgozni nem akaró, ezzel összefüggésben a bűnözés peremén egzisztáló, életvitelével a büntetőjogi felelősségre vonást kiprovokáló csoport befogadására volt hivatott. Jellegét tekintve a munkára nem csupán lehetőséget kínáló, de azt kikényszerítő intézet, amelynek deklarált célja a nevelés, a társadalom hasznos tagjává formálás, munkával munkára nevelés. Vesd össze: MEZEY 2009b, 18.

tendencia állt: a reformáció és a polgárosodás. A megerősödő protestáns egyháznak az emberről és az ember földi szerepéről alkotott felfogása éppen ellentéte volt a katolikusénak. Ott erény volt szegénynek lenni, itt a henyesség bizonyítéka. A katolikus egyház arra biztatta híveit, hogy alamizsnával, adományokkal tartsák el a szegényeket, amíg a protestáns egyházak a munkaképes dologtalant bűnözőnek titulálták. A reformációval a fizikai munka értékelése előtérbe került, így érthető, hogy fenyítőházakat alapvetően a protestáns németalföldi, majd német államokban alapítottak, és ezeken a helyeken is terjedtek el elsőként.

A világi dologházak kialakulásának további lehetséges okára mutat rá Hacker. Véleménye szerint „a 17. században belátták, hogy mennyire gazdaságtalan a legkegyetlenebb büntetések (általában halálbüntetés) alkalmazása, s általuk annyi embert és a hasznos célokra fordítható munkaerejüket megsemmisíteni; tudatára ébredtek annak, hogy hasznosabb azoknak az embereknek munkaerejét; akik az állami és társadalmi rend ellen vétettek, hasznosítani és munkaerejüket állami célokra fordítani. S így amellett, hogy a le tartóztatottak munkaerejének értékét elnyerték, még megtakarították a halálbüntetés végrehajtásával járó költségeket is; és a társadalom is a szabadságvesztés büntetés idejére a büntettestől biztosítva volt.” (HACKER 1918, 14–15.) Annak ellenére, hogy a szerző megközelítése erőteljesen fiskális jellegű, valószínűsíthető, hogy az általa feltárt okok is szerepet játszottak a fenyítőházak gyors elterjedésében.

Mezeyvel (2009b) egyetértve azt biztosan állíthatjuk, hogy a reformáció, de még inkább a polgári felvilágosodás eszméinek hatására a kor gondolkodása elfordult az embertelen és kegyetlen büntetési eszközöktől. Lassan érlelődött az a felismerés, hogy a büntettek, csavargók, koldusok növekedő tömegével szemben a „véres törvények” célszerűtlenek és hatástalanok, hogy a büntettek tömegét sem kivégezni, sem más országokba deportálni nem lehet, s hogy az elítéltek tömeges megsemmisítésénél hasznosabb munkaerejük állami célokra történő felhasználása. Felmerültek olyan társadalmi szükségletek, amelyeknek kielégítésére alkalmasnak látszott az elítéltek tömeges és olcsó munkaereje.

A *tevékeny gondoskodást* hirdető protestáns gondolkodás végül is felhasználta előbb a munkáltató (dolog)házakat, majd megteremtette a holland fenyítőházi modellt. A reformáció, s különösen a kálvinizmus programmá tette a szorgos munkálkodást, megkövetelte a dologtalanság elleni harcot, a szegénységet már-már a bűnelkövetés fokára emelte. Legfontosabb programjai egyikeként meghirdette, hogy mindenkit vissza kell vezetni a társadalomba, a közösség szorgos tagjává kell tenni, amihez a legkézenfekvőbb segédeszköznek a munka mutatkozott. Jól példázzák ezt a fenyítőházak főbejárata fölé illesztett jelmondatok, mint Hamburgban a fenyítőház homlokzatán: *labore nutrior, labore plector* (a munka táplál, a munka fegyelmez). Világos a máig ható elv: a munka és a társadalomba való visszatérés szerves kapcsolata. A fenyítőház röviden összefoglalható funkciója tehát: „a dologkerülő munkához szoktatása, a munka szeretetének kialakítása, melyhez mint nevelő instrumentumot a munkát vették igénybe, mely egyben a fegyelmező eszköz funkcióját is betöltötte. Úgy vélem, nem hangsúlyozható eléggé az a tény, hogy az újdonság a fenyítőházaknál nem a büntetés/fenyítés általi nevelés megjelenésében rejlik, hanem a munka általi nevelésben.” (MEZEY 2009b, 19.)

A keresztény egyház korábbi megjavító törekvései a dologházak intézményeiben háttérbe szorultak. Hacker felhívta a figyelmet arra, hogy polgári felfogás szerinti megjavítás gondolata, „hogy a szabadságtól megfosztott egyének munkáltatás által meg is javíthatók, csak lassan alakult ki. A fő cél a letartóztatottak munkaerejének munkáltatásuk által való hasznosítása volt, a javíthatás gondolata csak kis fokban tudott érvényre jutni az addig megvalósítani akart elrettentés és az ártalmatlanná tétel gondolata mellett. Csak lassan alakult ki az a gondolat, hogy a letartóztatottakat a munkára és rendre való kényszerű nevelés által az emberiségnek hasznos tagjaivá átalakítsák.” (HACKER 1918, 15.)

Annak ellenére, hogy a „munkára és rendre való kényszerű nevelés” gondolata csak bizonyos idő elteltével kapott megfelelő figyelmet, a fenyítőházak rendszerbe állításával a jobbítás és a javítás eszméje új tartalmat, és ennek folyamányaként új formát kapott. A katolikus egyháznak a bűnről, a büntetésről és a bűnös emberről

alkotott nézete elvesztette primátusát. A bűnös ember lelkének szenvedéssel történő megmentése Európában határozottan háttérbe szorult, a fenyítőházak célja deklaráltan a munkára és becsületes életre nevelés lett.²⁶ A kínokkal megváltott túlvilági üdvözülés ígérete helyett a becsületes és szorgalmas munkával elérhető evilági boldogulás került előtérbe. Ezzel összhangban három olyan új elem jelent meg a börtönügy történetében, amelyek korábban jobbra ismeretlenek voltak. Ezek: a *munka*, a *nevelés* és a *reszocializáció*. Úgy gondoljuk, nem túlzás Mezey minősítése, aki szerint „*ez a három új elem a szó szoros értelmében forradalmasította a börtönügyet*”. (MEZEY 2010, 165.)

A 16–17. században létrejött fenyítő- és javítóházakban az elítéltek szigorú és célirányos munkáltatása történt, amelytől a beutaltak erkölcsi javulását várták. Az első javítóházat (*House of Correction*) Angliában, 1553-ban Bridewellben hozták létre a csavargók és munkakerülők számára. Az alapítólevél előírta, hogy az elítélteket a javítóházban hasznos munkával kell foglalkoztatni, hogy erkölcsi megjavulásuk után a társadalomba visszatérhessenek. (KABÓDI–MEZEY 2003d) Bridewellt követően Nürnbergben (1558), Bruggében, Amszterdamban (1595), Hamburgban (1614) nyitottak hasonló intézeteket. Valamennyi fenyítőház züllésnek indult fiatalokrukat, csavargókat és koldusokat fogadott be. Az ilyen intézetekbe való felvétel nem járt dehonesztáló következménnyel. „Jellegzetes ismervük az volt, hogy az ott letartóztatottak szigorú munkakényszer alatt állottak a végett, hogy a letartóztatottak ott ez által megjavul-

²⁶ A *szenvedés* előidézése a korábbi büntetőfilozófiáknak olyan alapvető és mélyen beépült célkategóriája volt, hogy az természetes úton nem tűnhetett el egyik pillanatról a másikra az új típusú büntetések végrehajtásából. Ennek talán legplasztikusabb példája az amszterdami fenyítőházban bevezetett egyik eljárás volt, ahol a munka elsősorban a fegyelmezés eszközeként jelent meg. A munkáltatás „lényegét” a vizes pince intézménye fejezi ki a leghívebben: a lusta, dologra nem fogható, nehezen fegyelmezhető foglyokat egy kéziszivattyú társaságában a pincébe zárták, amelyet elárasztottak vízzel. A víz olyan sugárban ömlött befelé, amilyen kiemelőképessége a szivattyúnak volt. A delikvens tehát, ha nem akart megfulladásni, kénytelen volt folyamatosan dolgozni a szivattyúval egészen addig, amíg „javultan” ki nem bocsátották a pincéből. (MEZEY 2010) A „megjavítás” ezen procedurájában markánsan tetten érhető a pszichés és a fizikai fájdalom okozásának szándéka is, tehát végső soron a szenvedés előidézése a fegyelmezés részeként.

janak. Némely helyütt ezek az intézetek megfelelő díj ellenében a családi házban rossz magaviseletet tanúsított fiatalkorúakat is nevelés végett befogadták.” (HACKER 1918, 15.) A fenyítőházba való beutalás ennek megfelelően két különböző módon történhetett. Vagy a hozzátartozók kérelmére – amennyiben rossz magaviseletű fiatalkorúakról volt szó – és ilyen esetben a letartóztatás tartama a hozzátartozók akaratától függött. Vagy amikor a befogadás hatósági intézkedésre történt. Ilyen esetben a letartóztatás tartama az illető hatóság intézkedésétől függött. Az elbocsátás mindenkor csak a javulás megigérése után történhetett. A letartóztatottakat éjszaka elkülönítették, nappal pedig intenzíven dolgoztatták. Az intézet gondoskodott a beutaltak vallási gyámolításáról és oktatásáról is.

Legelőször 1669-ben Hamburgban épült olyan intézet, amelybe csak becstelen indokból elkövetett cselekmények miatt elítélteket vettek fel. „Ezen intézeteknek történeti jelentősége abban rejlik, hogy általuk domborult ki lassankint a szabadságvesztés büntetésnek javító, nevelő jellege.” (HACKER 1918, 15.)

A haladó korrekciós célok gyakorlati megvalósítása során természetesen előfordultak tévutak is. Ilyen volt az elsősorban az angliai fenyítőházakban „javítási eszközként” alkalmazott taposómalom (*tread-mill*) használata. Charles Grellet-Wammy az 1820-as években írta le ennek – az akkor már jó ideje használt – eszköznek a lényegét: „A tap-malom egy nagy henger, hét-hét hüvelyknyi magasságra lépcsőkkel ellátva, a melyen 10–20 ember folytonosan utánozza a hágás mozdulatait, a nélkül, hogy tulajdonkép helyéről mozdulna, teste súlyával nyomván le a hengert, mihelyest másik lábával a következő lépcsőre lép. E foglalkozás a legnehezebb munka, melyet csak azok végeznek, kiknek testalkata s egészségi állapota e nagy erőmegfeszítést, a rabok ijesztő rémét megengedi; e gép semmi eredménynyel nem jár, semmi hasznot nem hajt, s a fegyenczek e mellett csak azért fáradtak, hogy fáradjanak.” (Idézi TÓTH 1843, 180.) A szerző hitetlenkedve és keserűen jegyzi meg: „Hová ki nem ficzamosodhatik az emberi ész!”

5. A munkáltatás mellett a nevelés és a reszocializáció igényének megjelenése

A javítás, a jobbítás szándéka az új korszakban új dimenziót kapott. A nevelés szorosan kapcsolódott a munka fegyvelmező funkciójához, de annál már kezdetben is lényegesen többet jelentett. Ekkor és itt kezdődött meg a bennlakók célirányos nevelése-oktatása. A rendszeres lelkigondozás, a lelkészek és tanítók közreműködése a jobbításban ekkor vált természetes részévé a bűnelkövetők kezelésének. Az 1597. március 14-i németalföldi tartományi körlevél így fogalmazott: a fenytőház célja, hogy „a haszontalan fiatalságot istenfélő, becsületes életre nevelje, és a várost, amennyire csak lehet, megtisztítsa a csőcseléktől”. (Idézi MEZEY 2010, 165.) Ennek érdekében délutánonként egy-két órányi lelkigondozást és oktatást napi rendszerességgel biztosítottak a beutaltaknak, sőt világi oktatásukra is – esetenként – sort kerítettek.

Amikor az amszterdami „büntetés-végrehajtási forradalom” nyomán a nevelés, oktatás és lelkigondozás fő tényezőjévé vált a börtönügynek, az egyházi asszisztencia intézményesült; az intézetekben papi állásokat létesítettek, s az egyház által gondozott misszió beolvadt az intézeti struktúrába. Ezzel egy időben, a John Howard (1726–1790) és követői vezényelte fogházjavító mozgalom hatására a fogházmisszió elvilágiasodott. *A rablátogatást szerte Európában humanitárius szerveződések, fegyencóvó egyesületek, patronázsszövetségek vették át.* A látogatások során személyes beszélgetések, tanítás, oktató előadások, s (a nyomozás, a végrehajtás sikerét nem veszélyeztető) jogsegély mellett informálódtak a letartóztatottak családjáról, elhagyott gyermekeikről, külső kapcsolataikról (vagy éppen ezek hiányáról), a rabok személyes viszonyairól, életkörülményeiről. A világi fogházmisszió keretében a patrónusok és patronesszek olyan ismeretek birtokába is juthattak, amelyeknek nagy jelentősége lehetett a rab sikeres nevelésében, ám a hivatalos érintkezésben nem kerültek volna napvilágra. (MEZEY 1996, 134–135.)

Eleink több száz évvel ezelőtt már rendkívül fontos összefüggésre jöttek rá: a reszocializáció, vagyis a társadalomba történő visszatérés, a hasznos polgárként való munkálkodás előfeltétele, hogy a büntetőintézetben történő bent tartózkodásnak ne legyen dehonesztáló hatása. Mivel az egész amszterdami intézmény a bentlakók társadalomba történő visszatérését szolgálta, az adminisztráció mindent elkövetett annak érdekében, hogy a fenyítőházból a polgári társadalomba kilépő ne legyen „becstelen”. A becsületes jelleget úgy igyekezett fenntartani a magisztrátus, hogy a házba utaltak és felvettek körét korlátozta a kisbűnösökre: a tolvajokra, prostituáltakra, csavargókra, és gondosan ügyeltek a fiatalokúak és az idősebbek elkülönítésére. Mai terminológiát használva, összegzésként azt mondhatjuk, hogy Amszterdamban a szabadságelvönás-büntetés végrehajtása során már alkalmazták a mai értelemben vett nevelés számos elemét (elkülönítés, osztályozás, oktatás, munkáltatás, lelki gondozás, képzés).

6. A korszak jellemzőinek összefoglalása

A korai újkorban elterjedt, és önálló büntetési nemmé vált a szabadságvesztés-büntetés. Ennek a periódusnak a három évszázadnyi időtartamát egyszerre jellemzi a stagnálás és a megújulás; ráadásul úgy, hogy ez a két eltérő dinamikájú folyamat időben egymás mellett zajlott.

A változatlanság a börtönök állapotában és a közös rendszer alkalmazásának továbbélésében nyilvánult meg. A börtön továbbra is a kínok és a szenvedés háza maradt, amelyet a legritkább esetben takarítottak, aljukat vastagon borította az emberi ürülék. Szellőztetésre nem volt lehetőség, egészségügyi ápolás szóba se jött. A foglyok papot ritkán láttak, lelki támaszhoz is csak elvétve jutottak. Az egerek, patkányok és egyéb rágcsálók, valamint a bogarak számára a bűz, a fekália és a rothadó emberi testek vonzóvá tették a börtönöket. (KABÓDI–MEZEY 2003d, 51.)

A korszak ellenkező pólusú jellemzője a polgári értékek térnyerése miatt bekövetkező büntetőfilozófiai változás volt. A reformáció terjedése hangsúlyt adott a rendre, a fegyelemre és a munkára szoktatásnak, majd kialakult a fenyítő- és javítóházak hálózata. A fejlődés csúcspontjaként megfogalmazódott a nevelés és a reszocializáció igénye.

VI. MODERN KOR²⁷

*„A büntetéssel az erkölcsi jobbulást is összekapcsolni, első és legszen-
tebb feladata a törvényhozásnak.”*

Deák Ferenc²⁸

1. A modern nevelési eszmék megjelenése

A nevelési eszmének pontos meghatározása a büntetés-végrehajtás számára a 19. században következhetett be. D. de Mably büntető-jogász, filozófus volt az első, aki tudatosan és felvállalva hirdette meg a büntetőeljárás során a „lélek” célbavételét a test ellenében: „Ha szabad így mondanom, a büntetésnek sokkal inkább a lelket, mint a testet kell érintenie.” (REEBS 1987, 16.) A 19. század első felében a fenyítőházi munkáltatási eszme mellett a „lélek meg-büntetése” kifejezés vált közhasználatúvá, ami a javítás irányába tett további lépéseket erősítette. A szakirodalom szerint a kortárs porosz igazságügyi miniszter, von Arnim első ízben határozta meg világosan a javítást mint állami feladatot. Értve ez alatt egyfelől egyfajta morális, másfelől pszichés átalakítást, amely az ő leírásában mint sajátos, a munkához és rendhez szoktatás jelent meg. (REEBS 1987, 18.)

Az 1857-ben Frankfurtban rendezett nemzetközi jótékonyági kongresszus egyik döntése egyértelműen fogalmazott a javítás mellett, amivel gyakorlatilag a büntetést javítási, reszocializációs eszköz-ként értelmezték a résztvevők. (REEBS 1987, 18.) A kezelés katonai

²⁷ A modern kor az újkornak a francia forradalomtól a jelenkorig tartó szakasza.

²⁸ Deák Ferencet idézi Bozóky 1867, 1.

drilljéből így a kifejezett individuál-preventív irányba mozdult el a büntetőjogi felelősségről szóló gondolkodás. (FESENMEYER–TEGGE 1973, 44.)

A javítás új célpontjaként a „lélek” meghatározása korszakos lépés lett volna, azonban a közös rendszerben megoldhatatlan feladatnak bizonyult. Ez volt az a pont, ahol az Amerikai Egyesült Államok a börtön megújításának élére állt.

2. A börtönrendszerek fejlődése

2.1. A magánelzárás vagy philadelphiai rendszer²⁹

Az elítéltek munka általi megjavításának gondolata Európában született. A holland, angol stb. dologházak, javítóintézetek munkáltatási rendszerét a keresztény vallásos felfogás jegyében létrehozott egyházi intézmények próbálták összekapcsolni az elítéltek erkölcsi nevelésének, megjavításának gondolatával. Ezek az elképzelések jó talajra találtak a 19. század elején az Amerikai Egyesült Államok északi államaiban, elsősorban a puritán hagyományokkal rendelkező Pennsylvániában. A kedvező anyagi lehetőségek mellett a kvékerek erős vallásos mozgalma is kellett ahhoz, hogy az elképzelések megvalósuljanak. A büntetési rendszer embertelenségével szembeszálló, Angliából elüldözött kvékerek kidolgoztak egy lehetséges választ a középkori tradicionális büntetésekkel szemben. A szabadságvesztés-büntetésen alapuló koncepció a kvéker vallásos felfogásnak megfelelően az elítéltek teljes elkülönítését vezette be a kolostori cellák mintájára épített magánzárkákban a szabadságvesztés-büntetés egész tartamára. Úgy vélték, hogy *a bűnös embert a magába szállás, a vezeklés, a bűnös világtól való teljes elfordulás megtisztíthatja*. Ennek érdekében a Biblián kívüli minden más figyelemelterelő körülményt tökéletesen kizártak. Magát a börtönt a bűnbánat házának tartották. A koncepció elfogadását

²⁹ A philadelphiai rendszert a szakirodalom „magányrendszernek” is nevezi.

követően a különféle börtönügyi társaságok arra törekedtek, hogy törvényben is megjelenhessen a magányelzárás rendszere. Ennek eredményeképpen 1818-ban és 1821-ben törvények rögzítették, hogy Pennsylvániában a szabadságvesztés-büntetést magányrendszerben és munkával történő foglalkoztatással hajtsák végre. Ezzel intézményes formában is a modern börtönrendszer részévé vált a jobbítás. (MEZEY 2007) Több sikertelen kísérlet után az 1828-ban megnyílt philadelphiai *Eastern Penitentiary*-ben valósították meg először a magányelzárás rendszerét, avagy a keletkezési helyéről elnevezett philadelphiai rendszert.

2.2. Hallgatási vagy auburni rendszer

A New York állambeli *Auburn Börtön* – a korszak büntetőfilozófiájának megfelelően – magányrendszerben működött. A fogvatartottak által nagy számban elkövetett öngyilkosságra, illetve öngyilkossági kísérletre, valamint a tömeges méretben előforduló idegössze-roppanásra figyeltek fel a korabeli szakemberek, így John Cray is, az intézet igazgatóhelyettese. Javaslatára 1821-ben a saját börtönében szakítottak a magányrendszer alkalmazásával és bevezették az *elkülönítés és a közös munkáltatás elvének összekapcsolását*. (RUZSONYI 1998a) Az építészeti megoldás lényegében változatlan maradt, azonban a büntetés-végrehajtás rendjét az éjjeli magányelzárás és a nappal közösen végzett, produktív jellegű munka határozta meg. A végrehajtás célja – a vallásos felfogásnak megfelelően – itt is az elítéltek erkölcsi megjavítása volt. Ennek érdekében az elítéltek egymástól való elszigetelését oly módon kísérelték meg keresztülvinni, hogy a nappali közös munka során bevezették a teljes hallgatást, valamint a rend fenntartása érdekében számos katonai rezsimű³⁰ végrehajtási szabályt. (MCKELVEY 1977) A végrehajtás során a fizikai

³⁰ Az *Auburn Börtönben* bevezetett katonai rezsim jellemzői: a fogvatartottaktól elvárták, hogy lesüssék a szemüket, hogy zárt alakzatban, lépéstartással meneteljenek. Egymás között nem beszélhettek, valamint a kommunikáció bármilyen más formája is tilos volt számukra. Előírták az állandó tevékenységet, amit szoros ellenőrzés mellett végeztek.

elkülönítéssel szemben a pszichikai, erkölcsi elkülönítés szükségességét hangsúlyozták.

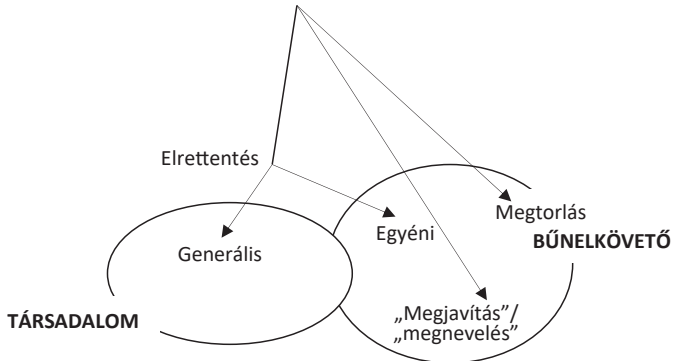
Kabódi és Mezey (2003d) felhívja a figyelmet arra a lényegi fejlődési fázisra, hogy az auburni rendszer elterjedésével párhuzamosan Közép-Európában a közös munkáltatás és az éjjeli elkülönítés mellett az elítéltek osztályozásával kísérleteztek. A genfi és a müncheni börtönök az elítéltek különböző osztályait alakították ki, ezekbe a munkateljesítmény és a magatartás alapján kerülhettek az elítéltek. A munkateljesítményt és a magatartást különböző jegyekkel, osztályzatokkal mérték, ennek folytán az irodalom az osztályrendszert „jegyrendszernek” is nevezi. A modell a háromfokozatú osztályozás volt, amelynél a befogadott elítélt büntetésének végrehajtását a középső osztályban kezdte meg, és munkateljesítménye, későbbi magatartása alapján kerülhetett a jobb anyagi ellátást, több kedvezményt biztosító első osztályba, vagy ellenkező esetben a szigorúbb harmadik osztályba. Ebben a rendszerben tehát már megjelentek a fokozatosság (progresszivitás) elemei is. Témánk szempontjából mégis az a legfontosabb előrelépés, hogy a fogvatartottakat érdekeltté tették a börtönrezsimmel való együttműködésre, a jobb munkateljesítmény elérésére és a problémamentes magatartás tanúsítására. Egyszerűbben fogalmazva: a foglyok szükségleteit figyelembe véve kínálták fel az előrehaladás lehetőségét.

2.3. Fokozatos vagy progresszív rendszer

Az Angliából elterjedő fokozatos végrehajtás szerint az elítéltek az első kilenc hónapot kötelezően magánzárában töltötték, majd olyan börtönbe kerültek át, ahol a nappali közös munkát az éjjeli szigorú elkülönítés követte. Kedvező magatartásuk esetén a fogvatartottak a szabadságvesztésük háromnegyed részének kitöltése után a feltételes szabadságra bocsátás kedvezményében részesülhettek. A rendszer alapja tehát az öntevékenység és az önsegítés útján történő javulás eszméje. Az európai kontinensen a 19. század végén a leg-

több állam a fokozatos rendszert vette át. (KABÓDI–MEZEY 2003d) A progresszív rendszer pedagógiai értelemben is progresszív volt, a paternalista típusú irányítás gyakorlata csökkent. *A „megjavulás” nem kívülről elvárt és az érintettekre erőltetett presszió volt ezt követően, hanem a fogvatartottak aktív közreműködését igénylő önfejlesztés folyamata.*

A 20. század elejére már viszonylag egységes elképzelés alakult ki Európában és az Amerikai Egyesült Államokban a szabadságvesztés-büntetés célrendszeréről.

2. ábra

A szabadságvesztés-büntetés célrendszere

Forrás: a szerző szerkesztése

Az eddigi fejezetekben igyekeztünk általános értelemben bemutatni, hogy a megtorlás és az elrettentés ősi büntetési céljainak érvényesítése mellett milyen tartalommal és módon szándékozott a mindenkori hatalom a büntetés alá vont személyt megváltoztatni, megjavítani, megnevelni. Mint láthattuk, ennek a törekvésnek az irányát az adott kor politikai érdekei, az aktuális büntetésfilozófia, valamint a vallási és hitbéli meggyőződések határozták meg, a megvalósítás minősége pedig az éppen rendelkezésre álló eszközrendszerrel függött.

3. A hazai börtönhelyzet és a korszak nevelési törekvései

3.1. A reformkor börtönfejlesztési elképzelései

A reformkor fellángoló politikai küzdelmeiben fókuszba kerültek a magyar feudális börtönállapotok. Így 1841 és 1843 között elkészült egy börtönügyi törvényjavaslat is, amely a halálbüntetést valamennyi bűncselekményre nézve kiiktatta, helyette a szabadságvesztés-büntetés került a központi helyre. (HODOSY 2011) A magyar börtönügy fejlődése szempontjából végtelen kár – írja Finkey (1948) – hogy ezt a kitűnő munkálatot, amely a magyar börtönügyet egy csapásra Európa egyik legjelesebben kiépített rendszerévé emelte volna, a bécsi Udvari Kancellária szűkkeblősége nem engedte törvényerőre jutni. (FINKEY 1948)

A 19. század 30-as és 40-es éveiben a társadalmi haladásért vívott harc egyik kulcskérdése Magyarországon is az igazságszolgáltatás reformja volt. Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Széchenyi István, Szalai László és sokan mások elmélyülten dolgoztak a magyar büntetési rendszer megreformálása érdekében.

Deák Ferenc a tömlöcök³¹ embertelen viszonyait látva kiábrándultan állapította meg: „A büntetés célját veszti [...] midőn a vétkesre sújtva csak bosszul, de nem javít [...] s fájdalommal kell megvallanunk, a tömlöcök mégsem javítóhelyek, hanem nagy részben a vétkek oskolái valának, s gyakran aki [...] mint vétkét bánó bűnös kerül a börtönbe, mint kitanult gonosztevő hagyja el azt.” (DEÁK 1840 – idézi: BALOGH–HORVÁTH 1983, 157–158.)

A hazai börtönügyi javaslat – Deák Ferenc irányításával – az 1843–44. évben a magányrendszer mellett tört lándzsát. Ennek a rendszernek a követelményeit szem előtt tartva alakították át

³¹ A tömlöcök a hűbéri társadalom föld alatti pincéi, vermeik, kazamatáik nem az elítéltek szabadságvesztés-büntetésének letöltésére jöttek létre – mivel akkor ez a büntetési nem még nem is létezett –, hanem kimondottan őrzési célokat szolgáltak. A fogva tartásnak nem büntetés, hanem fenyegetés volt az igazi célja, amely a jobbágyszéles munkára kényszerítésére szolgált elsősorban. Gyakori volt, hogy tömlöcben csupán azokat tartották fogva, akik megítélésükre vártak, vagy az ítéletet követően kivégzésükig, testconkításukig, megveretésükig maradtak vissza.

Márianosztrán az egykori pálos rendi kolostort börtönné, és ebben a rendszerben építették fel 1845-ben a balassagyarmati, majd a komáromi börtönt is.

A börtönügyi reformtörekvéseket félbeszakították a történelmi események. Történelmi paradoxon, hogy a szabadságharc leverése után éppen a neoabszolútizmus tette meg az első lépéseket a magyar börtönügy égető problémáinak megoldására. 1852-ben az osztrák kormány Magyarországon bevezette az osztrák büntető törvénykönyvet, így ezzel általánosan alkalmazott büntetési nemmé vált hazánkban is a szabadságvesztés. A törvényi szabályozás pedig megkövetelte, illetve elősegítette a tömlöcök megszüntetését és a börtönügy fejlesztését.

Az osztrák börtönügyi politika nagyszabású fegyházalapítási programba kezdett Magyarországon. Sajnálatosan a legfontosabb cél a gyorsaság és az olcsóság lett. Ennélfogva a kormány fegyintézzé alakított át régi várakat és más középületeket. Az 1852–1856 között megnyílt intézetek (váci, márianosztrai, illavai, lipótvári és lepoglavai) így eleve nem lehettek alkalmasak semmiféle korszerű börtönügyi eszme befogadására: az alkalmatlan falak közé erőltetett fegyházakban sem az egészséges elhelyezést, sem a javító értelemben alkalmazott munkáltatást, sem a nevelés alapfeltételeként megfogalmazott elkülönítést és differenciálást nem lehetett végrehajtani. (MEZEY 1995) Ezek a körülmények azonban tökéletesen megfeleltek a kormánynak, hiszen az osztrák börtönrendszer lényege éppen a tekintélyuralmon alapuló, legszigorúbb értelemben vett totális intézmény volt. A fegyintézeti hálózatot az erdélyi területeken 1860-ban az egyetlen, eleve fegyintézeti célokra épített nagyenyedi és a már 1786-ban „provinciális” börtönné nyilvánított szamosújvári intézetek egészítették ki. Az elhelyezési feltételek ezekben a börtönökben sem voltak jelentősen jobbak.

A magyar börtönügy a túlzásba vitt költségkímélés, és az ebből következő rossz telepítések miatt – Lőrincz szerint – olyan mellékvágányra került, amelynek következményei máig hatnak. (LŐRINCZ–NAGY 1997)

3.2. A Csemegi-kódex pedagógiai jelentősége

Az 1867. évi kiegyezés a börtönügyben (is) jelentős változásokat hozott. Gyors ütemben kiépült a polgári jellegű államapparátus és jogrend. Ennek a folyamatnak kiemelkedő állomása volt az első magyar büntető törvénykönyv – az 1878. évi V. törvénycikk – az úgynevezett Csemegi-kódex. A börtönügy szempontjából e törvény jelentősége kettős. Egyrésztől önálló végrehajtási rendszert hozott létre, korlátozta a halálbüntetést, megszüntette a testi és a megszégyenítő büntetéseket, és bevezette a szabadságvesztést mint önálló büntetési nemet. Másrésztől a törvényt példátlan mértékű börtönépítési hullám követte, amelynek épületei mind a mai napig a magyar büntetés-végrehajtás infrastruktúrájának gerincét képezik. (PALLO 2015)

Pedagógiai szempontból kiemelkedő jelentőségű, hogy a kódex külön szabályokat tartalmazott a fiatalok fogházra ítélt büntetésének végrehajtására. E rendelkezések kapcsán a törvény indoklása egyértelműen megfogalmazta a fiatalok számára alkalmazandó büntetés célját, ami nem más, mint a *nevelés-javítás*. Jelentős pedagógiai érzékről tettek tanúbizonyságot a törvény szerkesztői, amikor hangsúlyosan felhívták a figyelmet arra, hogy a fiatalok különösen fogékonyak a nevelésre, de ugyanakkor a negatív értelemben vett „nevelés” is (a felnőtt bűnözők társasága) hatással lehet rájuk. Czenczer (2008) arra a kettősségre hívja fel a figyelmet, hogy a kódexben ugyan nem kapott kiemelt szerepet a nevelés szükségességének hangsúlyozása, de azt számos külön rendtartás mégis hangoztatta. A nevelés ekkor elsődlegesen a morális meggyőzést jelentette, amely feladat egyértelműen a lelkészekre hárult.

A büntető törvénykönyv elfogadását jelentős börtönépítési program követte. Az ideál ekkor még a magányrendszer volt, így ebben a szellemben épült fel többek között a Szegedi Börtön (1881), a Soproni Fegyház (1884) és a Budapesti Országos Gyűjtőfogház (1896).

3.3. A pedagógiai törekvések felerősödése a hazai börtönökben

A modern kor elején a fogvatartottak megjavításának módját kizárólag az elvonulásban és a cellában egyedül végzendő munka keretei között tartották elképzelhetőnek. Jelentős előrelépésnek számított, amikor az elítéltek foglalkoztatásának skáláját fokozatosan szélesítették. Pedagógiai szempontból a legpozitívabb változtatást Illaván vezették be 1883-ban, ahol a munkáltatás mellett már fegyenciskolát működtettek. *Határozott nevelési törekvéseket érvényesítettek akkor, amikor a fegyenceket „érdemosztályba” sorolták,* és aki felsőbb osztályba jutott – az eltöltött idő, munkája, szorgalma alapján kiérdemelte –, jutalomként zenét tanulhatott. (RUZSONYI 1998b)

Tudomásunk szerint ez volt az első olyan kísérlet a hazai börtönügy történetében, amikor az állandó fegyelmezés, illetve büntetés helyett az elítélteket jutalom kilátásba helyezésével igyekeztek nagyobb együttműködésre és jobb teljesítményre, szellemi gyarapodásra sarkallni.

Az innovatív gyakorlati kezdeményezések mellett a büntető-filozófia iránya is határozottan elmozdult a nevelés, az erkölcsi megjavítás irányába. Balogh Jenő (1888) álláspontja hűen tükrözi ezt az irányvonalat: „A modern büntetési rendszer az elítéltet nemcsak bünteti, hanem egyszersmind nevelni, erkölcsileg javítani törekszik.” (BALOGH 1888, 207.) Az erkölcsi nevelés fő eszközének ekkor már a munkáltatást és az elítéltek lelki tanítását tartották.

Staub Móricz³² a 19. század végén rendkívüli érzékenységgel fordult a büntetőintézetek irányába. Hazánkban ő volt az első, aki a börtönökre pedagógiai intézetként tekintett. Hitvallását az alábbiak szerint fogalmazta meg: „Ethikai szükségnek tekintem, hogy minden bűn vegye büntetését is, hogy érezhetővé váljék a büntetettre nézve a szabadság vesztese, de a büntetés megtorló voltával párosuljon a javító, nevelő hatás is és mind e szempontokból kiindulva a börtönt paedagogiai intézetnek tekintem, melynek sokkal nehezebb feladat

³² Staub Móricz (1842–1904): a Budapesti Rabsegélyező Egyesület alapító tagja, biológus, tanár.

jutott, mint a nyilvános iskolának, mely az embert a nevelésre legfogékonyabb korában fogadja falai közé.” (STAUB 1891, 251.) Staub ennek a korszaknak az első olyan gondolkodói közé tartozott, aki képes volt egyensúlyt teremteni a büntetés megtorló jellegének változatlan érvényre juttatása és a nevelő, javító törekvések hangsúlyos érvényre juttatása között. Korszakos álláspontját gyönyörű nyelvezettel fejt ki: „Midőn tehát helyesnek és szükségesnek találom, hogy a büntettes szabadságától megfosztassék és hogy a börtön falain belül életének minden mozzanata emlékeztesse arra, hogy akaratát egy erősebb akaratnak alárendelnie kell; akkor másrészt azt is elkerülhetetlenül szükségesnek tartom, hogy a fogolyra egész környezete nevelő, javító hatással legyen, mert az ő akaratának az én akaratom alá való rendelése ne származzék az urhatnamság vagy talán zsarnokoskodás viszketegéből, hanem a javítás célzatos és öntudatos munkájának egyik föltételét képezze és mind ez okból, ismétlem, a fogházat pedagógiai intézetnek tekintem. Pedagógiai hatással kell hogy bírjon a fogház házi rendje, melylyel karöltve jár a vallások és az ismeretekben való oktatás, a könyvtár, a munka és végre a fogház ügyeit intéző személyzettel való érintkezés is. A szabadságvesztés büntetésnek végrehajtására szolgáló intézet minden egyes tisztviselőjének, a főnöktől kezdve az utolsó felügyelőig, kell hogy a fogház e feladata szem előtt lebegjen.” (STAUB 1891, 251.) Véleményünk szerint Staub álláspontja több szempontból korszakalkotó. Felismerte és hangsúlyozta a börtön egységes pedagógiai hatásrendszerének fontosságát, és rámutatott a legjelentősebb összefüggésre; a lelkigondozásban, az oktatásban, képzésben és munkáltatásban rejlő lehetőségek csak akkor fognak ténylegesen megvalósulni, ha a teljes börtönszemélyzet érti a célokat, azokkal azonosulni tud, és a tevékenységét ezen célok elérésének érdekében fejt ki.

A jobbítási reformtörekvések hazai úttörőinek realitásérzékét bizonyítja, hogy a fogvatartottak javításába vetett hitük nem akadályozta meg őket abban, hogy reálisan nézzenek szembe a nehézségekkel. Balogh önmagának teszi fel a legfontosabb kérdést: „Hogy lehetséges-e a megromlott erkölcsi érzületet valakiben teljesen

helyreállítani, lehetséges-e a már egyszer elsülyedtett örökre megszabadítani a bűn hatalmától, ez in concreto mindig kétes kérdés marad.” (BALOGH 1888, 300.)

Annak ellenére, hogy a fejlődés jelentős késéssel indult el, a magyar börtönügy a 20. század fordulójára felzárkózott a nyugat-európai szintre, kiépült az ír fokozatos rendszert³³ adaptáló hazai börtönrendszer. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ez az időszak a magyar börtönügy eddigi legkiegyensúlyozottabb szakasza volt. Sajnálatosan ez az időszak nem tartott sokáig. A 10-es évek végétől a már veszteglésre kényszerült gazdaság szinte azonnal érzékelhető nyomokat hagyott a börtönvilágon. A korábbi támogatottság a töredékre zsugorodott.

4. A munkáltatás mint az intézményesített javítás elsődleges eszköze

A magyar börtönügynek a polgári átalakulást megelőző történetében a kormányzat egy ízben kísérletezett központi fegyintézet felállításával: 1772-ben Szempcen megnyitottak egy javítóházat (*Domus Correctoria*) gróf Esterházy Ferenc egykori kastélyában. A később Tallósra (1785), majd a szegedi vár kazamatáiba (1831) helyezett intézetek több felvilágosodott törekvés otthonává váltak. Emberibb körülmények, tisztességes élelmezés, „javító munka”: ezekkel próbálkozott az államhatalom. (MEZEY 2000)

³³ Az ír fokozatos rendszer lényege, hogy az elítélt a szabadságvesztés-büntetés ideje alatt – a börtönrezsím szigorúságát véve alapul – különböző fokozatokon haladjon át. Az első időszakban a keményebb szigort érvényesítő, a szabadulás felé haladva a szigort fokozatosan csökkentő börtönrezsímbe kerül át. Az ír rendszer négy fokozatból állt. I. fokozat: szigorú magánelzárás és mérsékelt élelmezés. Célja: elérni, hogy az elítélt „magába szálljon”, megbánja bűnét; II. fokozat: éjszakai magánelzárás, de nappali közös munkavégzés. Célja: az elítélt „feloldódjon”, közeledjen a normális közösségi élethez; III. fokozat: munkavégzés az átmeneti, úgynevezett közvetítő intézetekben. Az elítélt már nem mint rab dolgozik, hanem mint munkás. Célja: az elítéltet fokozatosan vezessék vissza a társadalmi életbe; IV. fokozat: a büntetés háromnegyed részének letöltése utáni feltételes szabadság. Célja: a bebörtönzés alatti „megjavulás” gyakorlati ellenőrzése.

A Szempci Fenyítőház közös rendszerben³⁴ működött. A differenciálásnak egyetlen típusát alkalmazták: a férfiakat és a nőket különítették el egymástól. A fenyítőház minden kezdetlegessége ellenére nevelési szempontból maradandót alkotott azzal, hogy szolgálati utasításában megfogalmazta az intézményesített javítás gondolatát. Legeredményesebb eszköznek a végrehajtás során a munkát tartották, a rabokat kenderfonásra, zsákszövésre, pokróc-készítésre fogták. Hittek a vallás személyiségformáló erejében, ezért a fenyítőházban lelkészt is alkalmaztak. A rabok naponta jártak istentiszteletre, ahol hittanra oktatták őket. A lelkésznek kötelessége volt, hogy a rabokat: „a kátéból megvizsgálja és gondja legyen rá, hogy mindenki legalább a lelkiüdvösségre megkívántató keresztyéni kötelességeket tökéletesen ismerje”. A fogvatartottakhoz történő viszonyulásról ugyanakkor sokat elárul, hogy a különböző szabályzatok a rabokat gyakran „javíthatatlan”, „elvetemült csöcselék”, „istentelen” stb. jelzővel illették. (LUKÁCS 1979)

A fenyítőház működése nem tartott sokáig, mert bebizonyosodott, hogy a felvilágosult börtönügy jelentős költségvetési tételt képez, így az intézet 1831-ben megszűnt, és ezzel befejeződött a hazai börtönügy első kísérlete.

5. Az elkülönítés kezdeti lépései

1863-ban – a gyakorlat további egységesítésének szándékával – helytartótanácsi körrendeletet adtak ki a „hatósági fogházak szervezetéről”. A rend és a fegyelem mellett kívánalomként írták elő az elítéltek és a vizsgálati foglyok, valamint a férfiak és a nők elkülönítését. Ezek a differenciálási törekvések még rendkívül szűk

³⁴ Az első börtönrendszer a *közös rendszer* volt. Ez a rendszernek jóformán nem is nevezhető szisztéma lényegében azt jelentette, hogy a rabokat – előzetes letartóztatásban lévőket és elítélteket, férfiakat és nőket, gyermekeket és aggokat, egészségeseket és betegeket, normálisokat és elmebetegeket, első büntényeseket és visszaesőket – együtt, egyetlen nagy hodályban őrizték válogatás nélkül, éjjel és nappal. Az osztályozás gondolata akkor még fel sem merült, így a javító-jobbító szándék sem.

körűek voltak, de feltétlenül hozzájárultak a személyi állomány viszonyulásának és gondolkodásának formálásához. Megtiltották a bentlakók szidalmazását, bár megengedték szükség esetén „mérsékelt mennyiségre terjedő testi büntetés” alkalmazását. A körrendelet előírta a foglyok „lelki oktatását”.

A hazai büntetéstan történetében Bozóky Alajos nevéhez fűződik a „megjavítás” állami feladatként történő leírása: „az államnak a hatalmába kerített gonosztevőt nem egyedül megbüntetni, vagy rajta talán éppen csak bosszút állni, hanem a büntetés által őt egyszersmind megjavítani is kell.” (Bozóky 1867, 9.) A szerző szerint azonban a korabeli rendkívül elmaradott börtönviszonyok miatt a bekerült „bűnhöncök” javulása helyett romlás, teljes elembertelenedés tapasztalható. „Ki idejötték a becsületézés valamely szikráját még szívében hordozta; vagy az emberi nem iránt tisztábban, vagy homályosabban még valami hajlandóságot érzett: minden bizonnal e kettő nélkül tért vissza a társaságba; onnan időről időre ide, mint honába ismét eljövendő.” (Bozóky 1867, 137.)

A reformkor nagyjainak 1843-as börtönügyi javaslatai haladó elképzeléseket fogalmaztak meg az uradalmi, illetve törvényhatósági tömlöcök megszüntetésére, ezzel együtt az egységes szabályozású börtönrendszer létrehozására, azonban sorra valamennyi előterjesztés elbukott, a gyakorlati megvalósításra nem kerülhetett sor.

Magyarország úgy lépett a 19. század második felébe, hogy egyetlen büntetés-végrehajtási intézete sem volt,³⁵ nem érvényesültek modern elvek a büntetés-végrehajtásban, a vármegyékben pedig néhány kivételt leszámítva a feudális tömlöcök voltak a jellemzők. (MEZEY 1995)

³⁵ Magyarországon a 19. század közepén még egyetlen büntetés-végrehajtási intézetet sem lehetett találni, mivel a meglévő intézményrendszert nem a szabadságvesztés-büntetés – mint önálló büntetési nem – letöltésére használták. Funkciójuk mindössze a bebörtönzöttek megőrzése volt, amely a kivégzésig, testconkitásig, esetleg a megveretésig tartott.

6. Finkey és a „bűnügyi neveléstudomány”

A kriminálpedagógiai nézetek a hazai büntetés-végrehajtásban viszonylag korán, a 20. század elején jelentkeztek. Első képviselőjük Finkey Ferenc³⁶ volt. Haladó – a nemzetközi törekvésekkel párhuzamos – kriminálpedagógiai gondolatait már az 1920-as évek elején megfogalmazta: „Az a büntetés, amely csak sújt, csak fájdalmat okoz, amely megsemmisíti, tönkreteszi az elítéltet, nem tökéletes büntetés.” (FINKEY 1922, 32.)

Finkey Ferenc munkájának kiemelkedő állomása: a „bűnügyi neveléstudomány” fogalmának és tartalmának bevezetése hazánkban. A Magyar Tudományos Akadémiának írt dolgozatában így fogalmaz: „a büntetés problémáinak, melyek gyakorlatilag a legnagyobb horderejűek, egészen önálló tudományt kell szentelni, s megszületett a XIX. század folyamán a büntetéstan (poenologia, science pénitentiaire, science of penology), amely a büntetés fogalmát, annak tartalmát, célját, a büntetési rendszer történeti kifejlődését, mai állását s a büntetésvégrehajtás alapelveit és részleteit öleli fel. A német szakirodalom a »büntetéstan« elnevezés helyett a »börtönügyi tudomány« (Gefängniswissenschaft), vagy »börtönisme« (Gefängniskunde) kifejezéssel látta el ezt az új büntetőjogi tudományt.” (FINKEY 1922, 2–3.) Kezdetben tehát a pönológiát kizárólag büntetőjogi tudományként értelmezték.

Finkey a fogalomértelmező és tisztázó gondolatait a következőképpen folytatja: „A legutóbbi években azonban ismét egy új s csakhamar népszerűvé vált elnevezés kelt szárnyra, amely versenyezni látszik a büntetéstan szavával és fogalmával. Ez a »bűnügyi neveléstudomány« vagy »bűnügyi neveléstan« (Kriminalpädagogik), amely ugyan első sorban a fiatalok bűnelkövetőkre ma uralkodó

³⁶ Finkey Ferenc (1870–1949) jogtudós, koronaügyész, egyetemi tanár – 1900-ban több mint három hónapos börtönügyi tanulmányutat tett, amelynek során Németországot, Franciaországot, Belgiumot és Angliát kereste fel. Sok börtönt, javító-nevelő intézetet meglátogatott. A büntetőügyel, a fiatalok bűntetőjogával kapcsolatos elméleti munkásságát elismerendő 1910 nyarán a kormány kiküldetésében több mint két hónapos ösztöndíjas tanulmányutat tett az Amerikai Egyesült Államokban, ahol többek között részt vett Washingtonban a IX. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszuson.

vezérelvnek, a javító-nevelésnek vagy egyszerűen a nevelésnek a büntetőjogi és bűnügypolitikai jelentőségét akarja kifejezésre juttatni és igazolni, végeredményben azonban azzal a követeléssel lép fel, hogy az eddigi büntetéstant, mely a megtorlás és a bűnhődés fogalmain nyugszik, helyettesítse s a büntetés legfőbb céljával a nevelést vívja ki, nemcsak a fiataikorú, de a felnőtt büntetésekre nézve is.” (FINKEY 1922, 3.)

Finkey értelmezése hatalmas jelentőségű. A hazai szakirodalomban először jelenik meg a felnőtt bűnelkövetők vonatkozásában a nevelés fontosságának hangsúlyozása. Esmefuttatásának következő részében a nevelés hatását nemcsak a fogvatartottakra tartja jelentősnek, hanem a pedagógiát olyan tudománynak tartja, amely a társadalom egészére is képes pozitív hatást gyakorolni: „a büntetés legeszményibb célja nézetem szerint is a nevelés, s a halálbüntetés kivételével, a többi összes büntetésnek által az állam tényleg gyakorlatilag is bizonyos nevelő-lélektani befolyást akar gyakorolni, részint a társadalomra általában, részint az egyes elítélt egyénekre.” (FINKEY 1922, 3.)

Finkey az erkölcsi javítást tartotta a nevelés legfőbb feladatának. Megközelítésében azonban az egyház – mint az egyetemes erkölcsiség megtestesítője – már nem jelenik meg. Elhivatottsága és a tudomány erejébe vetett hite párosul az emberi nem nagyszerűségének gondolatával. Igazi polgári értékrendjét a következőképpen fogalmazta meg: „a »javítás« alatt úgy a régebbi, mint a mai haladottabb büntetőjogi tudomány általában véve az erkölcsi javítást értette és érti. E felfogás kiindulási pontja az, hogy a legfőbb erkölcsi eszmény a tökéletes ember, aki a jó, igaz és szép eszméit átérteni és életében, cselekményeiben ezeknek az erkölcsi parancsoknak eleget tenni törekszik. E felé a tökéletesség felé törekedni minden épeszű embernek erkölcsi hivatása és kötelessége, mert a képesség, a lehetőség erre minden emberben megvan.” (FINKEY 1922, 77.)

Finkey legkorszakalkotóbb gondolatának mégis a nevelési cél meghatározását tartjuk, amely közel száz év távlatából is modernnek számít, és ma is megállja a helyét: „Mit kell érteni a nevelési cél alatt a büntetéstanban? Ugyanazt, amit a neveléstudomány általában

hirdet: nem pusztán az értelem fejlesztését, a szellemi kiképzést, az ismeretekre, tudományokra való tanítást vagy képessé tevést, hanem éppúgy az erkölcsi fejlesztést, a jellem helyes irányú alakítását, az akaratok jó irányban való nevelését is, illetőleg összefoglalva: a bűntett miatt elítélt egyének testi, értelmi és erkölcsi fejlesztését, kiképzését.” (FINKEY 1922, 81.)

Sajnálatosan Finkey rendkívül haladó nézetei szemben álltak koruk uralkodó nézeteivel, ezért nem gyakorolhattak hatást a büntetés-végrehajtás akkori gyakorlatára. Pedagógiai elkötelezettsége azonban példaértékű, elméleti megállapításai pedig mind a mai napig helytállóak, és nagymértékben hozzájárulhatnak a pönológia és a neveléstudomány közös részeként definiált kriminálpedagógia tudományos elismeréséhez.

7. A két világháború közötti időszak

Az első világháború befejezése, a trianoni békeszerződés utáni években a századforduló tájékán megindult börtönügyi depresszió tovább mélyült, sem az ország gazdasági helyzete, sem pedig az uralkodó kriminálpolitikai szemlélet nem kínált lehetőséget a mégoly szolid börtönreformálásra sem. Tény, hogy a két világháború között a börtönügy az igazságszolgáltatás periferiájára szorult, anyagi és szellemi támogatottsága a korábbi évtizedekhez viszonyítva tragikusan visszaesett. (LŐRINCZ–NAGY 1997) Honi büntető törvényhozásunk a megfelelő tárgyi és szellemi feltételek híján az ártalmatlanná tételt, a *fizikai elszigetelést* és az *elrettentést* szolgálták. A néhány évtizeddel korábban megfogalmazott nevelési és javítási törekvések teljes egészében háttérbe szorultak.

Ebbe a büntetőfilozófiai irányvonalba illeszkedik az 1928. évi X. törvénnyel bevezetett szigorított dologház. Elméleti megalapozását azok a korabeli nézetek szolgáltatták, miszerint a visszaeső bűnelkövetők körén belül létezik egy sajátos kategória, amelyet a bűnözői életvitel, a szokásszerű bűnözés jellemez. Mivel pedig ezen

elkövetőkkel szemben a hagyományos büntetések hatástalannak bizonyultak, a társadalom védelme érdekében meg kell kísérelni „törvénytisztelő és munkás emberré nevelésüket, de egyúttal ártalmatlanná tenni őket, amíg közveszélyességük tart” – hangsúlyozta a törvény miniszteri indoklása. A szigorított dologház tartama ennek megfelelően – a törvény szerint – három évnél nem lehetett kevesebb és elvileg életfogytiglan is terjedhetett. Ennek a rendkívül szigorú szabályozásnak a hátterében azok a külföldi és hazai tapasztalatok álltak, hogy az úgynevezett megrögzött büntetettekkel szemben nem elegendő a szabadságvesztés, hanem határozatlan tartamú fizikai elszigetelésre, biztonsági intézkedésre van szükség. (LŐRINCZ 2010)

Az állami hatalom részéről a fogvatartottakra irányuló javítási és nevelési törekvések nem kaptak figyelmet és támogatást ebben az időszakban, azonban – mintegy ellenpólusként – a fogvatartottak támogatását, a fogházmissziót kezdetben a rabsegélyegyletek, majd a századfordulón gombamód szaporodó civil patronázsegyesületek vették át. A világháború megtörte a patronázsmozgalom lendületét, azonban már 1919-ben megalakult a tanítók és tanárok közreműködésével a budapesti Fogházmisszió, valamint a Szociális Missziótársulat fogházmissziós szakosztálya. Újraéledt az egyházi karitatív tevékenység is a katolikus Bethania Egyesület és az evangélikus Fében Diakonisszaegyesület keretében. A kérészéletű Reménység Házát Debrecenben az Országos Református Szeretetszövetség tartotta fenn. A civil szféra kezdett újra magára találni.

Mezey ugyanakkor felhívja a figyelmet egy jelentős „irányváltásra”: a rabsegélyezési eszme ekkor már a fogoly visszatérésére helyezte a hangsúlyt. A belső támogatásról le nem mondva, a figyelmet a külső felé fordította: a büntetését töltő elítéltnak fenntartóját veszített családját igyekeztek a karitatív szervezetek segíteni (ezzel a rab aggodalmait eloszlatni, a rá váró család egységét biztosítani), valamint a szabaduló fogoly életkezdéséhez szükséges támogatást megadni, ezzel garantálva visszatérésének sikerét. A rabsegélyezés körébe vonták a munkaalkalmak biztosítását is, mint a reszocializáció legfontosabb elemét. (MEZEY 1996, 136–137.)

8. A második világháborút követő időszak

8.1. A *treatment*-ideológia mint új típusú reszocializációs törekvés

A 19. század végére többé-kevésé általánossá vált az a felfogás, hogy a klasszikus büntetési rendszer csődbe jutott, alkalmatlanná vált arra, hogy a társadalmat megvédje a növekvő bűnözéstől. A bűnözés új jelenségei, ezen belül a hivatásos bűnözők, a fiatalkori bűnözés növekvő méretei olyan kérdéseket vetettek fel, amelyekre a klasszikus elmélet már nem tudott válaszolni. E kérdések megválaszolására új büntetőpolitika kialakítására, módszertani fordulatra volt szükség. Ehhez az elméleti alapokat a pozitivista filozófia, illetve pozitivista szociológia szolgáltatta, (LŐRINCZ 2009, 13.) valamint a második világháború után a nyugat-európai kriminálpolitika átalakításában markáns szerepet játszó úgynevezett társadalomvédelmi (*défense sociale*) irányzat. A klasszicizmus elméleti dogmatizmusával, gyakorlati tehetetlenségével szembeni oppozícióból megszületett irányzat a bűnözést társadalmi problémaként kezelve „jogiatlan” büntetőpolitikai elképzeléseket fogalmazott meg (NAGY F. 1986). A mozgalom az 50-es években megújult, egyfajta mérsékeltbb társadalomvédelmi irányzatot alakítva ki, amely a pozitív, az elkövető integrálásával járó reszocializációt tűzte ki céljául. A büntetés speciál-preventív vonásait hangsúlyozó irányzat különösen a büntetés kiszabása és végrehajtása terén küzdött a túlzó jogi formalizmus felszámolásáért, szakértelemmel való helyettesítéséért.

A pozitivista iskola képviselői szerint a büntetés célja többé már nem a „megbomlott jogi egyensúly” helyrebillentése, a bűnözés gátak közé szorítása, hanem a társadalom *cselekvő védelme*, a bűnre vezető okok feltárása révén, magának a bűnözésnek a felszámolása: a valóságos megelőzés lett. A társadalomra veszélyes embereket ki kell szűrni a társadalomból; a halálbüntetéssel véglegesen, a szabadságvesztéssel átmenetileg. (LŐRINCZ 2009, 13.) A pozitivista megközelítés lényege, hogy mindenfajta deviáns magatartást betegségként, valamiféle pszichikai-szocializációs zavar jeleként fogták

fel. A büntetés-végrehajtás egyetlen feladata a betegség feltárása, és megfelelő gyógymóddal történő kezelése, illetve a bűnelkövetők nevelése mindaddig, amíg elvesztik veszélyességüket, és újabb vétkes cselekedetük elkövetésétől már nem kell tartani. A *treatment* elképzelhetetlen szabadságelvonás nélkül, sőt a gyógyulás programjának leginkább a határozatlan időtartamú szabadságvesztés felel meg. A szabadlábra helyezés legkedvezőbb időpontja csak a kezelés során derül ki, így előre, bírói ítéletben nem határozható meg. Ezzel a *treatment* gyakorlata túllépett a társadalomvédelem által meghirdetett elveken, és tulajdonképpen eljutott a jogpozitivista büntetőtan megvalósításához. Egész szélsőséges kezdési modellek is születtek, amelyek még az emberi jogokat is mélyen megsértették.

A pozitivista büntetési elméletek jelentős visszhangra találtak Észak-Amerikában a 20. század második harmadától, magukat humanistáknak és rehabilitacionistáknak nevező, főleg pszichológusokat, pszichiátereket és szociológusokat egyesítő körökben. Az irányzat hívei hangsúlyozták, hogy a bűnelkövetők jelentős része munka- és pszichoterápiás kezeléssel gyógyítható. A pszichológiai, pszichiátriai tanok pönológiai térhódítása *treatment-ideológia* néven indult el a második világháború után és terjedt el a kontinensen megalapozva a „jóléti” államkonceptiót és a „gondoskodó” büntetőpolitikát. (LŐRINCZ 1992) Újra az átnevelés került előtérbe, ezúttal azonban pszicho- és szocioterápiás eszközökkel.

Ez a fajta szándék azért erősödhetett meg, mert tudományosan is elismert érvek³⁷ szóltak amellett, hogy a börtön olyan személyiségromboló intézmény, amely több szempontból diszfunkcionális. A másik ok, amely hozzájárult a javító célzatú büntetés-végrehajtás előtérbe kerüléséhez, azon újfajta módszerek megjelenése volt, amelyek az eltelt évtizedekben ugrásszerűen fejlődő társadalomtudományokhoz köthetőek. A nyugati társadalmak börtönügyében egyre inkább felerősödött az a szemlélet, miszerint különösen

³⁷ Az amerikai társadalomtudományi kutatások eredményeként létrejövő elméletek jeles képviselői, Donald Clemmer (1920–1994), Gresham Sykes (1922–2010) és Erving Goffman (1922–1982) adtak fogalmi keretet a börtön világnak jobb megismeréséhez.

a pszichológia, de a szociológia és a pszichiátria is olyan eszköztárral bír, amely alkalmas megváltoztatni az embert. *A treatment alapítétele szerint a kriminális viselkedés oka a személyiségben rejlik, így arra nem büntetéssel, hanem kezeléssel kell hatni.* (FORGÁCS 2013, 6.) „A treatment három alapvető elemet tartalmazott: a határozatlan tartamú büntetés elvét, a klasszifikációt és a különféle programokat.” (HUSZÁR 1997, 67.)

Huszár a 80-as évek szakmai szemléletét vizsgálva megállapítja: „A treatment magyar (általában szocialista) változatának sajátossága az volt, hogy a személyiség formálása nem elsősorban mint terápiás (tehát pszichológusi), hanem inkább mint pedagógiai [...] feladat jelentkezett.” (HUSZÁR 1997, 67.) Míg a gyakorlati alkalmazással kapcsolatban hazánkban is komoly előrelépés történt, addig a nyugatihoz hasonló *treatment*-programok előfeltételeivel – szakképzett terapeuták, szociális munkások és tanácsadók bevonása – sem akkor, sem most nem rendelkezünk.

8.2. A treatment-ideológia válsága, majd egy új, keverék ideológia születése

A 70-es évek elején a *treatment* ellen a klasszikus és közvetítő iskola egyaránt éles támadást intézett. Az ösztűz először csak a kezelés – költségéhez képest – alacsony hatásfoka miatt zúdult a *treatment* gyakorlatára. Később, amikor az emberi jogokat sértő beavatkozásokra is fény derült, már a közvélemény is szembe fordult a *treatment*-szemlélettel, s aztán általában az ilyen jellegű bűnmegelőzési koncepcióval. A közvéleményt amúgy is meglehetősen nehéz volt meggyőzni e büntető igazságszolgáltatás költségességének fontosságáról. Ráadásul a kísérleti intézetekben végzett hatékonysági kutatások megállapították, hogy az ideális *treatment*-elbánásban részesült elítéltek inkább visszaesnek, mint a szakszerű kezelést nem kapott fogvatartottak. Csödről, bukásról beszéltek a tömegkommunikációs eszközök, s hamarosan a politikusok is. Idő közben a gazdasági feltételek is megváltoztak. Az olajválság

érzékeny csapást mért a költségvetésekre. Mind kevesebb pénz jutott az államkasszából a büntetés-végrehajtás számára. Csökkent a társadalom tűrőképessége, a közvélemény az átnevelési programot már nemcsak drágasága miatt nem tudta elfogadni, hanem azért sem, mert nőtt a szakadék a szabad élet romló körülményei és az eszményi börtönhelyzet között. A világpolitikai események is kedvezőtlen fordulatot vettek, előretört a politikai konzervativizmus, amely nem fogadta el a *treatment* büntetési ideológiáját. (KABÓDI–MEZEY 2003c, 22.) Czenczer a *treatment* válságának okai közé sorolja még az egyre erősödő neoklasszikus büntető igazságszolgáltatási irányvonal térnyerését. (CZENCZER 2009)

A neoklasszikus iskola a büntető igazságszolgáltatás közép-pontjába ismét a bűnös tettet és annak veszélyességét állította, vagyis a tettarányos büntetést nyilvánította méltányosnak. N. Morris és G. Hawkins, az irányzat jeles képviselői így fogalmaznak: „Tartózkodnunk kell a szemforgatástól: embereket azért küldünk börtönbe, mert büntettet követtek el; néha azért, mert nem tudunk velük mást tenni. Igazságtalan volna azért bezárni valakit, mert meg kell változnia [...] a büntetés nem kúra, hanem a büntetőjog gyakorlásából eredő feladat.” (KABÓDI–MEZEY 2003c, 22.) A neoklasszikus iskola képviselői szerint a bűnözéssel meg kell tanulnunk együtt élni. Hívei a megtorlásban látják az általános és különös visszatartó erő egyidejű megvalósulását.

A *treatment*-ideológia – és az annak alapján szerveződött gyakorlat – kudarcra után a neoklasszikus angolszász büntetőjogászok sajátos keverék ideológiát hoztak létre: a neoklasszikus alapokat *treatment*-elemekkel vegyítették. A személyiség befolyásolása érdekében keresték a szabadságelvonás nélkül megvalósítható átnevelés feltételeit. A klinikai pszichológiáról áttértek a szociálpolitikai jellegű gondozásra, amely nagy gyakorlati segítséget jelentett. Az új követelmények jegyében átalakították a próbára bocsátás századforduló óta meglévő intézményét. Megszervezték a próbára bocsátottak otthonát, amely nem átmeneti szállás, hanem nevelő- és szakképző intézet lett. A próbára bocsátáshoz kapcsolódóan úgynevezett nappali központokat hoztak létre, ahol az elítéltnak mindennap meg kell jelennie,

a számára kijelölt munkát el kell végeznie, és különböző egyéni, csoportos foglalkozásokon kell részt vennie. Az „újklasszikus” büntetéstán hívei a közmunkára kötelezést tartották a szabadságvesztés legreményteljesebb pótlásának. (KABÓDI–MEZEY 2003c)

9. A börtönügyi depresszió kezdetei Magyarországon

9.1. A politika erőszakos térnyerése

Az eltorzult igazságszolgáltatás az 50-es évek elejétől az elítélteknek hazai történelmünkben példátlan tömegét zúdította a börtönökre. A dogmatikus szemlélet hatására szinte teljesen megszűnt a különbség a szándékos és a gondatlanságból elkövetett bűncselekmény megítélése között, megszűnt a fokozatosság, és egységes lett mindenkiel szemben a büntetés-végrehajtás. Az átpolitizált büntetéstán új tartalma a represszív prevenció lett.

A sztálini büntetőpolitika a magyar börtönügy személyi és szervezeti feltételrendszerét is drasztikus alapossággal igazította saját követelményeihez. 1949–50-ben a börtönök személyi állományának teljes cseréjét végezték el. *Az új személyzet nem előképzettség és szakmai rátermettség, hanem főképpen a politikai megbízhatóság kritériumai alapján verbuválódott.* A szakmai képlet végtelenül leegyszerűsödött: a személyzet és az elítéltek mint politikai ellenségek álltak egymással szemben. (LŐRINCZ–NAGY 1997)

Fontosnak tarjuk hangsúlyozni, hogy a – még éppen csak körvonalazódó – nevelési törekvések háttérbe szorulásának az oka nemcsak a személyzet ideológiai-politikai elkötelezettsége volt, mivel a humán kvalitások és a segíteni akarás pártsemlegesek. Az alapvető probléma az elvárásokban és direktívákban volt, amelyek „kézi írányítással” határozták meg a gyakorlatot.

A büntetés-végrehajtási testület 1952-ben az igazságügyi miniszter felügyelete alól a belügyminiszter fennhatósága alá került. Ezzel automatikusan együtt járt a katonai formások túlhangsúlyozása. A túlzottan őrzés- és termeléscentrikus nézetet éltette

a merev, sokszor durvaságig menő rideg bánásmód. Az elítéltek megjavításának, nevelésének gondolata hosszú távra feledésbe merült, a kedvezményrendszer is kizárólag a munkateljesítményre épült. Az őrszobákon kihelyezett parancsoló jelmondat a „*ne csak őrizd, gyűlöld is*” gyakorlatában elterjedt a durva, embertelen bánásmód, az elítéltek mély, megalázó alávetése az átmilitarizált személyzetnek. (LŐRINCZ–NAGY 1997)

Az 50-es évek első felének súlyos politikai és büntetőpolitikai torzulásai hazai börtönügyünket letragikusabb korszakába kényszerítették. E korszak súlyos vesztesége volt, hogy miközben a nyugati társadalmakban felélénkültek a társadalom perifériájára sodródottak társadalomba visszavezetésére, segítésére irányuló, jelentős anyagi és szellemi ráfordítással járó erőfeszítések, addig régióinkban a büntetőhatalom a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomását és megalázását végezte. A korrekciós nevelés elméletének és gyakorlatának a 20. század beköszöntése óta tartó és egyre fokozódó „zuhanórepülése” ekkor érkezett el a legmélyebb pontjához. (LŐRINCZ 2003b)

Az 50-es évek végének konszolidáltabb viszonyai között felerősödő törekvések a korábbi évtizedekben történt súlyos visszaélések és törvénytelenések feledése és megisméltése ellen irányultak. Ennek érdekében a büntetés-végrehajtásban a megelőzés eszközei kerültek előtérbe, kísérletek történtek a fogva tartás humán normáinak javítására.

9.2. A makarenkói gondolatok dogmává merevedése

Az elmélet síkján a lemaradásunk a polgári társadalmak kriminálpedagógiai irányzataitól az 50-es évekre még jelentősebbé vált, amikor a Makarenko által képviselt felfogás elkötelezett híve lett a hazai szakma. Az irányzat sajnálatosan leegyszerűsítette és túlideologizálta Makarenko törekvéseit, jelszószerűen kiragadta és dogmává tette – többek között – a következő megállapítását is: „*A törvény-*

sértők nevelése lényegében nem különálló feladat, nem különbözik alapvetően más normális gyermekek nevelésétől [...], tehát nincs szükség semmiféle »speciális nevelésre.«” (MAKARENKO 1955, 325.) Ez az álláspont évtizedekre rányomta a bélyegét a kriminálpedagógia – és ettől elválaszthatatlanul a nevelési törekvések – elméletére és gyakorlatára, sőt bizonyos vonatkozásban még ma is érezteti hatását.

1955-ben megjelent az első Büntetés-végrehajtási Szabályzat. Ez jelentős lépés volt, de a szemléletet megváltoztatni nem tudta, mivel maga is a régi szemléletben fogant. A bekezdések között szóltak ugyan a nevelésről, de a hangsúlyt a biztonságos őrzésre és a munkáltatásra helyezte a jogalkotó. (Az elvek és a gyakorlat, különösen a feltételek és a szemlélet ellentmondásban álltak egymással. A szocialista pedagógia alapvetően kollektivistá vonulata okozott zavart az általános pedagógia célrendszerének megalapozatlan adaptálásával.) Az elítéltek jogairól említést sem tett a szabályzat, részletesen szabályozta viszont kötelességeiket. A bánásmódot illetően kimondta ugyan, hogy a humanizmus elvének érvényesülnie kell, de ezt a kitélt nem volt képes a gyakorlatban elfogadtatni és alkalmazni. A személyzet nagy része olyan tehernek és veszélyforrásnak tartotta a humanizálási törekvéseket, amelyek a liberalizmushoz, a fegyelem meglazulásához vezetnek. A gyakorlat tehát még azt a keveset is megkérdőjelezte, amit a jogalkotó 1950-ben, majd 1955-ben megfogalmazott.

10. A börtönnevelés elvi, jogi és szervezeti kereteinek kialakulása

Az MSZMP 1957. júniusi országos értekezletén meghirdetett büntetőpolitikai tézisek lényegüket tekintve visszatérést jelentettek a lenini elvekhez. A lenini modell ideológiai háttérében egyfelől megfélemlítő szigorúságú büntetések alkalmazása állt az ellenforradalmárokkal (1957!) és a hivatásos bűnözőkkel szemben, másfelől azonban a bűnelkövetők túlnyomó többségét a kapitalista múlt

és környezet még meglevő kriminogén, tudattorzító hatása áldozatának tekintették. Éppen ezért a büntetés a megtevedt, elkallódott, vétkes dolgozóknak az új típusúnak szánt társadalom építésébe való bekapcsolását tűzte céljául. A büntetés végrehajtásának feladata ennek megfelelően olyan megelőző, javító, nevelő tevékenység lett, amely a bűnelkövetőt egyrészt eljuttatja cselekménye történelmi-társadalmi anakronizmusának felismeréséig, másfelől pedig javítja esélyét a társadalmi munkamegosztásba való visszailleszkedéshez. (LŐRINCZ–NAGY 1997) *A szabályozás – politikai túldimenzionáltsága ellenére is – végsősorban megteremtette az elítéltek nevelésének elvi, jogi, szervezeti feltételeit.*

A 8/1959. BM utasítás három fő feladatot határozott meg a büntetés-végrehajtás számára: az elítéltek őrzését, munkáltatását és *nevelését*. (E jogi norma hozta létre új szolgálati ággként a nevelési szolgálatot.) A jogszabály tehát a nevelést hivatalosan is büntetés-végrehajtási feladattá tette. A nevelési célokkal kapcsolatban kimondta: „A büntetés-végrehajtás tartama alatt a letartóztatottak döntő többségénél [...] el kell érni, hogy bűncselekményét megbánja, legyen fegyelmezett és rendszerető, a munkát megszeresse, tartsa be a törvényeket, a szocialista társadalom együttélési szabályait, védje és óvja a társadalom tulajdonát, tisztelje szocialista társadalmi rendünket.”

Ha az utasítás szövegét az ideológiai kitételek nélkül vizsgáljuk, akkor azonnal kirajzolódik előttünk, hogy milyen viselkedést preferált az intézményrendszer. Mivel a fogvatartottaktól a „megjavulást” már a szabadságvesztés tartama alatt elvárták, a „rendszerető”, fegyelmezett és szabálykövető rab eszményítése került a középpontba. Az önálló gondolat vagy bármilyen önálló cselekedet nem fért bele a tevékenységrendszerbe. A mechanikusan átvett politikai szlogenek mögött nem húzódott meg valós pedagógiai tartalom. (RUZSONYI 1998b)

Az 1961-ben hatályba lépett új Btk. vitathatatlan jelentősége, hogy továbbra is a nevelő jellegű „befolyásolást” tartotta elsődleges szempontnak. A 97. § (1) bekezdése meghatározta azt is, hogy „különös gondot kell fordítani a fiatalok erkölcsi nevelésére, valamint

oktatására.” E cél megvalósításához a törvény újfent a fiatakorúak önálló bv. intézeti elhelyezését deklarálta. [97. § (2) bek.]

A büntetés-végrehajtás 1963-ban kivált a Belügyminisztérium kötelékéből és ismét az igazságügy-miniszter felügyelete alá került. Ez az intézkedés elvi jelentőségű volt, mert hangsúlyozta, hogy a büntetés-végrehajtás az igazságszolgáltatás szerves része.

Áttekintve a vizsgált időszak kriminálpedagógiai irodalmát, arra a megállapításra juthatunk, hogy az általános nevelésméleti elveknek és módszereknek mechanikus alkalmazásától a szerzők többsége nem tudott elszakadni, holott a zárt büntetőintézetek nyilvánvalóan sajátos miliője ezt megkövetelte. *A büntetés-végrehajtási pedagógia fejlődésének ebben a szakaszában magán viselte a naiv pedagógiai optimizmus jegyeit.* Fenntartás nélkül képviselték azt a nézetet, hogy a zártintézeti kényszerkörülmények kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének alakítására.

11. A tényleges korrekciós nevelés kezdetei

Az 1966. évi büntetés-végrehajtási jogszabály³⁸ hazánk történelmében az első büntetés-végrehajtási kódex, amely szellemét és törekvéseit illetően alkalmat kínált a magyar börtönügy európai irányultságú fejlődéséhez. Jelentősége abban mutatkozott meg, hogy hozzájárult a klasszikus börtönt a moderntől megkülönböztető fordulathoz: „az elítéltet a végrehajtás mélyen alávetett tárgyából annak alanyává emelte.” (LŐRINCZ–NAGY 1997, 52.) A hazai büntetés-végrehajtási nevelés történetében pedagógiai fordulópontot jelentett ez az új szemléletű szabályozás és a nyomában kialakuló, illetve átforgató gyakorlat.

A „tényleges” büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés genezisének vizsgálatához tehát egy fél évszázadnyi idő felgyorsult

³⁸ A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról szóló 1966. évi 21. törvényerejű rendelet.

folyamatát és annak pedagógiai eredményeit célszerű részletesebben tárgyalni.

Az 1960-as évek közepétől megjelenő kriminálpedagógiai tanulmányok a korszak átnevelési ideológiájának szemléletét tükrözték. Alapvetően jó szándékú, pedagógiai tartalmú elképzelésekről volt szó. A megközelítés kiindulási alapja az a helyeselhető felfogás volt, hogy egyetlen fogvatartott sorsának jobbításáról sem szabad lemondani. A szemlélet buktatója ugyanakkor abban rejlett, hogy változatlan hittel hirdették, hogy a zártintézeti kényszerkörülmények nem jelenthetnek akadályt az elítéltek személyiségének átalakítása során. Véleményünk szerint az ideológiával átítatott naiv pedagógiai optimizmus – akkor is, ha alapvetően tisztességes szándék vezérelte – már önmagában is megnehezíti a professzionális munkavégzést, de ha ez a kedvezőtlen körülmények teljes figyelmen kívül hagyásával párosul, akkor a kudarc kódolva van.

A kezelési, nevelési elképzelések „túltervezésének”, illetve kudarcának nyilvánvalóvá válása közel azonos időben következett be a nyugati és a keleti tömb országaiban, igaz más-más faktor mentén. A kiindulási alap azonos volt: az átnevelési szemlélet, amely az elítéltek morális átalakítását, a bűnelkövetéstől belső meggyőződésből fakadó tartózkodásukat tűzte ki célul. Ennek megvalósítását főképpen pszichológiai, pedagógiai módszerekkel látták megoldhatónak.

A fejlett nyugati országokban az 1960-as, valamint a 70-es évek elején klinikai aspektusból közelítettek a büntetés-végrehajtáshoz, és túlzott optimizmussal kezelték a korrekciós beavatkozás (*intervention*) lehetőségeit. Ezt 1974-től határozott pesszimizmus váltotta fel, amely eltartott egészen 1981-ig. Ezt az időszakot nevezi a szakirodalom a *treatment*-ideológia válságának. (GÖNCZÖL 1977, 1991.)

1983–84-ben találtak először (újra) bizonyítékot arra, hogy a korrekciós beavatkozásnak van egy *relatíván kis eredménye*. Később ez a megítélés a *több dolog is működhet* irányába mozdult el. (PALMER 1991)

11.1. A nevelési eszme kibontakozása

Magyarországon az 1970-es évek elejétől a börtönök személyzetének jelentős generációváltásával új, a korábinál jóval felkészültebb tisztai és tiszthelyettesi állomány állt szolgálatba. Ennek az új nemzedéknek a szakmai felkészültsége már lehetővé tette, hogy a hazai börtönügy fokozatosan megszabaduljon ideológiai terheitől, és figyelmét a reá-lisan megoldható ellentmondások és problémák felé irányítsa. A fo-lyamat fontos állomása volt a humán „segéderők”, a pedagógusok és pszichológusok szélesedő bevonása, a börtönügy tudományos kutatásának megkezdése. Ezzel a nevelési szakszolgálat 1960-tól tartó fokozatos kiépülése és fejlődése új lendületet kapott.

A 70-es évek közepétől vált nyilvánvalóvá, hogy az elítéltek átnevelésére irányuló cél az állami túlvállalásnak olyan produk-tuma, amelyhez a még mindig kötelező szakmai optimizmuson túl alig állnak rendelkezésre megfelelő eszközök és módszerek. (LŐRINCZ–NAGY 1997) A korrekciós célokat azonban – ideológiai megfontolások alapján – nem lehetett a nyugati mintát követve fel-adni, sőt új erőforrások mozgósításával, és a célok „finomításával” még egyértelműbbé kellett tenni a szocialista nevelés primátusát. Ez a folyamat is hozzájárult ahhoz, hogy az évtized végére ki-alakultak a büntetés-végrehajtásban azok a lehetőségek, amelyek a nevelés számára valóban kibontakozást biztosítottak.

A 80-as évekre a direkt politikai befolyás fokozatosan háttérbe szorult, egyre inkább a szakmai szempontok kerültek előtérbe, a te-vékenység központi eleme az elítélt lett. E folyamatban a rendsze-rváltás idejére a magyar büntetés-végrehajtás szakmai szervezetté vált. Kiépültek az elítéltekkel közvetlenül foglalkozó szakmai *teamek* (nevelési szolgálat, belső felügyelet), differenciáltabbá vált az elítéltek osztályozása, elvi síkon és a gyakorlatban egyaránt korszerűsödött, humanizálódott a bánásmód. A direkt ellenségeskedés helyébe kor-rektebb, az együttműködésre jobban alapozó kapcsolatrendszer jött létre a személyzet és az elítéltek között.

A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciójának (a továbbiakban: Koncepció) kidolgozását az 1979. július 1-jén

hatályba lépett Bv. tvr. és az ehhez kapcsolódó utasítások készítették elő. A jogszabály legfőbb nívuma volt, hogy a „társadalom védelme, a bűnözés csökkentése érdekében egyértelműen a nevelést tette a büntetés-végrehajtás fő feladatává, leglényegesebb tartalmi elemévé”. (MÓDOS 1984, 34.)

Hangsúlyos elemként jelenik meg a Konceptióban a végrehajtás során alkalmazott szakmai módszerek között a *differenciálás* – amelynek alapja az elkövetett bűncselekmény és annak körülményei, a visszaesés foka, a szabadságvesztés időtartama és a fogvatartott személyisége –, utat mutatva az egyéniesített bánásmód irányába, amely előfeltétele a visszaesés csökkentésének. A fentiekből következő az alábbi, a differenciáláshoz kapcsolódó és a nevelési tevékenységben megnyilvánuló célok fogalmazódnak meg:

- az *előzetesen letartóztatottak* átsegítése a büntetőeljárás okozta krízisen;
- a *rövid tartamú* (egy évet meg nem haladó) szabadságvesztés esetén nevelési cél a pozitív személyiségvonások erősítése;
- az *egy-három év időtartamra* elítélteknél a határozottabb befolyásolás és az intenzív személyiségfejlesztés a cél;
- a *hosszabb tartamú* (a három évet meghaladó) szabadságvesztést töltők esetében a börtönártalmak enyhítése kerüljön a nevelés fókuszába;
- a *fiatalkorúak* és a *fiatal felnőttek* esetében nagyobb a személyiségformálás lehetősége, ezért indokolt az átlagosnál jobb nevelési feltételek biztosítása;
- az *első szabadságvesztésüket* töltő fogvatartottaknál kiemelt jelentősége van a „kriminális fertőzés” megakadályozásának;
- a *többszörös visszaesőknél* a börtön visszatartó hatása mellett a személyiségformálásnak kell hangsúlyosabbá válnia;
- az *alkoholisták és egyéb kóros személyiségzavarban szenvedők* esetében a terápiának és az utógondozásnak kell kiemelt szerepet szánni. (FORGÁCS 2013)

Az 1980-as évek végére hazánkban is érzékelhető volt az európai jogállamiság eszmeáramlatának hatása. Nyugat-Európában a *treatment*-ideológiától való elfordulás után a klasszikus elvekhez kötődő hagyományok, a cselekmény társadalomra veszélyességének értékelése és az eljárási garanciák fontossága dominált. A börtönártalmak felismerése nyomán számos országban elkezdődött egy intenzív küzdelem a börtönnépesség csökkentése érdekében. Ezzel összefüggésben előtérbe kerültek a bűnözés megelőzésére irányuló erőfeszítések, amelyekben elsősorban az ENSZ és az Európa Tanács töltött be jelentős szerepet. A fiatalkorúakat érintő törekvések közül egyre inkább a büntetőeljárási non-intervenció (be nem avatkozás), illetve a diverzió (elterelés) szélesedő alkalmazása terjedt el, amelyek a börtön deszocializáló és stigmatizáló szerepét hivatottak csökkenteni. Mindezek következtében egy új modell, a társadalmi újra beilleszkedés irányzata terjedt Európában. E modell képviselői azt vallják, hogy az elkövető megromlott közösségi kapcsolatait magában a közösségben és a közösség által kell helyrehozni, ugyanis csak így lehetséges a társadalmilag elfogadott magatartásmintákat gyakoroltatni, továbbá csak így kerülhető el a káros stigmatizáció és a bűnözői énkép, öntudat rögzülése. Ehhez a modellhez kapcsolódik szorosan egy, a 70-es évek óta folyamatosan fejlődő jóvátételi nézet, amely a tettesközpontú kezelési rendszert kiterjeszti az áldozatra és társadalomra is. A jóvátétel a tettes, az áldozat és a társadalom közti interakciós folyamat, amely „begyógyítja a kriminális konfliktus okozta sebeket és kibékíti az érintetteket”. (LŐRINCZ 1992) A jóvátétel konkrét jogi intézményeként a mediációs eljárás jelent meg, amely során a felmerült konfliktus megoldását, „visszatársadalmiasítását”, egy tettes-áldozat közös megegyezést lehet kialakítani.

VII. A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐ IDŐSZAK

A 90-es évek elején erőteljes mozgásba kezdett a büntetés-végrehajtás elméleti művelése. A szemléleti torlaszok megszűntével a hazai bv. szabályozásának különösen az ENSZ és az Európa Tanács normáihoz, ajánlásaihoz való közelítésével felvetődött a magyar büntetés-végrehajtás átfogó reformjának gondolata. A rendszerváltás éveiben felgyorsultak az európai börtönmodell megismerésére és hazai alkalmazásukra irányuló törekvések. E fejlődés elvi magját az a változtatási igény jelentette, amely a korábbi paternalista berendezkedésű börtöntől egy új típusú fogva tartásig vezette volna a hazai börtönügyet. A honi szakma tehát olyan európai vezérelvekhez igazodott, mint a normalizálás, a nyitottság, illetve a felelősség elve. Ez utóbbi elvek ötvözik mindazokat a filozófiai, szakmai értékeket, amelyeket az európai büntetés-végrehajtás már részben megvalósított, illetve a jövőben megvalósítani törekszik.

E korszerű szakmai irányultság feltételezte az elítéltekkel való szorosabb együttműködést, hiszen azt a felismerést tartalmazta, hogy a büntetőintézet a társadalomba történő visszailleszkedést mindössze elősegítheti, de e cél megvalósításának hordozója elsősorban maga az elítélt. A nyugat-európai tapasztalatok a büntetés-végrehajtás szemléletének alakulására számos kérdésben jelentős hatást gyakoroltak. Előtérbe került az a realista felfogás, amely a büntetőintézeti körülmények elkerülhetetlenül személyiségkárosító hatásának méréséklését, a börtönviszonyok humanizálását tűzte ki célként.

Az európai alapelvek közül a legdinamikusabban a nyitottság elvét kezdték alkalmazni, azonban ennek során több alkalommal hiányzott a szakmailag nélkülözhetetlen és szükséges mértéktartás. A 90-es évek végén fellépő megtorló büntetőpolitika – néhány közháborodást kiváltó eseménnyel indokálva – a nyitottság jelentős

szűkítésére tett lépéseket. (LŐRINCZ 2003b) A szigorodás további erősödéséhez hozzájárult a szabadságvesztésre ítélték számának jól érzékelhető növekedése is 1997-től. A büntető igazságszolgáltatás a bűnözés struktúrájának kedvezőtlen változására – a nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező szervezett bűnözés megjelenésére, az állampolgári biztonságérzetet is gyengítő bűncselekmények számának növekedésére – az ítélezés szigorításával reagált. 1998-tól a hazai kriminálpolitika – elsősorban az angolszász államokéhoz hasonlóan – növekvő mértékben „politizálódott”, a lakosság biztonságérzete növelésének hangsúlyozása mellett. Ennek hatására a jogalkotás a Btk. rendelkezéseit számos helyen a szigorítás irányában módosította.

A büntetőpolitika és a büntetés-végrehajtási szervezet közötti kapcsolatnak a vizsgált időszakban volt egy olyan dimenziója, amelyben a büntetőhatalom hol a gondoskodó-joviális, hol pedig a büntető-haragvó hangulatát a börtönfalakon belül is érvényesíteni kívánta. A túlzások természetesen nem kívánt eredményeket hoztak. Székely szerint „amikor a kriminálpolitika hullámszerűen váltakozó »kemény« és liberális végrehajtási irányzatai közül az utóbbi érvényesül, akkor a bíróság (észelve a visszatartó hatás csökkenését) a kiszabott tartam növelésével próbál a bajon segíteni: a felhígult orvosságból nagyobb adagot ír elő. Ez azonban fokozza az intézetek zsúfoltságát és kedvez a börtönártalom kialakulásának. A hosszú időre ítélt a börtönélethez szocializálódik és szabadulás után végképp nem találja a helyét a társadalomban.” (SZÉKELY 1995, 32–33.) *Lőrincz a büntetőpolitika represszív periódusainak hatásait vizsgálva megállapítja, hogy az ilyen időszakok pedig a büntetés-végrehajtás szakmai arculatát befolyásolták rendkívül kedvezőtlenül. Az amúgy is jelentős materiális deficittel rendelkező büntetés-végrehajtás az ilyen periódusban szükségszerűen reaktívvá vált, ami azt jelenti, hogy tevékenysége lehetőségeinek minimumán, csupán a biztonság, a rend, a fegyelem fenntartására koncentrált erőforrásait, kevésbé volt képes és alkalmas az igazságszolgáltatás részeként bűnmegelőzési funkciót ellátni. (LŐRINCZ 2003a) Az intézeteken belül újra a biztonságcentrikus megközelítés vált uralkodóvá, ami felerősítette*

a személyi állomány és a fogvatartottak közötti elidegenedést és bizalmatlanságot, valamint a rosszemlékű paternalista viszonyt élesztette újra.

1. A börtönnevelés talajvesztése

1.1. Bizonytalanság a börtönnevelés szerepével kapcsolatban

Forgács a Büntetés-végrehajtási Szervezeten belülről tapasztalva és elemezve a kialakult helyzetet úgy látja, hogy a nevelési tevékenység belső ellentmondásai már a 80-as évek elején érzékelhetőek voltak, a múltó évtizedek pedig a megoldás helyett a meglévő problémák további elmélyülését hozták magukkal. Véleménye szerint a nevelői munka diszfunkciói és anomáliái a mindennapok gyakorlati problémáin túlmutatva a büntetés és a börtön funkciójának meghatározásában gyökereznek. A börtönnel szemben támasztott szakmai, szakpolitikai, társadalmi elvárások tartalmában alapvető kettősség figyelhető meg. A büntetések céljának és tartalmának történetileg kialakult eszmerendszere egyszerre jeleníti meg egyfelől a társadalom intézményesült igazságérzetét, az állam büntetőhatalmát, a társadalom védelmét, másfelől a jobbítás, a nevelés, a társadalomba való visszavezetés igényét. A börtönt jellegéből fakadóan *ellentmondásos feladatstruktúra* jellemzi, ezért az állomány gyakran szembesül a jogalkotó által meghatározott feladat- és célrendszer, illetve azok gyakorlati megvalósulása között feszülő, sokszor kibékíthetetlennek tűnő ellentétekkel. A börtönüggyel foglalkozó szakemberek véleményében újra és újra felbukkan ez a fajta kettősség a szakma vezérlő elveinek magyarázatakor. (FORGÁCS 2013, 7.)

Borics értelmezésében az egész szakmatörténeten végigvonuló másik fő probléma oka abban keresendő, hogy „egyes elméletek hatékonyságát soha nem lehetett olyan meggyőző módon mérni, mely indokolta volna egyértelmű sikerüket vagy bukásukat. A büntetés-végrehajtás történetét úgy is felfoghatjuk, mint kudarcok sorozatát. Új és új elméletek követték egymást, a gyakorlat legtöbbször ezek

kompromisszumos, eklektikus megvalósítását jelentette, miközben a bűnözés – melynek visszaszorításáért fáradoztak – egyre nőtt.” (BORICS 1989, 2.) Huszár is ezt a nézetet erősíti, megkísérelve annak magyarázatát: „világjelenség, hogy a szakmai érvek, kutatási eredmények valahogy mindig az éppen aktuális ideológiai, államelméleti, politikai, jogfilozófiai, pönológiai trendek mentén kristályosodnak ki. Ez [...] arra is figyelmeztet, hogy a büntetés-végrehajtás nem elzárt struktúra, hanem egy rendszer »terminálja«, mely az állam, a jog, a politika minden rezdülésére érzékenyen reagál.” (HUSZÁR 1997, 63.) Forgács szerint az egyik legnagyobb probléma, hogy a nevelés hatékonyságának kritériumai nem tisztultak le, nem fogalmazódtak meg azon értékek sem, amelyek mentén a nevelői tevékenységet sikeresnek tekinthetjük. (FORGÁCS 2013)

A 90-es évektől tapasztalható szakmai elbizonytalanodást felerősítette az a felismerés, hogy a pedagógiai, andragógiai tevékenység korlátai miatt a klasszikus börtönnevelés, a kizárólagosan neveléssel operáló reszocializációs tevékenység egyre kevesebb sikerrel kecsegtet. Az eredményesség elmaradása miatt a nevelés szerepe a biztonsági és egyéb szempontokhoz képest fokozatosan visszaszorult. Garami Lajos a „pedagógiai eszme krízishelyzetének” minősítette a kialakult állapotot, (GARAMI 1991, 7.), és nagy valószínűséggel helyesen értékelte a helyzetet.

Kabódi végletesebb álláspontra helyezkedett, véleménye szerint *a nevelés mára nem más, mint kiüresedett fogalom.* (LŐRINCZ–KABÓDI 1996)

Módos belülről is jól ismerve a hazai helyzetet *elméleti zűrzavar*ról beszélt. (MÓDOS 1996) Hasonló az álláspontunk, de másképp fogalmazunk. Véleményünk szerint nem túlzás azt állítani, hogy „a büntetés-végrehajtási nevelés talajvesztetté vált, tartalmának újrafogalmazása elodázhatatlan feladat”. (RUZSONYI 2003, 11.)

A nevelői szakma lényegével kapcsolatos polemizálás természetesen negatívan hatott a nevelők szakmai identitására is. Forgács felhívja a figyelmet arra, hogy a büntetés-végrehajtási szakma újkori fejlődéstörténetéből következően a kialakult erős alá-fölé

rendeltségen alapuló katonai rendszer nem igényli és tulajdonképpen nem is támogatja a nevelő döntési szabadságát, amelynek hiánya a mindennapi élet során szakmai diszkomforthoz vezethet. Ezt a tételt kissé árnyalva és kiegészítve elmondható, hogy a 60-as évek paternalista szemlélete a pedagógia hatásrendszerével kiegészülve a mai napig megtalálható a büntetés-végrehajtási nevelés értelmezésében. Szintén ezen időszak szellemiségére utal az a tény, hogy heves viták és egyéb alternatív javaslatok ellenére a 60-as évek eleje óta az orosz *voszpitátyel* magyar fordítását – nevelő – használjuk e tevékenység megjelölésére, amely feladatkörét tekintve is a szovjet minta alkalmazását követi. A szakmai fejlődés során megfogalmazódott hivatalnokszerep csak az egyik a nevelő ezer arca közül, mégis ez az a tevékenység, amellyel a nevelők leginkább jellemzik saját magukat is. *Míg munkájuk egyik legfontosabb mércéje a jogszabályok és az ahhoz köthető határidők maximális betartása, addig ne csodálkozzunk, hogy igen erős külső, illetve belső igénnyel találkozhatunk arra vonatkozóan, hogy jellemzően hivatalnokként működjenek.* (FORGÁCS 2013)

A nevelés tartalmi elsőbbségét hirdető nézetekkel szemben felerősödött egy olyan törekvés, amely nem kérdőjelezte meg ugyan a nevelők munkájának jelentőségét, de kísérletet tett a pedagógiai és nevelési funkciók háttérbe szorítására. Ennek az álláspontnak egyik vezető képviselője Garami Lajos, aki a nevelői tevékenységet olyan szociális munkának tekintette, amely „az elítélt társadalmi beilleszkedését nem kizárólag személyiségének megváltoztatásával kívánja elősegíteni, hanem azoknak a neuralgikus pontoknak a megkeresésével, amelyek akadályozzák az adekvát alkalmazkodást”. (GARAMI 1991, 15.) Hangsúlyozta, hogy a nevelés, a kezelés, valamint a szociális munka ugyanolyan fontos tevékenységek, ugyanannak a tevékenységnek különböző szempontú megközelítései. *A fő feladatnak a támogató háttér biztosítását tartja,* amely ösztönzi és lehetővé teszi az elítélt számára saját helyzetének felismerését és együttműködési készségét a probléma megoldásában. (GARAMI 1997) Ugyanakkor egyetérthetünk Garamival abban, hogy a nevelői feladatok menedzseri szerepkörre való átalakítása végső

soron a pedagógiai személyiségformálás létjogosultságának tagadását jelentené. (RUZSONYI 1999)

Tari szerint is átalakulóban van a nevelő klasszikus szerepe. Véleménye megegyezik Garami álláspontjával, mert *a nevelői szerepkör egyre inkább hasonlít a szociális munkáséhoz*, aki gondozottjainak életviszonyaival és személyiségével egyszerre foglalkozik. (TARI 1995)

Vókó szerint is túllépett a büntetés-végrehajtási nevelés az elítéltek személyiségformálását célzó hagyományos nevelésértelmezésen, a társadalmi érvényesülés esélyének növelése érdekében *nem célja az, hogy a végrehajtó szerv rákényszerítse az elítéltre a befolyását*. (VÓKÓ 2001) A nevelésnek ez az értelmezése a Garami által hangoztatott szociális nevelési koncepcióhoz közelít, a társadalmi adaptációt a nevelt érdekeinek képviselésével, motivációjának felkeltésével segíti elő.

Abban egyetértenek a szakemberek, hogy a kriminálandragógia, kriminálpedagógia keretein belül, a büntetés-végrehajtási nevelés esetében teljes mértékű személyiségformálás, személyiségfejlődés nem valósulhat meg. „Pedagógiai-andragógiai értelemben vett nevelésről, személyiségformáló tevékenységről csak belátó jóindulattal beszélhetünk” – fogalmaz Kárpáti. (KÁRPÁTI 2003, 48.)

A büntetés-végrehajtási nevelés esetében Módos szerint is csak *a személyiségfejlődés megalapozása* érhető el. (MÓDOS 1998)

Álláspontunk szerint *a nevelés a büntetés-végrehajtásban nem lehet cél, hanem eszköz*, mégpedig a bűnelkövetők életfelfogásának, gondolkodásmódjának, érték- és motivációrendszerük megváltoztatásának egyik fontos, de nem kizárólagos eszköze. (RUZSONYI 2008; MIKLÓSI 2013; FÖLDVÁRI 1987) *A társadalomba való visszailleszkedés akkor érhető el, ha az elítélt személyisége pozitív irányú változáson megy keresztül*. Ez több területen is megvalósul, így a szabadságvesztés-büntetés tartama alatt a fogvatartottban kialakulhat a társadalmi hasznosság tudata, a felelősségérzete saját sorsa irányítása iránt, önként és aktívan közreműködhet élete alakításában. (KÁRPÁTI 2003)

1.2. Nevelési és biztonsági szakterület: szerepfelfogás-beli különbségek

A börtönök kialakulásának kezdetétől a „fegyőr” szerepe kizárólag az intézeteken belüli biztonság és belső rend fenntartása volt. Forgács véleménye szerint a biztonsági személyzet a fogvatartottakkal és a munkatársaival együtt töltött évek, esetleg évtizedek során automatikusan átvesz bizonyos értékeket, előítéleteket, szokásokat, azonosulva velük sajátjaként éli meg őket, mindemellett magáévá teszi a börtön formális és informális szokásait, törvényeit is. (FORGÁCS 2013)

Bowker a személyzet munkájának három alappillérét emeli ki, amelyek a fent leírtak összegzéseként értelmezhetőek, és meggyeznek a magyar börtönökben szerzett tapasztalatokkal: „Az első és legfontosabb feladat a biztonságra törekvés és a fogvatartottak folyamatos kontroll alatt tartása. A második alappillér, hogy a személyzetnek minden esetben meg kell tartania a szociális távolságot a raboktól. A harmadik alappillér, hogy a személyzet tagjainak keménynek és »dörzsöltnek« kell lenniük, hogy kellőképpen dominálni tudják a rabokat. A megfelelő tudás birtokosa tökéletesen ismeri a börtönéletet, kellőképpen tájékozott a szervezet formális és informális szabályrendszerében.” (BOWKER 1982, 177.)

A magyarországi viszonyokat vizsgálva megállapítható, hogy a fegyőrszubkultúrára ható elemek jellegükből adódóan a felügyelői állomány szerepfelfogásában, értékrendszerében, általános attitűdjében mutathatóak ki leginkább. A nevelő feladataihoz tartozó humán értékeket nem fogadta be a fegyőr szubkultúra. A szakadék, amely a nevelés gyakorlati művelői és a biztonság területén dolgozó szakemberek között van, leginkább ezzel magyarázható. Forgács arra is rámutat, hogy a nevelői szerep ellentmondása leginkább ott érhető tetten, hogy a nevelőknek segítőként is át kell vennie a felügyelőkre jellemző magatartásmintákat, továbbá meg kell felelnie a rendszer által közvetített értékeknek és elvárásoknak, így a fegyőr szubkultúra a felügyelőkéhez hasonlóan érvényre jut a nevelő szerepmegvalósításában is. A nevelői csoport sajátos feladataiból

adódóan több szempontból kirekesztett helyzetű. Mivel a nevelő a büntetés-végrehajtás dolgozója (nem iskolában, nevelőotthonban tevékenykedik), nem lehet tagja a pedagógustársadalomnak és szociális munkásnak sem tekinthető. A börtönben végzett speciális feladatai miatt az „igazi fegyőrök” közé sem tartozhat, mivel a nevelő feladataihoz köthető humán értékeket nem fogadja magába a fegyőr szubkultúra. (FORGÁCS 2013)

1.3. A nevelő szerepkörének kiüresedése

A szabadságvesztés-büntetés ideje alatt végzett nevelő tevékenység a végrehajtás fontos mozzanata, azonban megoszlanak a vélemények arra vonatkozóan, hogy pontosan milyen szerepet is tölt be ebben a folyamatban. *Módos szerint a nevelés elsőrendű feladata azoknak a hátrányoknak a csökkentése, amelyeket a börtön okoz a személyiségben.* (MÓDOS 1998) Szerintünk ez ugyan egy lényegi szervezési-végrehajtási kérdés, de alapvetően a nevelés feltétele, nem pedig célja. Ettől függetlenül – valljuk – kétségtelen, hogy „a büntetés-végrehajtási programnak mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy a feltárt börtönártalmakat és veszélyforrásokat megszüntesse, illetve a lehető legminimálisabbra csökkentse”. (RUZSONYI 2008, 18.)

Módos az erkölcsi nevelés fontosságáról beszél, amely a normakövetés minőségét, kialakítását, erősítését célozza. A normaismeret önmagában nem jelenti a szabálykövető magatartást, a tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy az elítéltek többsége ismeri mindazokat a normákat, amelyeket megsértett. Az emberi kapcsolatok, az együttélés, a normakövető magatartás a sikeres beilleszkedés feltétele, ugyanakkor a büntetés-végrehajtási nevelés legkritikusabb része. (MÓDOS 1998)

A Büntetés-végrehajtási Szervezeten belüli útkeresést még bonyolultabbá tette a neveléstudományon belüli nézetkülönbségek felerősödése. A legutóbbi évtizedekben ugyanis megjelent az anti-pedagógia, amely mindenféle nevelést (a családban éppen úgy, mint

az iskolában) eredendően károsnak, lélekgyilkosnak, ezért felszámolandónak minősít. Nagy József szerint mindazok, akik ezt a végkifejletet nem fogadják el, akiknek továbbra is az a meggyőződése, hogy a nevelés mind a személyiség, mind a társadalom létrejöttének, fennmaradásának és fejlődésének egyik alapvető feltétele és eszköze, azoknak az eddigiektől eltérő úton-módon kell keresniük a választ a nevelés világválságával összefüggő súlyos kérdésekre, problémákra. Számukra nem marad más remény, mint az a feltételezés, amely szerint a társadalmi változások, a globalizálódás olyan szakaszában élünk, amelyben a nevelés eddigi paradigmái, a nevelés korábbi értelmezései, értelmezési módjai alkalmatlanná váltak. Ez a 90-es években tapasztalható általános pedagógiai elbizonytalanodás természetesen nem segítette a büntetés-végrehajtási nevelést abban, hogy fogódzókat találjon saját útkeresése során. Nagy József jelentős optimizmusról tanúskodva elemzi az általános pedagógia helyzetét: „abból a tényből, hogy a nevelést a radikális társadalmi változások egyre súlyosabb válságba sodorják, nem az következik, hogy magát a nevelést kellene fölszámolni, hanem inkább az, hogy a nevelés eddigi elmélete és gyakorlata nem felel meg a társadalomban kibontakozó változásoknak. Lehet, hogy ez a hipotézis téves, de legalább aktivitásra, útkeresésre készítet.” (NAGY 1995, 157.)

Véleményünk szerint nagyon hasonló történt a büntetés-végrehajtási nevelés területén is. Az elméleti szakemberek többsége érezte a helyzet tarthatatlanságát, aktivitásban sem volt hiány, és – szerencséjükre – az új irányvonal felvázolásakor számos eltérő javaslat született. Ez a szellemi pezsgés kifejezetten ösztönző volt a büntetés-végrehajtási szakma számára, mert korábban ismeretlen összefüggések kerültek napvilágra. Ugyanakkor a szellemi pezsgés sajnos nem járt együtt új pedagógiai alapokon felépülő gyakorlati eljárások kidolgozásával. A börtönben dolgozó nevelők magukra maradtak, ki-ki belátása, felkészültsége, szakmai és emberi tisztessége, valamint igényessége alapján tette azt, amit tehetett.

Forgács azt az irányvonalat erősíti, amely képviselői szerint elérkezett az idő arra, hogy „a több mint 50 éves nevelés fogalmát elhagyjuk, és elkezdjük egy új fogalmi rendszerben gondolkodni.

Ennek a paradigmaváltásnak a lényege, hogy deklaráltan is megjelenjen: a büntetés-végrehajtás alaptervékenysége a fogva tartás alapját képező kezelésre és biztonsági tevékenységre irányul, melyben szintetizálódik a fogva tartáshoz köthető minden speciális szaktudás. Mindezek tisztázása növelné a mintegy félezer, nevelési területen dolgozó munkatárs szakmai komfortérzetét, és ennek igazi előnyei mindenképpen a büntetés-végrehajtás további épülését szolgálnák.” (FORGÁCS 2012, 72.)

2. A 90-es évektől tapasztalható generális szakmai elbizonytalanodás okai

2.1. Az 1950-es évek súlyos hagyatéka

Hazánk 1949-től a nyugat-európai büntetőpolitikai és börtönügyi modell teljes tagadásával gyökeres fordulatra kényszerült. A Szovjetunió diktálta sztálini büntetőpolitika ideológiai háttérben az osztályharc fokozódó éleződésének, illetve a proletárdiktatúra hatalomgyakorlásának a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomásával járó hamis tantételei álltak. Az átpolitizált büntetéstani új tartalma a represszív prevenció lett. Hóni börtönügyünk az 50-es évek elejétől az egypártrendszerű, monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású eszközévé torzult, amely ugyan korszerű és hangzatos elveket képviselt, de gyakorlatában az osztályharc egyik előretolt bástyájaként a „szocializmus építésével szembe fordulók” *megleckéztetését* végezte el. (LŐRINCZ 2003a)

A sztálini büntetőpolitika végrehajtása következtében 1950-re kegyetlen következetességgel elvégezték a börtönök személyi állományának teljes cseréjét. Az új személyzet politikai szempontból ugyan megbízható volt, de mindennemű előképzettség és szakmai felkészítés nélkül kezdte meg a munkáját a társadalom ellenségének minősített elítéltek között.

Az ötvenes évek első felének súlyos politikai és büntetőpolitikai torzulásai hazai börtönügyünket letragikusabb korszakába taszították, és még hosszú ideig érzékelhető nyomokat hagytak a büntetés-végrehajtás működésében. Ezek sorában említendő az egyoldalúan biztonság- és termeléscentrikus szemlélet, a szervezet militáris vonásainak konzerválódása, a durva, az elítélteket politikai ellenfélként kezelő bánásmód. (LŐRINCZ 2003b)

2.2. A 70-es évek elejétől bekövetkező új személyzeti koncepció

A szakmai tevékenység személyi-szubjektív oldalának fejlődését elősegítette a 70-es évek elejétől meginduló generációváltás, a korábbi évtizedek szemléleti terheitől mentes, felkészültebb állomány színrelépése. (LŐRINCZ 2003b) Ezt a folyamatot jelentősen felerősítette, hogy az 1972/73-as tanévtől a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, a Rendőrtiszti Főiskolán és a Pénzügyi és Számviteli Főiskolán bv. szakos felsőoktatási képzés indult a testületben dolgozó hivatásos állomány számára. Ez a többé-kevésbé kényszer szülte beiskolázási hullám – nagy számban volt szükség tanult és széles látókörű fiatal tisztekre – egyfajta nyitást eredményezett a külvilág felé. A Rendőrtiszti Főiskola militánsabb, a rendőri erővel szorosan együttműködő és ideológiailag merevebb képzése mellett a két civil főiskolán már szabadabb légkörben folyt az oktatás, a beiskolázott tiszthelyettesek „belekóstolhattak” egy, a korábban megtapasztalt intézeti légkörtől jelentősen eltérő civil felsőoktatás világába.

Abszurd módon, éppen a Büntetés-végrehajtási Szervezet által beiskolázott és tanulmányaik ideje alatt számos tudományterülettel megismerkedő új generáció látta be először a szervezet célrendszerének képtelenségét.

2.3. Túlpolitizált nevelési célok és ideologizált módszerek alkalmazása

A politikai elvárásokkal és ideológiai kötődésekkel átszőtt nevelési gyakorlat igazából soha nem tudott gyökeret verni a hazai büntetés-végrehajtásban. A nevelés mint büntetés-végrehajtási cél már 1959-ben megfogalmazódott jogszabályi szinten.³⁹ Ez a BM utasítás megteremtette az elítéltek nevelésének elvi-szervezeti feltételeit. (A letartóztató intézetekben létrehozták a nevelési szolgálatot, és előírták, hogy minden 100 letartóztatott nevelésével 1 nevelő foglalkozzon.) A régi generációhoz tartozó keményen „osztályharcos” fegyőrök számára túlzottan megengedővé vált a börtönökön belüli légkör, és ebből következően egyre nyomasztóbb a mindennapi munka. Az új generációt pedig gúzsba kötötte, hogy nyilvánvalóan irreális célok eléréseért kellett dolgozniuk, ráadásul rossz körülmények között és olyan módszerek kötelező alkalmazásával, amelyeket a szocialista pedagógiából változtatás nélkül emeltek át a börtönnevelés területére. Gondoljunk bele, hogy mennyire abszurd volt az a büntetés-végrehajtási cél, hogy a fogvatartottak átnevelésével el kell érni, hogy szabadulás után megfeleljenek a szocialista társadalom embereszményének. A feladat tehát adott volt, ráadásul a legapróbb részletekig meghatározott: „az átnevelés során el kellett érni, hogy a szabaduló fogvatartott, mint a szocialista társadalom polgára mindenoldalúan és harmonikusan fejlett, edzett, elméletileg és gyakorlatilag képzett, művelt, politechnikai szemlélettel rendelkező, a dialektikus-materialista világnézet és a szocialista erkölcs alapján gondolkodó és cselekvő, munkaszerető, jó ízlésű és életvidám, tevékeny közösségi ember legyen.”⁴⁰

Az 50-es években felvett állomány képtelen volt, és sok vonatkozásban nem is akart változtatni a fogvatartottakhoz való viszonyulásán. Az ebből az attitűdből eredő feszültség még kiélezettebbé vált

³⁹ 8/1959. BM utasítás

⁴⁰ A szocialista társadalom embereszményének fent olvasható definíciója megtalálható: BALOGH és mts. 1983, 10.

az 1979-es tvr.⁴¹ hatályosulását követően. Ekkorra a nevelés korábbi, szűkebb fogalmából kilépve, gyűjtőfogalma lett mindazon pozitív hatásoknak, amelyek az elítéltet esélyesebbé tették a társadalomba beilleszkedésre. Ebbe éppúgy beletartoztak az elítélteknek a korábbi iskolai, szakmai képzési hiányosságai pótlására, mint a készségteremtő, kreatív munkavégzésre vagy a személyi állomány példaadó magatartására, az elítéltekkel való kulturált bánásmód fejlesztésére irányuló törekvések. A személyi állomány körében ez a periódus volt a „megújulás” időszaka. Alapvetően azok maradtak a rendszerben, akik akartak és tudtak is lépést váltani, az újonnan felvettek számára pedig már az 1979-es tvr. szellemisége lett az irányadó. Az átmenet természetesen nem egyik napról a másikra történt, így a szervezet életében az értékrendbeli átállás nem jelentett érzékelhető bicsaklást.

A büntetés-végrehajtás napi gyakorlata azonban nem igazolta az 1979-es tvr. optimista várakozásait a fogvatartottak eredményes nevelésével, és ebből következően a visszaesők számának csökkenésével kapcsolatban. A 80-as években új típusú válság jelei kezdtek megmutatkozni a szervezeten belül. Hazánkban 1986-ra a fogvatartottak létszáma 35%-kal haladta meg az 1980-as létszámot. A 80-as évek elejétől erősödő általános gazdasági recesszió érzékenyen hatott a személyi állomány jövedelmi viszonyaira, ennek következtében elkezdődött a kvalifikált munkaerő elvándorlása a szervezeten belül. Az évtizedek óta hagyományosan alulpreferált büntetés-végrehajtás így a 80-as években egészen a rendszerváltozásig tartós válságkezelésre kényszerült.

2.4. Eszmélés a rendszerváltás eufóriájából

Az 1989-es rendszerváltás utáni fokozott csodavárás a Büntetés-végrehajtási Szervezetet is megérintette. Elég volt néhány évnek eltelnie ahhoz, hogy bebizonyosodjék: a remélt és várt változások – például, hogy azonnal beérjük a mintaként emlegetett nyugati, sőt északi

⁴¹ 1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról

államok börtöneinek személyi és anyagi kondícióit; a bűnözés jellege és gyakorisága jelentős mértékben kedvezőbbé válik – belátható időn belül nem fognak bekövetkezni. Az eszmélés drámai volt.

2.5. Emelkedő fogvatartotti létszám és a túlsúfoltság állandósulása

Nem „csupán” az ország gyors gazdasági fejlődése maradt el, sokkal inkább az eladósodás öltött hatalmas méreteket, aminek egyenes következménye volt a költségvetési szervek – így többek között a Büntetés-végrehajtási Szervezet – anyagi lehetőségeinek beszűkülése. A 90-es évek végére a represszív büntetőpolitika térnyerése automatikusan a fogvatartotti létszám tartós és nagyarányú növekedését eredményezte, ami együtt járt az intézetek jelentős túlsúfoltságának állandósulásával. A fogvatartotti létszám emelkedése egyre nagyobb feladat elé állította a személyi állományt úgy, hogy a legminimálisabb fejlesztések sem következtek be. *Ez a helyzet felerősítette a börtönnevelés kiüresedését.*

2.6. A börtönnevelés kiüresedése

Forgács keserűen jegyzi meg, hogy a nevelés egyszemélyes – a nevelő által képviselt – intézményként működve az elmúlt 15 évben nem fejlődött a korábban prognosztizált irányba, sőt a pedagógia eszmerendszerére épülő, annak alapjait képező elvek egyre kevésbé szolgálják a büntetés-végrehajtási szervezet mindennapi működését. A nevelő komplex feladatrendszerét formális tevékenységek sokasága uralja, amely a mindennapi gyakorlattal (és elvárással) ellentétben áll, ezért munkáját esetenként súlytalannak és feleslegesnek érezheti. „A nevelés és a hozzá társított egyéb tevékenységek napjainkban leginkább egy díszes régi épülethez hasonlíthatók, mely a külső szemlélő számára betölti feladatát, de valójában már lakhatatlan.” (FORGÁCS 2012, 71.)

A neveléssel szemben a szakpolitika még mindig irreális elvárásokat támasztott úgy, hogy a módszerek és az eszközök nem fejlődtek, illetve gazdagodtak. A gyakorlat elbizonytalanodott, az elmélet kifulladt. A 2010-es évek legelejére egyértelművé vált, hogy a nevelői tevékenység a napi praktikum szintjén számos vonatkozásban kiüresedett. Huszár szerint „már lassan évtizedek óta [...] küzdünk azzal, hogy ezeknek a fogalmaknak a hagyományos konnotációját, a hagyományosan hozzájuk tapadó, általunk használni nem szándékolt tartalmat valahogy megpróbáljuk lefejtetni, olyan módon, hogy azok pozitív tartalma megmaradjon. Rendkívül nehéz helyzetben vagyunk, amikor [...] megpróbáljuk körülírni azt, hogy a nevelő tulajdonképpen mit csinál, és ehhez képest miért nevelőnek hívjuk.” (HUSZÁR 2004, 23.)

3. A börtönnevelés devalválódásának okai

Véleményünk szerint a nevelés kisiklása – ami igazából soha nem volt a „síneken” – három lényegi eredőre vezethető vissza.

3.1. A börtönnevelésben a szovjet típusú kollektív nevelés kritikátlan átvétele

A 60-as évek elején a felnőtt fogvatartottak körében is létrehozták a nevelési csoportokat, amelyektől azt várták, hogy a börtön céljait támogató, azokért elkötelezetten dolgozó közösség alakulnak át, amelyekben a tagok egymást ösztönözve és egymásra pozitív hatást gyakorolva tevékenykednek egy magasztos cél elérése érdekében. Elképzelésük a szocialista pedagógiának abból az elvi tételéből indult ki, hogy a nevelési eljárások alanya és közege nem közvetlenül az egyén, hanem a közösség. A makarenkói iskola tanítása szerint a nevelő a követelményeket az egész közösséggel szemben támasztja, és egyidejűleg gondoskodik arról, hogy a közösség legérettebb tagjai e követelményeket elsajátítsák és megerősítve

közvetítsék a többi tag felé. (HAZAI 1977) Ennek az elképzelésnek a képtelensége nagyon hamar világossá vált, azonban mindenki tudta, hogy a nevelési csoportok bevezetése politikai és ideológiai döntés következménye volt, így – a kőkeményen átpolitizált viszonyok között – a szakma nyíltan nem ellenkezhetett. Mindenki tette a dolgát, de sikerek nélkül és egyre csökkenő lendülettel.

Álláspontunk szerint a csoportok szervezése a börtönökben praktikus – és szinte nélkülözhetetlen – szervezeti megoldás többek között az irányítási és ellenőrzési feladatok ellátása érdekében, valamint a napirendben foglalt programok és a munkáltatás biztosítása miatt. A probléma tehát nem a csoportok pusztá létéből következik, hanem abból, hogy az intézmény működtetése érdekében kialakított szervezeti keretéről azt gondolták, hogy azok automatikusan a pedagógia direkt és indirekt ráhatásainak tökéletes közegévé válnak. Ennek az elgondolásnak a képtelenségét egyetlen példa bemutatásával illusztráljuk: egy nagyobb fegyházban a konyhásokat automatikusan egy csoportba szervezik, hiszen ők a többieknél lényegesen korábban kelnek, a közös kísérésük és felügyeletük így oldható meg a legpraktikusabban. A példában említett kategóriájú fogvatartottak elméletileg akár 5–8 évet (vagy akár többet is) eltölthetnek ugyanazon a munkahelyen. A gond az, hogy a börtönélet specialitásainak és igényeinek kielégítésére kialakított munkacsoportra az első pillanattól úgy tekintettek, mint „nevelési” csoportra, és azt várták, hogy úgy is fog működni. Formailag védhető az elképzelés, tartalmilag azonban nem, hiszen nincsenek közös célok, teljesítendő feladatok, valós összetartozás és egymásra utaltság.

Hasonló helyzet alakult ki a fogvatartotti öntevékeny szervezetek létrehozásakor és működtetésekor is. Az elítéltek éltek, és nagyon gyorsan visszaéltek a lehetőséggel. A döntéshozók nem akarták figyelembe venni – és még kevésbé elismerni – azt a törvényszerű jelenséget, hogy a hazai börtönökben is kivédhetetlenül létrejönnek informatív hálózatok, illetve csoportok, amelyek esetenként rendkívül erősek és nagyon befolyásosak. A frissen kialakított öntevékeny csoportokban így nagyon hamar átvették az informális vezetők a formálisan kijelölt vezetőktől az irányító szerepet és egy

speciális szimbiózist kialakítva együtt szervezték és irányították az életüket. Néhány év alatt kiderült – az egyébként elméletben több ígéretes lehetőséget tartalmazó elképzelésről –, hogy a bevezetett formájában kontraproduktív. (Az öntevékeny csoportok létrehozását az 1996-ban kiadott Bv. szabályzat⁴² tette lehetővé, így a kudarc láttán már nem kellett hatalmpolitikai csatározásoktól tartani; szép csendesen elsorvadtak ezek a csoportok.)

3.2. Elérhetetlen célok miatti folyamatos frusztráció

A nyugati világban a második világháborút követő évtizedekben már teret nyert a legkülönbébb humán tudományok bevonása a fogvatartottak kezelésébe. A bűnelkövetőkre mint speciális csoportra tekintettek, így számukra speciális ismerettel rendelkező szakemberek speciális programokat szerveztek. Ugyanakkor a hazai politikai döntéshozók a kriminálpedagógiára mint szükségtelen burzsoá áltudományra tekintettek, így ennek a tudományterületnek a művelésére és fejlesztésére az 50-es évektől kezdve nem nyílt lehetőség. Éppen a makarenkói tétel miatt nem vette tudomásul a büntetés-végrehajtás, hogy a börtönökben folyó nevelői munka sajátos közegben zajlik, az érintetti kör speciális összetételű, így az alkalmazható módszerek sem egyezhetnek meg a kisdíákokra kidolgozottakkal. A nevelők ezzel tisztában voltak, vagy legalábbis hamar megtapasztalták, azonban az elméleti felkészítettségük, illetve az önképzés lehetősége ezen a területen még jelképesnek sem volt mondható. Mindazok számára, akik hittek a segítségben és a fogvatartottak személyiségének legalább kismértékű változtathatóságában, ugyanakkor szem előtt tartották a realitásokat, egyetlen lehetőség maradt: hosszú évtizedeken keresztül végezték az elérhetetlen célok miatt kudarcra ítélt munkát abban bízva, hogy legalább kis eredményeket el tudnak érni.

⁴² Bv. szabályzat: 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet

3.3. A nevelési módszertan kidolgozatlansága

A fiatalkorú és a felnőtt fogvatartottak számára nem állt rendelkezésre életkor-specifikus nevelési protokoll. Pál László a 80-as években próbálkozott a kriminálpedagógia és a kriminálandragógia közötti különbségtétel kidolgozásával, de elképzelései visszhangtalanok maradtak. (PÁL 1988 és 1991)

VIII. AZ ÚJ BV. KÓDEX⁴³ JELENTŐSÉGE: A REINTEGRÁCIÓS TÖREKVÉSEK PRIMÁTUSÁNAK TÖRVÉNYI SZINTRE EMELÉSE

Az Országgyűlés 2013. december 17-én elfogadta a *büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvényt*. A magyar jogállamiság és a büntetés-végrehajtási szervezet számára egyaránt kiemelkedő eseményt jelent mindez, mivel első alkalommal jelenik meg a legmagasabb szintű jogszabály formájában a személyi szabadság elvonásával járó jogkövetkezmények végrehajtása. A törvény azért is kiemelkedő és közvetlen jelentőségű, mert az elmúlt közel negyven év tapasztalatait szintetizált formában, a gyakorlat és az elmélet magas színvonalú közelítésével, jól alkalmazható jogi normaként jeleníti meg. (CSÓTI 2015)

A Bv. kódex a szabadságvesztés céljáról egyértelműen fogalmaz: „A szabadságvesztés végrehajtásának célja az ítéletben meghatározott joghátrány érvényesítése, valamint a végrehajtás alatti reintegrációs tevékenység eredményeként annak elősegítése, hogy az elítélt szabadulása után a társadalomba sikeresen vissza illeszkedjen és a társadalom jogkövető tagjává váljon.”⁴⁴ Pedagógiai szempontból azonban meghatározó jelentőségűnek tartjuk, hogy a Bv. kódex a végrehajtás során kiemeli a következő tevékenységköröket: „A szabadságvesztés végrehajtása során biztosítani kell, hogy az elítélt önbecsülése, személyisége, felelősségérzete fejlődhessen,

⁴³ Bv. kódex: a 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról

⁴⁴ Bv. kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának célja és elvei; 83. § (1) bekezdés

és ezáltal felkészüljön a szabadulása utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre.⁴⁵ A hazai joggyakorlatban először fordul elő, hogy törvényi szinten célként jelenik meg a fogvatartottak reintegrációja, és hogy annak elősegítését törvény feladatként határozza meg.

1. A Bv. kódex pedagógiai potenciálja

Az új Bv. kódex pedagógiai potenciáljának vizsgálata azért tűnhet sajátos vállalkozásnak, mert a törvény egyetlen alkalommal sem használja a neveléstudomány alaptervékenységének, a *nevelésnek* a fogalmát, amely napjainkra egy több évszázados küzdelem és fejlődés eredményeképpen végre létjogosultságot szerzett a büntetés-végrehajtási munka területén is. A törvényalkotó egy új fogalmat, a *reintegrációt* emeli be a törvénybe, amivel a nevelést mint szóhasználatot és mint tevékenységet is felváltja, valamint a *nevelő* beosztás nevét is megváltoztatja *reintegrációs tisztre*.

A reintegráció pontos fogalmát ugyan nem találjuk meg a törvény szövegében, de a tartalmára utalás történik. Bogotyán (2015) összegzése szerint a reintegráció magában kell, hogy foglaljon minden olyan programot, tevékenységet, amely elősegíti, támogatja a társadalomba történő visszailleszkedés hatékonyságát, a visszaesés esélyének minimalizálását, akár kizárását is. A reintegráció keretében nem szigorúan a büntetés-végrehajtási intézetben szervezett tevékenységekre kell fókuszálni, hiszen a bv. szervek más szervekkel együttműködve eredményesebben szolgálják a büntetés-végrehajtás céljának megvalósítását. A reintegrációs tevékenység során kiemelt feladat, hogy az elítélt bűncselekményének társadalomra veszélyességét felismerje és annak következményeit lehetőség szerint enyhítse.

A reintegráció – folytatja Bogotyán – számos programot foglal magában. A leglényegesebbek azok, amelyek a társadalomban is a legnagyobb jelentőséggel bírnak, így a szakképzés, az oktatás, valamint a munkavégzés. Az elítéltet betanított munkás- vagy szak-

⁴⁵ Bv. kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának célja és elvei; 83. § (7) bekezdés

munkásképzésbe, lehetőség szerint szakképzésbe kell bevonni. A bv. intézet parancsnokának engedélyével támogatható a felsőfokú tanulmányok megkezdése vagy a már megkezdett tanulmányok folytatása is. Kiemelt jelentőségű az elítélt munkáltatásának biztosítása, amelyre maximálisan törekedni kell. (BOGOTYÁN 2015)

1.1. Pedagógiai alapú fejlesztési elképzelések a hazai büntetés-végrehajtás intézményrendszerében

A hazai büntetés-végrehajtási intézményrendszer pedagógiai irányultságú változtatási javaslatainak áttekintésekor Vókó György (2006) csoportosításából indulunk ki. A szerző szerint a büntetés-végrehajtási intézetekben folytatott nevelési eljárások három területén kell elsődlegesen változtatni. Mindenekelőtt az elítéltek életviszonyainak alakulására kell a legnagyobb hangsúlyt fektetni, azaz a reintegrációs céloknak a megfelelő irányú hatásokat kell keletkeztetniük. A második terület az elítéltek cselekvésének szabályozása, azaz olyan tevékenységformák gyakoroltatása, erősítése, vagy éppen ellenkezőleg: háttérbe szorítása, csökkentése, amelyek által lehetőséget biztosítanak az elvárt kedvező hatás elérésére. A harmadik szempont pedig az elítéltek felfogásának alakítása, amely egyben a legnehezebb is, és amely az értékrend változását, az ismeretek bővítését, a beilleszkedésre irányuló törekvések erősítését tartalmazza.

A fenti célok elérése érdekében a hazai büntetés-végrehajtási intézményrendszer gyakorlati fejlesztésének több csomópontját határozhatjuk meg. A legátfogóbb a fogvatartottakkal történő foglalkozások európai sodorvonalba történő beillesztése. (A Bv. kódex preambuluma hangsúlyozza, hogy a törvény „az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogainak védelme, kiemelten az elítéltek és az egyéb jogcímen fogvatartottak emberi méltóságának a tiszteletben tartása érdekében, a kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmának és az egyenlő bánásmód követelményének érvényesülése céljából, Magyarország nemzetközi

jogi és európai uniós kötelezettségeinek figyelembevételével”⁴⁶ kíván szabályozni.)

1. A magyar büntetés-végrehajtás hosszú, kitérőktől sem mentes utat megtéve érkezett el napjainkra egy új fejlődési szakaszhoz. (BÖKÖNYI 2004) A korábbi időszakoktól eltérően a jelenlegi átalakulás iránya nemzetközi szinten determinált. Tudomásul kell vennünk, hogy az európai sodrásból tartósan kimaradni nem lehet és nem érdemes. A változás azonban nem jelentheti a hagyományok feladását, a hazai büntetés-végrehajtás eddig megteremtett értékeinek megtagadását. (A Bv. kódex külön pontban mutat rá az Európai Unió jogának való megfelelésre.)⁴⁷

Az új koncepció kialakításához olyan látásmódra van szükség, amely képes összeegyeztetni a büntetés-végrehajtási intézetekben a pedagógiai reintegrációs módszerek alkalmazását a fogvatartottak és a környezetük közötti konfliktusok megoldására irányuló szociális és pszichológiai módszerek alkalmazásával, az önálló és konstruktív életvezetés kialakításával, továbbá az általános és szakképzéssel, valamint a legkülönbélebb társadalmi szervezetek tevékenységével.

2. Az új tevékenységekörök meghatározását követően még egy jelentős kérdést kell megválaszolnunk: kik irányítsák és koordinálják a fogvatartottakkal kapcsolatos reintegrációs munkát? A jelenlegi struktúrából kiindulva egyértelműen a reintegrációs tiszteket tartjuk képesnek erre, hiszen ők korábban nevelőként dolgoztak, és a munkával telt évtizedek során hatalmas pedagógiai tapasztalatot halmoztak fel az elítéltekkel való bánásmód, törődés, támogatás, oktatás során. Tapasztalataikra és pedagógiai beállítottságú szakmai elkötelezettségükre a jövőben is feltétlenül szükség lesz, hiszen „jól képzett, magasan motivált és magabiztos, megbízható, a börtönök mindennapi életét kezelni képes személyzet nélkül az elítélt-osztályozás önmagában nem sokat ér”. (RENTZMANN 1993, 144.)

⁴⁶ Bv. kódex preambuluma

⁴⁷ Bv. kódex: Az Európai Unió jogának való megfelelés; 438. § (1)–(5) bekezdés

3. A hazai büntetés-végrehajtási intézményrendszer fejlesztésének másik iránya egy differenciáltabb büntetés-végrehajtási rendszer létrehozása. Ennek lényeges feltétele a korszerű büntetés-végrehajtási intézetek hálózatának kialakítása. (A Bv. kódex hangsúlyozza, hogy „a szabadságvesztés végrehajtása során az elítélt kockázati elemzése, magatartása és a reintegrációs tevékenységben való részvétele függvényében az egyes fokozatokon belül a végrehajtás rendje, az elítélt részére adható kedvezmények az egyes fokozatokhoz kapcsolódó rezsimszabályok szerint eltérőek lehetnek”. A rezsimek kialakításával kapcsolatban pedig kiemeli, hogy: „az elítélt az egyes végrehajtási fokozatokhoz kapcsolódóan általános, enyhébb és szigorúbb rezsimszabályok alá sorolható be”, valamint, hogy „az elítélt biztonsági besorolása önmagában nem lehet akadálya annak, hogy az elítélt az egyes fokozatokhoz tartozó kedvezőbb rezsimszabályok alá kerüljön.”)⁴⁸ A differenciált elhelyezés, foglalkozás, bánásmód szakmai igény; szervezettebbé, olcsóbbá, hatékonyabbá alakítaná a büntetés-végrehajtást. Oda irányítaná a szükséges szakembereket, erőket, ahol azokra valóban szükség van, s az adott kategóriának megfelelő feladatokra összpontosítaná, nem volna szükség mindenütt mindenre. (Módos 2001)

A büntetés-végrehajtás intézményrendszerének fejlesztéséhez elengedhetetlen a „kitüntetett” fogvatartotti csoportok meghatározása. (Bv. kódex: „A büntetés-végrehajtási szervezet a sajátos kezelési igényű elítéltek részére speciális részleget alakíthat ki, ahol a végrehajtás rendje elsősorban e sajátos igényekhez igazodik.”)⁴⁹ Álláspontunk szerint a legfontosabb ilyen csoportok a fiatalkorúak, valamint az első büntényesek kategóriája. A korrekciós munka pedagógiai jellege a fiatalkorúak nevelésében érvényesül a legmarkánsabban, hiszen „az ilyen korban lévő elítéltek személyisége még nem kiforrott. Most vannak a felnőtté válás időszakában. Azért, mert személyiségük még átalakulóban van, náluk lehet a legtöbb esély arra, hogy szakszerű nevelői beavatkozással kihasználjuk

⁴⁸ Bv. kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának rendje; 97. § (3)–(4), (6) bekezdés

⁴⁹ Bv. kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának rendje; 97. § (7) bekezdés

ezt az »utolsó« lehetőséget, és fejlődésüknek pozitív irányt szabunk.” (GARAMI 1978, 2.) Szabó András megfogalmazása szerint a büntetés-végrehajtási nevelés „nem pusztá edukáció, hanem a hibás személyiséget átrendező reedukáció”. (SZABÓ 1966, 494.) A nevelés ilyen típusú megközelítésének a fiatalkorú bűnelkövetők esetében van létjogosultsága, mert ez az a kör, ahol a tényleges pedagógiai ráhatás eséllyel kecsegtet. (Lásd még GÁFOR és mtsai. 1989; LUKÁCS 1979)

4. Pedagógiai szempontból tartalmaz büntetés-végrehajtási munkát csak olyan tevékenységrendszerrel várhatunk, amelynek középpontjában a rehabilitációs törekvés, (MACALLAIR 1993) még pontosabban a konstruktív életvezetés megalapozása áll, (RUZSONYI 2009) amely végsősorban az eredményes reintegráció feltételeinek megteremtéséhez járul hozzá. Egyetértünk Thyssennel (2003), aki szerint *a börtönrendszernek többet kell tennie, mint az új szokások kialakítása általi reszocializáció, fel kell vállalnia, hogy behatoljon a fogvatartottak belső motivációs rendszerébe.*

2. Tisztázatlan kérdések

2.1. A „reintegráció” fogalmának jelentése

Megítélésünk szerint a 2013. évi Bv. kódex megszületésével megteremtődtek a feltételei annak, hogy konszenzusos megállapodásra jussunk a büntetés-végrehajtás alaptevékenységének fogalmi szintű meghatározásában. Az elméleti szakemberek több mint két évtizedes munkája eredményeként ma már kirajzolódtak a legfontosabb irányvonalak, valamint a lényegi összefüggések. A reintegráció fogalmának széles körű bevezetése, illetve alkalmazása közelebb vihet a jelenleg még tapasztalható „fogalmi bizonytalanság” felszámolásához. Miközben a Bv. kódex 54 alkalommal használja a *reintegráció* kifejezést, a kifejezés pontos definíciójával mindvégig adós marad. Az új törvényi szabályozás e hiátusának megszüntetésére teszünk mindenképp egy kísérletet. Álláspontunk szerint ez a lépés elodáz-

hatatlan, ugyanis az egyértelmű definiálás nélkülözhetetlen a félreértésektől mentes közös gondolkodás feltételeinek megteremtéséhez.

A reintegráció fogalmának kriminálpedagógiai meghatározása

A reintegráció olyan ernyőfogalom, amely tartalmában – a különböző szakterületek tevékenységkörének megfelelően – jelentős különbségeket jelenít meg, ugyanakkor lényegi jellemzője, a kiszorult vagy marginalizálódott egyén közösségbe történő visszakerülésének elősegítése, minden esetben dominánsan érvényesül. A büntetés-végrehajtási munka teljes vertikuma (amely magában foglalja a reszocializációt, reedukációt, rehabilitációt, integrációt) a reintegrációs tevékenységrendszer szerves részeként értelmezhető. Ennek a munkának meghatározó – de nem kizárólagos – eszköze a zártintézeti korrekciós nevelés, amely a kriminálpedagógia ismeretanyagából indul ki, és annak módszereit felhasználva szervezi és irányítja a fogvatartottak intézeti életét. A reintegrációs célok eléréséhez nélkülözhetetlen a fogvatartott önkéntes és tevékeny részvétele, a börtönélet valamennyi szegmensének célirányosan összehangolt munkája, valamint a „szabad társadalom” segítő közreműködése.

A fogvatartott támogatása saját képességeinek fejlesztése, illetve új képességek, készségek kialakítása során történik. A büntetés-végrehajtási intézményrendszer felelőssége továbbá a közvélemény korrekt tájékoztatása, a társadalom igényeinek, szükségleteinek figyelembevétele, valamint a segítő, támogató, illetve karitatív szervezetek közreműködésének elősegítése. A büntetés-végrehajtásnak ezért ki kell alakítania sajátos tevékenységrendszerét a megelőzés, a kezelés és az utógondozás komplex folyamatában, amelynek végső célja a társadalmi (re)integráció elősegítése. (RUZSONYI 2012, 251.) A büntetés-végrehajtási szervezet alapvető feladata ebben a komplex rendszerben a fogvatartottak társadalmi reintegrációjának elősegítése, valamint a dezintegrációs hatások (börtönártalmak) csökkentése. A reintegrációs folyamat intézményes támogatásához pedig elengedhetetlen a fogvatartott személyiségének, a rendszerintegrációs zavarokból adódó problémáknak, továbbá a szociális

integrációs zavaroknak a pontos diagnózisa, valamint egy tudományos megalapozottságú kockázatelemzés elvégzése.

2.2. A reintegrációs munka gyakorlatának kidolgozása

A jelenlegi hazai helyzet erőteljesen ambivalens. Egyszerre jellemzi a Bv. kódexből fakadó korszerű keretrendszer, ugyanakkor a reintegrációs munka tartalmi – elsősorban gyakorlati – kidolgozása még csak most zajlik. Az intézetekben dolgozó reintegrációs tisztek a képzésük során a nevelői feladatok ellátására kaptak felkészítést, és jelenleg is annak alapján végzik a megújult – és tartalmában sok vonásban eltérő – munkájukat. Tanulmányunk kéziratának lezárásakor még nem áll olyan oktatási anyag a reintegrációs tisztek rendelkezésére, ami konkrétan megfogalmazná a mindennapi munkájuk megújult feladatait és útmutatást adna a gyakorlati végrehajtáshoz. A közelmúltban felállított büntetés-végrehajtási pártfogói szervezet egyelőre orientációs fázisát éli, a leendő szakemberek képzését szolgáló tananyag jelenleg formálódik. A két szervezet munkakörének pontos operacionalizálása és a gyakorlati együttműködés intézményrendszer-szintű kialakítása még várat magára.

Csóti a Bv. kódex jelentőségét méltató gondolatait a következő sorokkal zárja: „jól érzékelhető, hogy a joganyag magában rejti a dinamikus változás lehetőségét, hiszen a jogalkalmazás magával hozza azokat az észrevételeket, amelyek alapján a szabályozás optimalizálására lehet szükség. Éppen ezért mindannyiunk feladata, hogy a gyakorlat által »kitermelt« tapasztalatokat továbbítsuk a jogalkotók felé, elősegítve a törvény koherensebbé tételét.” (CSÓTI 2015, 8.) Témánkból adódóan a *tisztázatlan kérdések* alfejezetben a kriminálpedagógiai vonatkozású kérdéseink megjelenítésére és legalább részbeni megválaszolására törekedtünk.

IX. ÖSSZEFOGLALÁS

Bízunk benne, hogy sikerült bemutatnunk: az emberi történelem kezdetétől jellemezte a mindenkori hatalmat, hogy az általa kialakított törvények ellen vétőkkel vagy véglegesen megpróbált leszámolni, vagy a büntetés eszközeivel meg akarta őket változtatni. Ez a változtatás szélsőséges esetben az érintett halálával végződött, máskor a tortúra és egyéb büntetés alá vont személy nézeteit, gondolkodását, esetleg erkölcsiségét kívánta átformálni a saját szándéka és értékrendje szerint.⁵⁰ A probléma éppen ebből a törekvésből eredt, ugyanis ez az erőszakos beavatkozás az esetek legnagyobb részében az elítélt akarata ellenére történt, és csak a legkritkább esetben szolgálta az érdekeit. Az egész eljárás az uralkodó réteg hatalmának megszerzéséről vagy megerősítéséről szólt.

Elképzelhető, hogy az ókeresztények – éppen a hitük erejénél fogva – büszkén vállalták a mártíromságot. A hatalom által felkínált „javítást”, a hitük megtagadása általi megbocsátás elnyerését egészen biztosan nem úgy élték meg, mintha az az ő érdeküket szolgálta volna. Véleményünk szerint ez lehetett az a pont, amikor a hatalom

⁵⁰ *A hatalomnak* a foglyokra vonatkozó generális megváltoztatási-megjavítási szándéka egyetlen szabadságkorlátozó intézkedés, a közös rendszerű tömlöcöztetés esetén nem érhető direkt módon tetten. Ennek a végrehajtási formának kizárólag a letartóztatottak összegyűjtése, őrzése volt a feladata mindaddig, amíg az arra illetékesek ítéletet nem hoztak. (Ezt a végrehajtási típust hazánkban egészen a 19. század első harmadáig széles körben használták.) A magyarázata, amiért nem zárjuk ki a tömlöcöztetést a „megjavítási” törekvéseknek keretet adó intézmények közül az, hogy az ókortól kezdve éppen a közös rendszer embertelen körülményei sarkallták lélekmentő és humanitárius közreműködésre az egyházat. Ebben az esetben tehát nem az állami hatalom direkt szervezésével és testületei által történt a foglyok megváltoztatását, megjavítását célzó beavatkozás, de az ő hozzájárulásukkal és szándékuk szerint. Álláspontunk szerint, mivel az állam és az egyház évezredekken keresztül rendkívül erős szimbiózisban létezett, így része volt a hatalomnak, indokolható a közös rendszerű tömlöcöztetésnek is helyet találni a javítási-megváltoztatási-nevelési törekvések pedagógiai folyamatában.

paternalista technikája széles körben működni kezdett. Biztosak voltak abban, hogy egyedül ők tudják, mi a jó a bűnelkövetőnek, és az elképzelésüket – valóban tűzzel és vassal – igyekeztek érvényesíteni. A boszorkányság vádjával máglyára cipelt több ezrek kínhalál általi megtisztítása és lelki üdvösségük visszaszerzése bizonyára nem egyezett meg a kivégzettek elképzeléseivel. A hatalom önmagán akart segíteni, nem a szerencsétlen áldozatain. Ez a paternalista eljárás tulajdonképpen egészen a közelmúltig általánosan jellemezte a szabadságvesztés-büntetés végrehajtását: a hatalom (állam, büntető-politika, végrehajtó intézményrendszer, börtönparancsnok, fegyőr) pontosan megszabta, hogy mit, mikor és milyen módon kell tennie a bebörtönzött személynek, és ezt akkor is kikényszerítette, ha egyébként az illető akár vallási, akár politikai vagy más személyes indokai alapján nem akart tevőleges részese lenni ennek a folyamatnak.

Ezen a ponton rendkívül fontosnak tartunk tisztázni egy lényegi kérdést. A hatalomnak nemcsak lehetősége, hanem joga és kötelessége is koncepciót alkotni arról, hogy az adott térben, időben és társadalmi formációban mit, hogyan és miért büntet. Azt tehát szükségszerűnek tartjuk, hogy a büntetés célját a hatalom definiálja. (Természetesen szerencsésebbnek tartjuk, ha mindez szakmai alapokon és nem direkt és durva aktuálpolitikai befolyásra történik.) Az elmúlt néhány ezer év büntetési gyakorlata azonban folyamatosan ugyanabba a zsákutcába futott bele: a hatalom a saját tévedhetetlensége hitében nem elégedett meg azzal, hogy meghatározza a büntetés célját, hanem a végrehajtás legapróbb részleteit is kontrollálni akarta. Évezredekem keresztül rendkívül precízen osztották le a szerepeket és a feladatokat. A szereposztásból azonban egyvalaki mindig kimaradt: a főszereplő – maga a büntetés alá vont személy. A büntetés alanya semmiféle „alakításra” sem kapott lehetőséget. Csendben – vagy néha a fájdalomtól sikoltva – kellett eltűnnie mindazt, amit vele tettek. A tudati belátáson alapuló együttműködését nem igényelték, egyszerűen csak asszisztálnia kellett a történésekhez. A kiszolgáltatottsága teljes volt, nem tehetett semmit sorsának jobbra fordításáért. A hatalom azonban az ilyen típusú végrehajtással rendkívül kontraproduktív helyzetet teremtett.

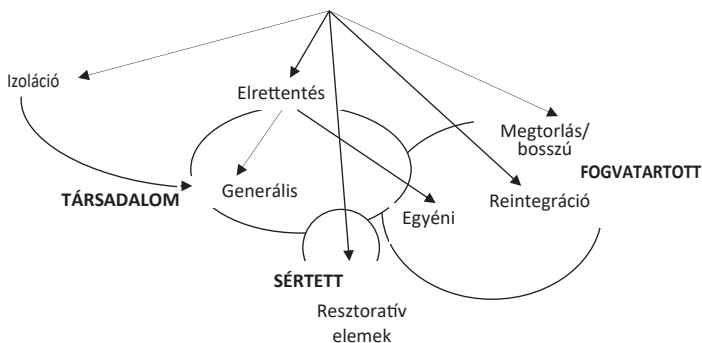
A szabaduló visszailleszkedésének szinte minden esélyét elvették, hiszen a büntetését kiálló személy kezdetben rendkívül látványos stigmákat hordott: hiányzott valamelyik karja, orra vagy szeme, de a beégetett billoggal sem lehetett könnyű új életet kezdeni. A büntetések humanizálódásával a beilleszkedést nehezítő „látványelemek” alkalmazása kikopott a rendszerből, azonban ez a folyamat nem járt együtt a bebörtönzött személy intézetben belüli státuszának és feladatának megváltoztatásával. A törvényhozók a büntető igazságszolgáltatási folyamat végső állomásának az ítélet meghozatalát tartották, egyáltalán nem foglalkoztak azzal – és sok esetben nem is akarták tudni –, hogy mi történik később az elítéltekkel (száműzetés, gályarabság, büntető kolóniák alapítása más földrészen, internáló táborok, átláthatatlan falakkal körbevett börtönök). A büntetéseket végrehajtók – éppen a munkájuk apropójából – kénytelenek voltak tudomásul venni ennek a fázisnak a létezését, de ők a fogvatartottakra tekintettek úgy, mint a büntetés végtelenül alárendelt tárgyára, az életüket megkeserítő szükséges rosszra. A végrehajtók az alapvetően kedvezőtlen munkakörülményeiket úgy akarták elviselhetőbbé tenni – és munkaterhelésüket csökkenteni –, hogy az elítéltek minden önállósulási törekvéseit csírájában elfojtották (magányrendszer, hallgató rendszer, feszes napirend, teljes kontroll, kivétel nélkül valamennyi tevékenység felülről történő irányítása). Úgy gondoljuk, hogy a végrehajtók munkakörülményei ettől jótányít sem javultak, viszont a fogvatartottakat sikerült tökéletesen leszoktatni az önállóságról és a felelős döntések meghozataláról. Sok vonatkozásban – és elsősorban a tíz évnél hosszabb szabadságvesztés-büntetést letöltők esetében – a bebörtönzötteket önálló akarat és gondolkodás nélküli bábokká silányították. Nem nehéz elképzelni, hogy milyen minimális volt a visszailleszkedési esélyük ezeknek az embereknek, hiszen a fizikai, mentális és emocionális leépülésük mellé az önálló életvezetés képességét is elvesztették.

Jelenünkből visszatekintve viszonylag egyszerűnek látszik ez a folyamat, és kézenfekvőek a következményei. Meggyőződésünk, hogy elődeink nagy része nem azért nem ismerte fel ezeket az összefüggéseket, mert nem volt rá képes, hanem azért, mert vagy nem volt

rá központilag megfogalmazott igény, vagy egyenesen ellenkező volt a hatalom és a politika akarata.

A mai kor azonban az önállóan gondolkodó, döntéseieért felelőséget vállaló és akaratát a társadalom érdekeit nem sértő, ugyanakkor szocializált módon érvényesíteni tudó ember ideálját fogalmazza meg. Ez az elvárás leginkább a konstruktív életvezetés – szociálisan hasznos, de egyénileg is eredményes magatartás és tevékenységforma – kialakításával érhető el.

Reményeink szerint elérkeztünk abba a fejlődési fázisba, amikor a szabadságvesztés-büntetés célrendszerét komplex módon, a hatalom, a társadalom és a bebörtönzött személy közös érdekeinek alapján vagyunk képesek meghatározni.

3. ábra

A szabadságvesztés modern büntetési célrendszere

Forrás: RUZSONYI 2011

A 20. század elejére kikristályosodott büntetési célrendszer (lásd 3. ábra) mára több vonatkozásában módosult, illetve kibővült. 1. A bűnelkövető korábbi „megjavítására” és „megnevelésére” irányuló törekvésről kiderült annak elhibázottsága, illetve teljesíthetlensége; helyébe szinte kivétel nélkül mindenütt a fogvatartott reintegrációja került. 2. A bebörtönzéssel kapcsolatos „izolációról” is bebizonyosodott, hogy mennyire fontos tényező. Egyik vonatkozása a börtönártalmak jelentőségének és veszélyeinek felismerése

volt, a másik vetülete pedig – a fogvatartottak számának drasztikus növekedése miatt – annak a helyzetnek a tudomásulvétele, hogy a szabaduló elítéltek tömegei társadalomba történő visszailleszkedésének elősegítése érdekében szükséges olyan támogatói/pártfogói hálózat kialakítása, amely már a börtönben megkezdí a munkáját. 3. Új jelenség a sértett érdekeinek beemelése a célrendszerbe, aminek következménye a különböző resztoratív (helyreállító) eljárások bevezetése lett.

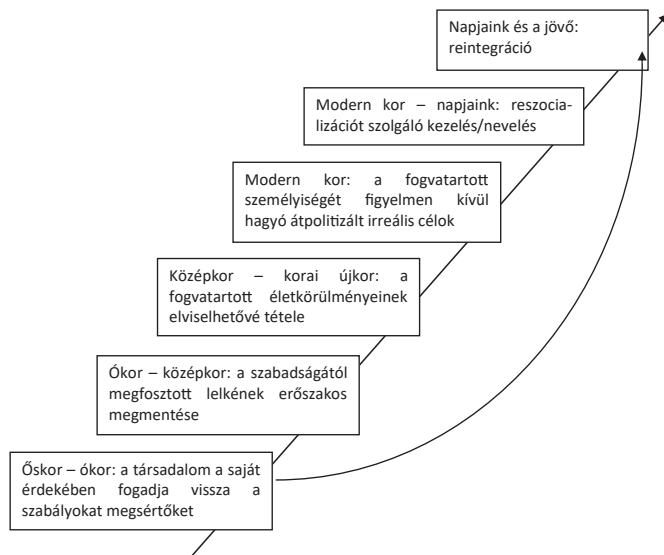
Szeretnénk azonban hangsúlyozni, hogy a célok egységesülése nem jelenti az alkalmazott eljárások és módszerek uniformizálódását. Változatlanul igaz, hogy minden országnak a saját útját kell járnia, figyelembe véve a nemzeti sajátosságokat és lehetőségeket.

Az új célrendszer vonatkozásában – pedagógiai szempontból – azt tartjuk valódi paradigmaváltásnak, hogy a hatalom a fogvatartott személyre (is) érzéssel, problémákkal, szükségletekkel rendelkező és döntésképes emberként tekint. Álláspontunk szerint ekkor kezdődik a szabadságvesztéssel büntetett elítéltek segítségének, nevelésének, reintegrációjának egy merőben új szakasza, hiszen innen kezdve már nem róluk, hanem velük döntenek, és közösen dolgoznak a célok eléréséért. *A hatalom innen kezdve nem „megjavítja”, vagy „megneveli” őket, hanem lehetőséget kínál számukra, hogy bekapcsolódjanak egy olyan konstruktív folyamatba, amely a büntetését töltő személy és a társadalom érdekeit egyszerre szolgálja.*

Álláspontunk szerint a szabaduló fogvatartottak reintegrációja három alapvető összetevő egyidejű és egymást támogató aktív jelenléte esetén lehet sikeres. 1. A büntetés-végrehajtási szervezet a közreműködő karitatív és egyházi szervezetekkel legjobb esetben is csak a fogvatartottak eredményes reintegrációjára történő felkészítés szakemberbázisát és tárgyi kereteit képes biztosítani. 2. A fogvatartottak együttműködése nélkülözhetetlen eleme a rendszernek. Véleményünk szerint nem lényeges, hogy ez az együttműködés önkéntes belátáson alapszik, vagy érdekorientált. Meg kell – és meggyőződésünk szerint meg lehet – találni a fogvatartottak szükségletrendszerében azokat az alkotórészeket, amelyekre alapozva reálisan

kialakítható az együttműködés szándéka, majd az eredményes kooperáció. Ez a folyamat azonban nem működik parancsra. El kell fogadnunk azt a tényt, hogy nem akar, és nem is fog minden fogvatartott együttműködni a büntetés-végrehajtási intézményrendszerrel. A szervezet rendelkezésére álló személyi és tárgyi feltételeket tudatosan úgy kell csoportosítani, hogy a segítő támogatás koncentráltan azokhoz az elítéltekhez jusson el, akik felelősnek érzik magukat a jövőjük alakításáért, és abban tevőlegesen hajlandók is közreműködni. Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy az együttműködést megtagadó fogvatartottak alapjogai és standard ellátása bármilyen szinten sérülhetne. 3. A rendszer harmadik – és szintén nélkülözhetetlen – eleme maga a társadalom. Napjainkban, néhány rendkívül szerencsés történelmű ország kivételével, a társadalomnak ezen a területen kifejtett áldozatvállalása jelképesnek sem mondható. Sajnálatosan ez a jelenség egyéni és intézményi szintre egyaránt igaz, a szabadultakat nem veszi körül semmilyen tényleges szociális védőháló. Reményeink szerint az elkövetkező korszak társadalmi belátják majd, hogy – amikor csak lehet – olyan büntető szankciókat célszerű alkalmazni, amelyek kiállása után a bűnelkövető reális eséllyel visszatérhet a társadalomba, hiszen ez az adott társadalom elemi érdeke, és ebben a folyamatban a társadalomnak – mindnyájunk érdekében – támogatóan kell közreműködnie.

Szakmai véleményünk szerint a közeljövőben nélkülözhetetlen lesz a reintegrációs tevékenység tartalmának és kereteinek pontos kidolgozása, és egy egységes gyakorlat bevezetése. Őszintén reméljük, hogy a monográfiánkban bemutatott folyamatok, és az azokból levont következtetések munícióul szolgálnak ehhez a munkához. Úgy gondoljuk, hogy a korábban említett makrofolyamat elemeinek (Büntetés-végrehajtási Szervezet, fogvatartottak, szerepvállaló társadalom) feladatorientált és sikeres együttműködése eredményeképpen a 21. század első negyedének végéig korszakváltás mehet végbe a szabadságvesztés-büntetés és jelesül a fogvatartottak reintegrációjának területén.

4. ábra

A segítség, támogatás, nevelés és reintegráció megjelenésének fázisai a hazai szabadságkorlátozó büntetések alakulása során⁵¹

Forrás: a szerző szerkesztése

Összegzésül arra teszünk kísérletet, hogy ábránkon a szabadságától megfosztott személy szempontjából mutatjuk be a különféle – és véleményeink szerint folyamatosan fejlődő – büntetési célokat. Szármunkra a büntetés alá vont személy közreműködése fontosságának a hatalom által történt felismerése a legjelentősebb ebben a folyamatban. Az ábrázolt trend egy speciális összefüggésére külön is szeretnénk felhívni a figyelmet. Az ősidőkben alkalmazott megbocsátás elsődlegesen az adott közösség érdekét szolgálta, a büntetés alá vont személynek gyakorlatilag semmi „különlegeset” sem kellett

⁵¹ Az egyes korszakokban alkalmazott halálbüntetések nem szerepelnek az ábrázolt rendszerben, mert annak egyetlen jellemzőjét sem fogadjuk el az elítélt érdekében tett lépésnek.

azért tennie, hogy a visszafogadása megtörténjen. A folyamatábránk másik végpontján található „reintegrációs” törekvés eredménye optimális esetben szintén a visszafogadás lehet, azonban ennek sikeréért a büntetett személynek sokat kell tennie. Álláspontunk szerint ez az elvárás helyes és abszolút támogatható. A büntetési rendszerek fejlődésének jelenlegi pontján azonban szkeptikusan szemléljük, hogy vajon a társadalom tudja-e, hogy az eredményes reintegráció alapvetően az ő érdekét is szolgálja, és ezért neki is kell áldozatot vállalnia.

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra.	A büntetés ősi célrendszere	17
2. ábra.	A szabadságvesztés-büntetés célrendszere	61
3. ábra.	A szabadságvesztés modern büntetési célrendszere	116
4. ábra.	A segítség, támogatás, nevelés és reintegráció megjelenésének fázisai a hazai szabadságkorlátozó büntetések alakulása során	119

Vákát oldal

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÁBOSIK István (2004): *Neveléstudományok*. Budapest, Osiris.
- BALOGH Jenő (1888): Börtönügyi viszonyaink reformjához. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, XXXIX. szám, IV. kötet, 6. füzet. Budapest, Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 196–310.
- BALOGH László – HORVÁTH Tibor (1983): *Büntetés-végrehajtási jog. I. kötet*. Budapest, BM Könyvkiadó.
- BECCARIA, Cesare (1887): *Büntetés és büntetés*. Ford. és bev. Tarnai János, Budapest, Révai.
- BELIZNAY Kinga (1995): Erdély. Szabadságvesztés a feudalizmus korában. *Börtönügyi Szemle*, 14. évf. 3. sz. 73–94.
- BOGOTYÁN Róbert (2015): Az elítéltek reintegrációja. In SCHMEHL János – PALLO József szerk.: *Korszakváltás a büntetés-végrehajtásban. Útmutató a 2013. évi CCXL. (Bv.) törvény megismeréséhez*. Börtönügyi tanulmányok 2. Budapest, Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa kiadványai. 88–89.
- BOHNE, Gotthold (1922–1925): *Die Freiheitsstrafe in den italienischen Stadtrechten des 12–16. Jahrhunderts. Bd. II. Der Vollzug der Freiheitsstrafe*. Leipzig, T. Weicher Leipziger rechtswissenschaftliche Studien.
- BORICS Gyula (1989): Tendenciák és törekvések a nevelésben – a büntetés végrehajtása során. *Módszertani Füzetek*, 8. évf. 4. sz. 1–12.
- BOWKER, Lee H. (1982): *Corrections. The Science and the Art*. Milwaukee, University of Wisconsin.
- BOZÓKY Alajos (1867): *A börtönügy legújabb haladásai*. Budapest, Stolp Károly.
- BÖKÖNYI István (2004): Előszó (Kriminálexpo 2003 – „Az uniós csatlakozás börtönügyi kérdései Magyarországon és a többi EU-tagjelölt országban” című nemzetközi konferencia anyagához). *Börtönügyi Szemle*, 23. évf. 1. sz. 1–2.

- CZENCZER Orsolya (2008): Az oktatás mint reszocializációs eszköz a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézeteiben. *Börtönügyi Szemle*, 27. évf. 3. sz. 1–10.
- CZENCZER Orsolya (2009): Külföldi minták – honi tennivalók a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában. *Börtönügyi Szemle*, 28 évf. 1. sz. 1–10.
- CZENCZER Orsolya (2014): *Veszélyes fiatalok vagy fiatalok veszélyben?* Budapest, NKE Szolgáltató Kft.
- CSIZMADIA Andor (1977): *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet.
- CSÓTI András (2015): Köszöntő. In SCHMEHL János – PALLO József szerk.: *Korszakváltás a büntetés-végrehajtásban. Útmutató a 2013. évi CCXL. (Bv.) törvény megismeréséhez*. Börtönügyi tanulmányok 2. Budapest, Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa kiadványai. 8.
- FESENMEYER, R. – TEGGE, W. (1973): *Architektur und Resozialisierung (Möglichkeiten und Grenzen der Architektur der Resozialisierungsziele des Gesetzentwurfs über den Strafvollzug 1973 am Beispiel der Hamburger Haftanstalten)*. Hamburg, Staatliche Hochschule für Bildenden Künste Hamburg Abteilung Architektur.
- FINKEY Ferenc (1922): *Büntetés és nevelés. Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből (2. 4)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- FINKEY Ferenc (2000): *A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619–1914*. [Sárospatak], Jogászok a Kultúráért Alapítvány.
- FORGÁCS Judit (2012): Merre tart a nevelés? A nevelői profil vizsgálata. *Börtönügyi Szemle*, 31. évf. 1. sz. 63–72.
- FORGÁCS Judit (2013): Miért beteg a magyar büntetés-végrehajtási nevelés? *Börtönügyi Szemle*, 32. évf. 2. sz. 1–16.
- FOUCAULT, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés – a börtön története*. Budapest, Gondolat.
- FÖLDVÁRI József (1987): *Kriminálpolitika*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- GÁFOR János és mtsai. (1989): *Büntetésvégrehajtási pedagógia*. Budapest, RTF Büntetésvégrehajtási Tanszék.

- GARAMI Lajos (1991): A szociális munka helye és szerepe a büntetés-végrehajtás gyakorlatában. *Börtönügyi Szemle*, 10. évf. 1. sz. 5–16.
- GARAMI Lajos (1997): Támogató háttér. A nevelői funkció változásáról. *Börtönügyi Szemle*, 16. évf. 3. sz. 71–80.
- GÖNCZÖL Katalin (1977): A rehabilitációs ideológia „csődje” – börtönreformok az amerikai kontinensen. *Jogtudományi Közöny*, 32. évf. 12. sz. 659–663.
- GÖNCZÖL Katalin (1991): *Bűnös szegények*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- GYÁNI Gábor (1999): Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. *Történelmi Szemle*, 41. évf. 1–2. sz. 57–84.
- HACKER Ervin (1918): *A börtönügy*. Pécs, Dunántúl.
- HAZAI Tibor (1977): *Büntetés-végrehajtási jog*. Főiskolai jegyzet. II. kötet. Budapest, Rendőrtisztai Főiskola.
- HODOSY Annamária (2011): *A szabadságvesztésről és annak alternatíváiról*. www.jogiforum.hu/publikaciok/431 (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- HUSZÁR László (1997): Medikális modell. A treatment/nevelés történeti áttekintése. *Börtönügyi Szemle*, 16. évf. 3. sz. 63–70.
- HUSZÁR László (2004): A csatlakozással kapcsolatos kérdések és feladatok a magyar büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle*, 23. évf. 1. sz. 21–26.
- JOHNSTON, Norman (2000): *Forms of Constraint. A History of Prison Architecture*. Urbana–Chicago, University of Illinois Press.
- KABÓDI Csaba – MEZEY Barna (2003a): Büntetési rendszerek és elméletek fejlődés-vázlata. In KABÓDI Csaba szerk.: *A büntetéstan elméleti és történeti alapja*. Budapest, ELTE ÁJTK Büntetőeljárásjogi és Végrehajtási Jogi Tanszék. 4–6.
- KABÓDI Csaba – MEZEY Barna (2003b): A büntetési rendszerek és elméletek történeti áttekintése a XX. századig. In KABÓDI Csaba szerk.: *A büntetéstan elméleti és történeti alapja*. Budapest, ELTE ÁJTK Büntetőeljárásjogi és Végrehajtási Jogi Tanszék. 7–13.
- KABÓDI Csaba – MEZEY Barna (2003c): Büntetőpolitikai irányzatok és hatásuk a büntetési rendszerre a XX. században. In KABÓDI Csaba szerk.: *A büntetéstan elméleti és történeti alapja*. Budapest, ELTE ÁJTK Büntetőeljárásjogi és Végrehajtási Jogi Tanszék. 14–23.

- KABÓDI Csaba – MEZEY Barna (2003d): A szabadságvesztés büntetés egyetemes áttekintése. In KABÓDI Csaba szerk.: *A büntetéstan elméleti és történeti alapja*. Budapest, ELTE ÁJTK Büntetőeljárásjogi és Végrehajtási Jogi Tanszék. 47–68.
- KAPA-CZENCZER Orsolya (2008): *Fiatalkorúak reszocializációs nevelése a szabadságvesztés büntetés alatt*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
- KÁRPÁTI Tamás (2003): A nevelői tevékenység tapasztalatai a Márianosztrai Fegyház és Börtönben. *Börtönügyi Szemle*, 22. évf. 3. sz. 45–50.
- KRAUSS, F. A. Karl (1895): *Im Kerker vor und nach Christus*. Freiburg–Leipzig, Mohr.
- KRIEGSMANN, N. Hermann (1912): *Einführung in die Gefängniskunde*. Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- LISZT Ferencz (1892): A jövő büntetőjoga. *Jogászegyleti Értekezések*, 76. szám, VIII. kötet, 5. füzet.
- LŐRINCZ József – KABÓDI Csaba (1996): A szabadságvesztés büntetés végrehajtásának hatásrendszere. In GÖNCZÖL Katalin – KORINEK László – LÉVAI Miklós szerk.: *Kriminológiai ismeretek. Bűnözés. Bűnözéskontroll*. Budapest, Corvina Kiadó. 350–370.
- LŐRINCZ József – NAGY Ferenc (1997): *Börtönügy Magyarországon*. Budapest, Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- LŐRINCZ József (1992): *Nemzetközi tendenciák a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában*. Budapest, IM–BVOP.
- LŐRINCZ József (2003a): Büntetőpolitika és büntetés-végrehajtás 1970 és 2002 között. *Jogelméleti Szemle*, 22. évf. 4. sz.
- LŐRINCZ József (2003b): Büntetőpolitika és büntetés-végrehajtás a rendszerváltozáson innen és túl. *Börtönügyi Szemle*, 22. évf. 1. sz. 27–48.
- LŐRINCZ József (2009): *Büntetőpolitika és börtönügy*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- LUKÁCS Tibor (1979): *Feljegyzések az élők házáról*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- LUKÁCS Tibor (1980): *A bűn és a büntetés*. Budapest, Minerva Kiadó.
- LUKÁCS Tibor (1987): *Szervezett dilemmánk: a börtön*. Budapest, Magvető Kiadó.

- LYONS, Lewis (2005): *A büntetés története*. Budapest, Magyar Könyvklub Kiadó.
- MACALLAIR, Dan (1993): Reaffirming Rehabilitation in Juvenile Justice. *Youth & Society*, Vol. 25, No. 1. 104–125.
- MAKARENKO, A. Szemjonovics (1955): *Művei V*. Budapest, Akadémiai Kiadó – Tankönyvkiadó Vállalat.
- MCKELVEY, Blake (1977): *American Prisons: A History of Good Intentions*. Montclair, N.J., Patterson Smith.
- MEZEY Barna (1995): *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Budapest, Osiris–Századvég.
- MEZEY Barna (1996): Rabgondozás: segélyezés, Patronage-ügy, utógondozás. *Börtönügyi Szemle*, 15. évf. 4. sz. 135–146.
- MEZEY Barna (2000): *A középkori tömlöctől a modern büntetés-végrehajtási intézetekig*. Budapest, ELTE.
- MEZEY Barna (2007): A nevelés és a javítás gondolatának megjelenése a börtönügy történetében. *Börtönügyi Szemle*, 26. évf. 3. sz. 13–24.
- MEZEY Barna (2009a): *A munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtás történetében*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, kézirat.
- MEZEY Barna (2009b): A munkaethosz és a szegényrendészet kriminalizálódása. *Börtönügyi Szemle*, 28. évf. 3. sz. 1–20.
- MEZEY Barna (2010): *Régi idők tömlőcei*. Budapest, Rubicon.
- MIKLÓSI Márta (2013): A kriminálandragógia, kriminálpedagógia alapvető fogalmai: nevelés a büntetés-végrehajtási intézetekben. *Képzés és Gyakorlat*, 11. évf. 1–4. sz. 163–176.
- MÓDOS Tamás (1984): A koncepció kiinduló alapjai. *Módszertani Füzetek*, 3. évf. 1. sz. 33–35.
- MÓDOS Tamás (1996): Kérdőjelek. Nevelés, átnevelés, netán valami más? *Börtönügyi Szemle*, 15. évf. 4. sz. 87–93.
- MÓDOS Tamás (1998): *Büntetés-végrehajtási nevelés*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- MÓDOS Tamás (2001): Minőségbiztosítás (nem csodaszer, de számtalan félreértés forrása). *Börtönügyi Szemle*, 20. évf. 2. sz. 39–54.
- NAGY Ferenc (1986): *Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében*. Budapest, KJK.

- NAGY József (1995): Segítés és pedagógia. Kísérlet a nevelés mibenlétének újraértelmezésére. *Magyar Pedagógia*, 95. évf. 3–4. sz. 157–200.
- PÁL László (1976): *Nevelés a büntetés-végrehajtásban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- PÁL László (1988): *Kriminálandragógia szociális szervezők számára*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- PÁL László (1991): *Kriminálandragógia*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- PALLO József (2015): A modernkori magyar büntetés-végrehajtási jog kodifikációs csomópontjai. In SCHMEHL János – PALLO József szerk.: *Korszakváltás a büntetés-végrehajtásban. Útmutató a 2013. évi CCXL. (Bv.) törvény megismeréséhez*. Börtönügyi tanulmányok 2. Budapest, Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa kiadványai. 11–18.
- PALMER, T. B (1991): Intervention with Juvenile Offenders: Recent and Long-term Changes. In ARMSTRONG, Troy L. ed.: *Intensive Interventions with High-Risk Youth: Promising Approaches in Juvenile Probation and Parole*. Monsey, New York, Criminal Justice Press. 85–120.
- PLATON (1941): Törvények. X. In *Platon összes művei, II. kötet*. Budapest, Magyar Filozófiai Társaság.
- PULSZKY Ágost – TAUFFER Emil (1867): *A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, Emich.
- REEBS, Winifred (1987): *Die Suche nach dem Richtigen Vernichtungsbau. Geschichte der Knasarchitektur*. Grafenau, Trotzdem.
- RENTZMANN, William (1993): Alappillérek a modern elítélt-kezelési filozófia fejlődésében: normalizálás, nyitottság, felelősség. *Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár*, 1993/1. sz. 20–42.
- RUZSONYI Péter (1998a): A destruktív életvezetés kialakulását előidéző tényezők. In BÁBOSIK István – SZÉCHY Éva szerk.: *Új tehetségek és kutatási eredmények a hazai neveléstudományban*. Budapest, ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék. 210–219.
- RUZSONYI Péter (1998b): *A konstruktív életvezetés megalapozása fiatalokú bűnelkövetők körében zártintézeti viszonyok között*. Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat, Budapest.
- RUZSONYI Péter (1999): Javíthatatlanok? A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje. *Börtönügyi Szemle*, 18. évf. 4. sz. 24–45.

- RUZSONYI Péter (2003): *A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés új irányzatai*. Nevelésméleti tansegédlet. Budapest, Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Fogvatartási Ügyek Főosztálya.
- RUZSONYI Péter (2008): Kriminálpedagógiai útkeresés a fiatalok fogvatartottak szabadságvesztés büntetésének végrehajtásában. *Börtönügyi Szemle*, 27. évf. 4. sz. 14–32.
- RUZSONYI Péter (2009): Kriminálpedagógia és reintegráció. In BORBÍRÓ Andrea – KISS Anna – VELEZ Edit – GARAMI Lajos szerk.: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II*. Budapest, IRM. 299–324.
- RUZSONYI Péter (2012): Kriminálpedagógiai alapvetések. In HAUZINGER Zoltán – VERHÓCZKI János szerk.: *Sodorvonalon. Tanulmányok Virányi Gergely 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Magyar Rendészet-tudományi Társaság. 249–264.
- STAUB MÓRICZ (1891): Börtönügyi hivatalnokaink szakszerű kiképzetéséről. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, LXVII. szám VII. kötet 6. füzet. 247–270.
- SZABÓ ANDRÁS (1966): Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során. *Jogtudományi Közlöny*, 21. évf. 5. sz. 231–239.
- SZÉKELY JÁNOS (1995): Rács mögött. A szabadságvesztés büntetés történeti áttekintése. *Börtönügyi Szemle*, 14. évf. 3. sz. 20–34.
- TARI FERENC (1995): *Előterjesztés a kormány részére a büntetés-végrehajtás működésének és fejlesztésének egyes kérdéseiről*. Budapest, Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnóságának Archívuma.
- THYSSEN, Ole (2003): Punishment, Confinement and Care. In *The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Conference report*. Langesund, Norway, 17–25.
- TÓTH LÓRINCZ (1843): *Az angol börtönök*. II. kötet. Budapest, Athenaeum.
- VÓKÓ GYÖRGY (2001): *Magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- VÓKÓ GYÖRGY (2006): *A magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.

Vákát oldal

HIVATKOZOTT JOGSZABÁLYOK

1878. évi V. törvénycikk (Csemegi-kódex)
1928. évi X. törvénycikk a büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról
1955. évi Büntetés-végrehajtási Szabályzat
- 8/1959. (VI. 30.) BM utasítás
1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről
1966. évi 21. törvényerejű rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról
1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról
- 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól
2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról

Vákát oldal

BIBLIOGRÁFIA

- A büntetésvégrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója.* (A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának tanulmánya, 1984) *Módszertani Füzetek*, 3. évf. 1. sz. 1–19.
- BÁBOSIK István – NÁDASI Mária (1970): *Az oktatás nevelőhatásának vizsgálata.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁBOSIK István (1997) Egy optimális nevelési modell körvonalai. In BÁBOSIK István szerk.: *A modern nevelés elmélete.* Budapest, Telosz. 249–263.
- BÁRD Károly (1992): Gondolatok a büntetés-végrehajtás reformjáról. *Börtönügyi Szemle*, 11. évf. 1. sz. 3–6.
- CZENCZER Orsolya (2006): Bűn és bűnhődés az ókori Rómától a Csemegi kódexig. *Állam- és Jogtudomány*, 47 évf. 1. sz. 153–159.
- CZENCZER Orsolya (2008): Az oktatás mint reszocializációs eszköz a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézeteiben. *Börtönügyi Szemle*, 27. évf. 3. sz. 1–12.
- CZENCZER Orsolya (2008): *Fiatalkorúak reszocializációs nevelése a szabadságvesztés büntetés alatt.* Doktori értekezés (kézirat). Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
- FLIEGAUF Gergely (2007): Börtönártalmak. In FLIEGAUF Gergely – RÁNKI Sára szerk.: *Fogva tartott gondolatok.* Budapest, L'Harmattan. 11–132.
- FÖLDVÁRI József (1987): *Kriminálpolitika.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- FÖLDVÁRI József (1997): *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Osiris.
- GOFFMAN, Erving (1974): *Asylums.* London, Penguin.
- HACKER Ervin (1917): *A börtönrendszerek.* Pécs, Wessely és Horváth.
- HACKER Ervin (1918): *A börtönügy.* Pécs, Dunántúl.

- HORVÁTH Tibor (1981): *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ILLÉS Károly (1891): A szabadságbüntetés reformja. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 3. füzet.
- IRK Albert (1933): *Az individualizmus és a kollektívizmus gondolköre a büntetőjogban*. Budapest, Szt. István Akadémia.
- KERTÉSZ Imre (2002): Miért zsúfoltak a börtönök? *Belügyi Szemle*, 50. évf. 2–3. sz. 85–99.
- KORINEK László – LÉVAY Miklós (2006): A kriminológia fogalma, feladata, kutatási területe. In GÖNCZÖL Katalin – KERESZSI Klára – KORINEK László – LÉVAY Miklós szerk.: *Kriminológia – Szakkriminológia*. Budapest, CompLex. 23–44.
- LAJTÁR István (2011): *Büntetés-végrehajtási jog*. Budapest, Patrocinium.
- LISZT Ferencz (1914): A biztonsági intézkedések a büntető eljárásban. *Jogtudományi Közlöny*, 49. évf. 12. sz. 113–115.
- LUKÁCS Tibor (1980): *A bűn és a büntetés*. Budapest, Minerva.
- MEZEY Barna (1999): *Büntetés-végrehajtás a feudalizmusban*. Budapest, ELTE.
- MEZEY Barna (2014): A börtön európai kezdetei (Adalékok a szabadságvesztés történetéhez). In DEÁK Ferenc – PALLO József szerk.: *Börtönügyi Kaleidoszkóp*. Budapest, Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsának kiadványa. 112–121.
- MÓDOS Tamás (2000): Összetett folyamat. A nevelésről általában, a rabnevelésről kicsit konkrétan. *Börtönügyi Szemle*, 19. évf. 3. sz. 63–76.
- RUZSONYI Péter (2002): Karakteresen eltérő kezelési formák a fiatalok fogvatartottak körében. *Börtönügyi Szemle*, 21. évf. 2. sz. 23–52.
- SZABÓ András (1979): *A büntett és büntetése*. Budapest, Gondolat.
- VASS Lucia (1998): A fiatalkori bűnözés pedagógiai kérdései. *Belügyi Szemle*, 46. évf. 1. sz. 113–123.
- VINCZE Tamás (1982): Az elítéltek nevelésének helyzete, a továbblépés lehetőségei. *Módszertani Füzetek*, 1. évf. 2. sz. 3–13.
- ZELLER István (1985): A biztonság és a nevelés problémája. *Módszertani Füzetek*, 4. évf. 3. sz. 23–26.

Vákát oldal

A Dialóg Campus Kiadó a Nemzeti Közszolgálati Egyetem könyvkiadója.

Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó • www.dialogcampus.hu •
www.uni-nke.hu • 1083 Budapest, Ludovika tér 2. • Telefon: (30) 426 6116
• E-mail: kiado@uni-nke.hu • A kiadásért felel: Petró Ildikó ügyvezető • Felelős
szerkesztő: Kilián Zsolt • Olvasószerkesztő: Bíró Csilla • Korrektor: Tóth Anikó
• Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla

ISBN 978-615-5877-12-4 (nyomtatott)
ISBN 978-615-5877-13-1 (elektronikus)

Monográfiánk egy olyan büntetéstörténeti alapú dolgozat, amely alapvetően a bebörtönzöttek/fogvatartottak büntetésének végrehajtása során alkalmazott segítő – jobbító – nevelő, majd reszocializációs cél megjelenését, alakulását és fejlődését vizsgálja a napjainkban jelentkező reintegrációs törekvések bevezetéséig. Időben több ezer év spontán, majd szervezett gyakorlatát mutatjuk be, térben pedig elsősorban Európára, az Amerikai Egyesült Államokra és Magyarországra összpontosítunk. A kötet kriminálpedagógiai irányultságú, ennek megfelelően arra kívánunk rámutatni, hogy a szabadságvesztéssel büntetett elítéltek segítésének, nevelésének, reintegrációjának egy merőben új szakasza csak akkor kezdődhet el, amikor már nem róluk, hanem velük döntenek, és közösen dolgoznak a célok eléréséért. A hatalom innen kezdve nem „megjavítja”, vagy „megneveli” őket, hanem lehetőséget kínál számukra, hogy bekapcsolódjanak egy olyan konstruktív folyamatba, amely a büntetését töltő személy és a társadalom érdekeit egyszerre szolgálja.

A kiadvány
a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001
„A jó kormányzást megalapozó
közszolgálat-fejlesztés” című projekt
keretében került kiadásra.

dialog Campus

széchenyi 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE